

ગુરૂદાસી

મહારાજા

શ્રીહરિલો

(નાવલકથા)

ઉર્ધ્વજોશી ‘ઉપહાર’

: પ્રકાશક:

અમ. અમ. સાહિત્ય પ્રકાશન

પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા
મહાવિર માર્ગ, આણંદ-૩૮૮૦૦૧

Bodano Bhakt Shree Harino

a Novel

by **Harshad Joshi ‘UPHAR’**

Pub. by M. M. Sahitya Prakashan, Mahavir Marg, Anand.

© હર્ષદ જોશી

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૧૨

નકલ : ૧૦૦૦

મૂલ્ય રૂ. : ૬૦

સભાવટ :—

ગુજરાતી સાહિત્યાલય, અકોર્ડ

મુદ્રક :—

ચરોતર સાહિત્યાલય, નડિયાદ

વિકેતા :—

અમ. અમ. સાહિત્યપ્રકાશન

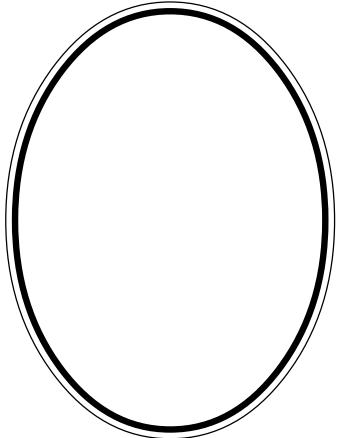
પુસ્તક પ્રકાશક અને વિકેતા

મહાવિર માર્ગ આણંદ

મુદ્રક :—

અર્પણ પ્રિન્ટરી, આણંદ

અર્પણ

ડાખ્યાલાલ પુરોહિત શ્રી અરવિંદ અવશોષધામ - વાપી

બોડાણો ભક્ત શ્રીહરિનો

બે બોલ...

ગુજરાતી સાહિત્યપ્રેમી જનતાના કરકમળમાં ‘બોડાણો ભક્ત શ્રીહરિનો’ નવલક્ષ્મા અર્પણ કરતાં આનંદ અનુભવું છું.

કાલસર હાઈસ્ક્યુલમાં પંદર વર્ષની નોકરી દરમ્યાન ગકોરમાં રહેવાનું અને શ્રીહરિ દર્શાન કરવાનાં થતાં હતાં. આ સમય ગાળામાં મારી ‘ગોમતી તારાં નિર્મળ નીર’ ધારાવાહિક નવલક્ષ્મા પ્રગટ થતી હતી. અનિલ ભણ્ણની પ્રેરણાથી વર્ષો પછી આ નવલક્ષ્મા ‘બોડાણો ભક્ત શ્રીહરિનો’ નું સર્જન કરી શક્યો છું. મારા આ કાર્યમાં ઉમેશ સેવક, જીતેશ સેવક, નટવર હેગડ, દિનેશ ગોસ્વામી, ઈશ્વર પટેલ, નલિન પટેલ, શ્રીતાંબેડકરનો સહકાર મળ્યો છે. તે માટે ખૂબ આભારી છું. મને પ્રોત્સાહન આપનાર નરેન્દ્ર દવેનો આભારી છું. હરીશભાઈ, અમરસિંહ, શૈલેષભાઈ, પ્રિયકાન્ત, ૨૪નીકુમાર, અશોકપૂરી, રામજીભાઈ, પ્રિતમલાલ કવિ, એમ. એમ. પ્રકાશનના યાકુબભાઈનો આભારી છું. વિ.સં. ૧૧૨૮માં બોડાણાનો જન્મ થયો. વિ.સં. ૧૨૧૨માં બોડાણાનું મૃત્યું થયું. ઈ.સ. ૧૮૨૮માં પેશા સરકારે મંદિર બનાવ્યુ. રામસિંહ બોડાણાએ મૂર્તિ સ્થાપિત કરી. ૮૭મા વર્ષે ૬૧ વાર સપત્ની યાત્રા કરી. વિ.સં. ૧૨૧૨માં ધીવાળીના દિવસે દ્વારકેશ ગકોર પદ્ધાર્યા.

ગુજરાતની પ્રજાને આ નવલક્ષ્મા કુંઈ નવીન પ્રેરણા આપશે એ અત્યર્થના સહ આભારી છું.

હર્ષદજોશી ‘ઉપહાર’

મુ. વ્યાસવાસણા તા. કપડવંજ

બોડાણો ભક્ત શ્રીહરિનો

લેખકનો પરિચય

ગુજરાતી સાહિત્યમાં સર્વણ ખેડગાં
કરનાર હર્ષદાશેરી ‘ઉપહાર’નો જન્મ:
૧૫-૭-૧૯૫૦ના રોજ ખેડગ જિલ્લાના
વ્યાસવાસાણા ગામમાં થયો છે.
માધ્યમિક સ્કૂલમાં શિક્ષક તરીકે સેવા
આપનાર નવલકથાકાર હર્ષદાશેરી
‘ઉપહાર’ બાળપણથી સાહિત્યસર્જન
કરતા આવ્યા છે. ‘પાવાના સૂર’, ‘આગિનરથી’, ‘ગોમતી તારાં
નિર્મળ નીર’, ‘ચાઆ’ અને ‘બોડાણો ભક્ત શ્રી હરિનો’
વિશિષ્ટ સાહિત્યકૃતિઓ છે. અવિરત સાહિત્યસર્જન કરનાર કવિ-
લેખક હર્ષદાશેરીને નવલકથામાં સારંગ બારોટ એવોર્ડ મળેલ છે.
હિન્દીના પ્રચાર કાર્યમાં ગવર્નરશ્રીએ સન્માન કર્યું છે. કવિ રાજેન્દ્ર
શાહે હર્ષદાશેરી ‘ઉપહાર’ની કવિતાને ‘કપડવંજની ઘરતીનો
અવાજ’ કહ્યો છે. નવલકથાકાર લેખક હર્ષદાશેરીની રસાળ
શૈલીની વિશિષ્ટતા છે.
તેઓ વધુ સાહિત્યકૃતિ આપે તેવી અભ્યર્થના.

ઠિકીશ જોશી
સાહિત્ય ગુર્જરી, કપડવંજ

બોડાણો ભક્ત શ્રીહરિનો

અનુકૂળમણિકા

૧. વૃદ્ધાની સ્વતંત્રતા
૨. મહારાણી મંદોદરી
૩. જાલંધર અને વૃદ્ધા
૪. વિજયસિંહ બોડાણો
૫. અમરસીંગ બોડાણો
૬. મનનો મેળો
૭. ગંગાનું માગ્યું
૮. દંડી ઋષિની વિદાય
૯. ગંગાનું લગ્ન
૧૦. પરાણાની પહેલી રાત
૧૧. સંઘ સંગે બોડાણો
૧૨. કારકાધીશનાં દર્શન
૧૩. બોડાણાની ૮૨ વર્ષ ૬૦ મી યાત્રા
૧૪. હાલો આવ્યાની વધામણી

બોડાણો ભક્ત શ્રીહરિનો

વુંડાની સ્વતંત્રતા

કાળનેમી!

કાળનેમી!

અરે! કાળનેમી! ક્યાં છે તું? યુધ્ય જીતવું હોય તો સમગ્ર શક્તિ કામે લગાવવી પડે. આમ તું ઊંઘ, આખર, આશક્તિમાં ગળાબૂડ રહે તે કેમ ચાલે? મકરધજ સાથે તું પણ કામે લાગીજા! કુંભકર્ણનું વેર લેવાનો સમય પાકી ગયો છે. વાનરસેના સાથે લંકા ઉપર હુમલો કરવાનું પરિણામ પેલા બે.. પોતાની જાતને પ્રભુ તરીકે ઓળખાવનાર દુષ્ટોને ભોગવવું જ પડે. હું કોણ? લંકાપતિ.. જેની આજાનું નક્ષત્રો, ગ્રહો અને ત્રિલોકના જીવને પણ પાલન કરવું પડે છે. દુષ્ટ રાહુએ સહેજ ચેષ્ટા કરી મેં તેનો પગ કાપી નાંખ્યો. રાહુ મારી વક દસ્તિથી જ ધૂજે છે. ઈન્દ્ર.. બ્રહ્માંડમાં ઘૌઢલોકમાં ભય ફેલાવી, આત્મક મચાવી, પ્રભુત્વ પ્રાપ્ત કરવા હવાતિયાં

મારે છે. પેલો વિષ્ણું.. બીચારો ક્યાંય સંતાઈ ગયો છે. કપટ, ઇળ, ઝર, ભય, છિંસાથી પૃથ્વી, પાતાળ અને સ્વર્ગમાં સામ્રાજ્ય ફેલાવી રહ્યો છે. તે પોતાને કરગરનાર, આજીજી કરનાર, ગુણગાન ગાનારને ભક્ત ગણો છે. આવા પામર, કરણા જીવો ઉપર કરણા, પ્રેમ અને રક્ષણ કરવાનો દુંભ કરી છિંસા ફેલાવે છે. આજ તક છે. લક્ષ્મણાને બેભાન કર્યો છે. પેલો પરમેશ્વર ગણાવતો રામ હતાશ મનુષ્ય બન્યો છે. તું તેનો આખર કરજે.” લંકેશ અહમથી કાળનેમીને કહી રહ્યો.

“આખ...હા...હા...હા...” કાળનેમીના ભયાનક અહૃત્થસ્યના પડ્યા બક્કૈલ પર્વત ઉપરના રાજમહેલમાં ફેલાવા લાગ્યા. કાળનેમી ભયાનક રીતે લાંબા નખવાળા આંગળાને પોતાના વાળમાં ફેલાવીને જેંચવા લાગ્યો. તેની વિચાટ આંખોમાંથી અભિન પ્રગટતો હોય તેમ લાલલિંગોળ બની ગઈ. પ્રસ્વેદથી તરબતર કાળમીંઠ ચહેરો તગતગી રહ્યો. લાંબી જિહ્વાને બાધર કાઢી હોઠ, હડપચી સુધી પ્રસારી, લાંબા લાંબા દ્યંત ઉપર પ્રસારીને સુસકારા બોલાવતો બોલી ઉક્ખ્યો : “લંકેશ! હું કાળનેમી ચૂપ નથી. ક્રોધથી સળગી રહ્યો છું. મારી મેલી તંત્ર વિદ્યા કામે લગાડવાનો સમય પાકી ગયો છે. માત્ર તમારી આજાની રાહ જોઉં છું.”

“હા! હા! કાળનેમી..... સમય પાકી ગયો છે.” લંકેશ ભયાનક અટહાસ્ય કર્યું તે અટહાસ્યમાં વિજયનો મદ્દાશ હતો. મદ્દિય, માંસના સેવનથી સમગ્ર શરીર તગતગી રહ્યું હતું. મદ્દિયનો કળશ હોઠથી

ધ્રાવતાં પેટ ઉપર હથ ફેલાવતો લંકેશ કહી રહ્યો. “કાળનેમી! હું લંકેશ આજા કરું છું તું સહ્યાદ્રિ પર્વત તરફ જા. જો લક્ષ્મણ બેમાન છે. તે કોઈપણ સંજોગમાં ભાનમાં ના આવવો જોઈએ.”

“એટલે?” કાળનેમીએ તર્કસંગત કહ્યું.

“એટલે.. પેલો દુષ્ટ વૈદ્ય તેને ભાનમાં લાવવા કોશિશ કરે છે. કામ પત્યા પછી તેની વાત છે. તેને ખોપરી સાથે જ કાચો ખાઈ જઈશ.” કોથમાં લંકેશ ગજી રહ્યો.

“હં હં હં... એમ નહિ, તમે કહ્યું છે ભક્ત તો મારે જ કરવાનો.. થોડી પ્રસાદી આપીશ” ખડ્યગાટ હસતાં કાળનેમી ત્વરીત ઊભો થઈ કૂદકા ભરવા લાગ્યો. ઈશારો થતાં જ લંકેશના અનુયરો-અંગરક્ષકો તેની પાસે આવી ઊંચકીને ભોંય ઉપર પણાડ્યો.

“ઓહ! લંકેશ શું કરાવે છે તું?” કાળનેમી ચોતરફ દૃષ્ટિપાત કરી લંકેશને ચરણે પડ્યો. આજુજુ કરી રહ્યો.

“દુષ્ટ! તું પણ પેલા વાંદરા જેવો છે. મારી સોનાની લંકા સળગાવી.” કોથિત લંકેશ કાળનેમીની ધીતીમાં પદ્યાખર કર્યો. “જો કાળનેમી લક્ષ્મણ ભાનમાં ના જ આવવો જોઈએ. વૈદ્ય કહ્યું છે સવાર સુધી સહ્યાદ્રિમાંથી સંજીવની કોઈ લાવે તો તે ઔષ્ણિના રસનું લક્ષ્મણ સેવન કરે તો જરૂર ભાનમાં આવે. આ કામ પેલો દુષ્ટ વાનર હનુમાને જરૂર્યું છે. તારે તેનો માર્ગ રોકવાનો છે! સામ, ધમ, દંડ, ભેદ નીતિથી. જા..જા.. સહ્યાદ્રિના સાંકડ માર્ગ, સરોવર પાસે સન્યાસી બની રામ

ભક્ત બની જા અને તેનો વધ કર..” રાવણો ભેદનીતિ દર્શાવતાં માર્ગ દર્શાવ્યો. રાવણ અટહાસ્ય કરતો સિંહસન ઉપર બેઠો બેઠો જાંગ ઉપર થાપટ મારતો મુંઘને તાવ આપતો અચાનક ઊભો થઈ ગયો. કાળનેમી પાસે ધસી આવતાં તેનો હથ પકડી દ્વાર તરફ અતિજડ્યી છલાંગ મારતો બેંચી ગયો અને કહેતો રહ્યો - “જા... જા... કાળનેમી..... કાળનેમી જા.... તેનો ભક્ત તું કરજે મજા આવશે.” લંકેશનું અહૃહાસ્ય સમગ્ર ખંડમાં પ્રસરી રહ્યું. લંકેશ કાળનેમીને હથ પકડી દ્વાર તરફ બેંચી રહ્યો હતો. ત્યારે કાળનેમી આજીજીભર્યા સ્વરે કહી રહ્યો હતો. “મારી વૃંદ..વૃંદ! દીકરી વૃંદનું શું?”

દ્વાર બહાર પગથિયાં ઉત્તી રહેલો કાળનેમી “વૃંદ! વૃંદ!” પોકારતો. છલાંગો મારતો આગળ વધી રહ્યો હતો. તે જ સમયે તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી કાળનેમીની પીઠને વેધક નીખળી રહેલો લંકેશ અહૃહાસ્ય કરતો ગજી રહ્યો. “વૃંદ!.. આ..એ..એ..! વૃંદ.. ખૂબ સુંદર સુંદરી છે? આજ રાત.. વૃંદ... કોણ છે?” લંકેશ બરારી ઊંખ્યો. તેનો અવાજ ફાટી ગયો.

“ઓહ! હં હં.. લંકાપતિ.. શું છે?” અંગરક્ષકે લંકેશ પાસે આવી સાદર પ્રણામ કર્યા. “આજે ચાત્રિના પહેલા પ્રહરે.. મારા નિવાસમાં.. વૃંદ.. સમજ્યો. જા... જા... શું જોઈ રહ્યો છે?” રાવણો કોથથી વિસ્કારીત આંખો ચોતરફ ફેલાવતાં કહ્યું.

સંધ્યા આથમી ચૂકી હતી. નજીકથી સાગરનાં મોઝાંનો ભયાનક અવાજ સમગ્ર લંકામાં પ્રસરી રહ્યો હતો. ચોતરફના ઊંચા પખડી

શુંગો ઉપરથી આવતો તોફાની પવન લંકાને પ્રલયનો આણસાર આપી રહ્યો હતો. ધીમે ધીમે પોષિ પૂનમનો ચંદ્રમા પોતાનો પ્રભાવ પ્રસારી રહ્યો હતો. મંત્રણા કક્ષમાં આંટા મારતો લંકેશ ક્રોધથી ધૂવાંપૂવાં બની દીવાલો ઉપર મુઢી પ્રખાર કરતો હતો. ક્યારેક કક્ષના સ્તંભ ઉપર મુઢી પ્રખાર કરતો બચાવી રહ્યો હતો. “કાળનેમી! તું ક્યાં જવાનો છે? તારી વૃંદા!... આ હા હા હા..” મોરી રાત સુધી કક્ષમાં વિચારતો લંકેશ ભાવિ યુધનો ચક્કબુહ ગોઠવતો હતો. જો કાળનેમી તેના કાર્યમાં સફળ જાય તો પેલા વનવાસીને રહેંસી નાંખવો મય્યારને મારવા જેવો બની રહે. લંકેશે આસન ઉપર બેસતાં જ વિચારવા લાગ્યો - “કદ્યાચ.. વૃંદા.. કાર્યમાં વિઝુન બને, જો વૃંદા આવી જાય તો.. કારાગૃહમાં.. કે પછી માની જાય તો ઉપભોગ કરી વિવશ કરવામાં સમય નહિ લાગે.” લંકેશે ઊભા થઈ બાજુમાં જ ગોઠવાયેલ મહિરાનો કળશભરી પાન કર્યું. તે મૂંછ ઉપર તાવ દેતો પુનઃ કક્ષમાં આંટા મારવા લાગ્યો. કક્ષની ખુલ્લી બારીઓમાંથી ભ્યાનક તોફાની સાગરની ગર્જના કક્ષના વાતાવરણને ગ્રમાડેળ કરી રહી હતી. ત્યાં જ મંદોદરીનો અવાજ સંભળાઈ રહ્યો - “ક્યાં ગયા સ્વામીનાથ.. લંકેશ! ભોજન નથી કરવું?” ધીમે ધીમે મંદોદરી મંત્રણાકક્ષ પાસે આવી રહી હતી. લંકેશ મંદોદરીનો તીજો અવાજ સાંભળતાં જ ક્રોધને કાખુમાં રાખવાનો પ્રયાસ કરવા લાગ્યો. મંત્રણાકક્ષમાં ક્યારેય ન આવતી મંદોદરી કક્ષના દ્વાર પાસે આવીને ઊભી રહી ત્યારે લંકેશની દૃષ્ટિ તેના ઉપર પડતાં બંનેની દૃષ્ટિ એક થતાં જ લંકેશ અનિર્ણાયક

અવસ્થામાં આવી પહોંચ્યો. તે થોડીકાણો માટે થોભી ગયો. લંકેશ મંદોદરી તરફ જવા લાગ્યો ત્યારે મંદોદરી તેની પાસે આવવા લાગી. મંદોદરીએ લંકેશના ગળામાં હથ પરોવતાં તેની વિચાર છાતીમાં ચહેરો છૂપાવતાં બોલી ઊરી - “કેમ? સ્વામીનાથ! આજ લંકાપતિ... રાક્ષસરાજ... બાળક જેમ ક્રોધવસ છોકરમત કરી રહ્યા છે. ભગવાન આશુતોષને પ્રસાન્ન કરનાર, નવગ્રહોને દેવતાઓને વશ કરનાર માયાવી લંકેશ મારા પ્રાણપ્રિય સ્વામીનાથ આજ તમોને શું થયું છે? જરૂર કોઈ અમંગળના આણસાર જણાય છે.”

ચહેરા ઉપર હાસ્ય પ્રસારવા પ્રયાસ કરતો લંકેશ મંદોદરીની પીઠ ઉપર હથ ફેલાવતો કહી રહ્યો - “એવું કંઈ જ નથી. પેલા વનવાસીનો ભાઈ બેભાન કરી દીધો છે. પરંતુ પેલો સુશેન વૈદ્ય તેની બ્યારે ધાઈને હોશમાં લાવવા સંજીવની ઔષધિ લાવવાનું કહી રહ્યો છે. જો સવાર સુધીમાં સંજીવની લઈને લંકાને સળગાવનાર દુષ્ટ વાનર આવી ચઢે તો જીતની બાજુ હારમાં પલટાઈ જાય. કાળનેમીને તેને રોકવા સહ્યાદ્રિના ઝષિમુખ પર્વત તરફ જવા આદેશ આપ્યો છે. પિયે... વૃંદા... તેના કાર્યમાં મદદ કરે તો આપણું કાર્ય સફળ બની જાય અને રાક્ષસકુળનો સર્વનાશ થતો અટકી જાય.”

“સ્વામીનાથ.. જે બનવાનું છે તે બનવાનું જ છે. એક અખલાનારીને તમે નજરકેદ રાખી પદૃરાણી બનાવવાનાં સ્વખો સેવ્યાં છે. તે જ લંકાનો સર્વનાશ નોતરી રહ્યાં છે. તુચ્છ માનવ મહામાનવ

બની દેવમાનવ બની જ જશે. હજું સ્વામીનાથ જીદ છોડો. રામ વનવાસી જંગલી નથી. તે જ વિષ્ણુનો અવતાર છે.”

“વિષ્ણું.. વિષ્ણું.. વિષ્ણું... ઓહ! એ જ વિષ્ણું એ મારી તપસ્યા ભંગ કરવા કોશિશ કરી હતી. પેલો રાહુ... વિષ્ણુની આજાનું પાલન કરતો હતો. તે દુષ્ટનો એક પગ કાપીને કેવો લંગડો બનાવી ધીઘો છે!” લંકેશનું અહૃત્સ્ય ચોતરફ પુનઃ ફેલાઈ ગયું. મંદ્રોદરી રચણનું મૂળસ્વરૂપ જોઈને આશ્રયમાં ગરગાવ થઈ ગઈ. લંકેશથી દૂર ઊભા રહેતાં કહેવા લાગી - “સ્વામીનાથ ભોજન તો ગ્રહણ કરો. ક્યાં સુધી ભોજનનો અનાદર કરી ને યુધ્યખોર માનસમાં ગળાબૂડ રહેશો? ચાલો મારી સાથે મંદ્રોદરી લંકેશનો હથ પકડી જેંચવા લાગી.”

કહ્યાગરા કંથ જેમ લંકેશ પ્રિય પતિદેવ જેમ તેની પાછળ પાછળ દેરવાતા ભોજનક્ષ તરફ જવા લાગ્યો. મંદ્રોદરીએ થાળમાં વિવિધ મીઠાઈ, વિવિધ શાક, વિવિધ વાનગીઓ પિરસી, બાજુમાં ઊભેલી બે રાક્ષસી સ્ત્રીઓ લંકેશને વિંઝણો નાંખવા લાગી. લંકેશના મુખમાં મીઠાઈનો ટુકડો મુક્તાં મંદ્રોદરી કહી રહી - “સ્વામીનાથ આજ રસોઈ મેં જ બનાવી છે તમને ભાવતી રસોઈ છે હં”

લંકેશ હસતાં હસતાં મીઠાઈ ખાવા લાગ્યો. થોડી મિનિટો માટે ગૃહસ્થ જીવન પ્રેમભર્યું બની ગયું. લંકેશ ભૂતકાળનાં સંસ્મરણોમાં સરકી ગયો. રસોઈ જમતાં જમતાં યુવરાજની યાદ આવી ગઈ. આ જ કશમાં પોતે, યુવરાજ ઈન્દ્રજિત, મંદ્રોદરી સાથે બેસીને જમતાં હતાં. હેંશે હેંશો

વિવિધ રસોઈ બનાવી. વિવિધ વાનગીઓ બનાવી. મંદ્રોદરી જાતે જ જમાડતી હતી. ઈન્દ્રજિત યુવરાજ બન્યો તો પણ બધાં સાથે બેસીને જ જમતાં. છેલ્ણું ભોજન લેતાં મંદ્રોદરી કહેતી હતી - “ઈન્દ્રજિત! આજે તો તારા ભાવતા લાંદું બનાવ્યા છે. આપણા કુળમાં લાંદું ખૂબ પ્રિય છે ને!”

“હા! મા.. મને ખૂબ ભાવે છે.” ઈન્દ્રજિત હસતાં હસતાં પિતાશ્રી લંકેશ સામુ જોઈને કહેતો.

લંકેશ, મંદ્રોદરી સામે જોઈને હસતાં હસતાં ઈન્દ્રજિતને લાડુ ખવડાવતાં કહેતા - “પ્રિય... જો તારી મા.. પિરસતાં કેવી સુંદર લાગે છે?”

મંદ્રોદરી લંકેશને ખવડાવતાં કહેતી હતી - “સ્વામીનાથ ઈન્દ્રજિત હવે મોટો થયો તેનો મોહ છૂટ તો જ નથી. હું, તમને પણ લાંદું ખવડાવું.” મંદ્રોદરીએ લાડુ લઈને લંકેશને ખવડાવવા લાગી. તે જ સમયે મંદ્રોદરીનો હથ લાડુના થાળને વાગતાં લાડુનો થાળ નીચે પડતાં લાડુ ફર્સ ઉપર પથરાઈ ગયા. ક્ષોભ અનુભવતી મંદ્રોદરી ઊભી થઈને કહેવા લાગી “કંઈ નહિં... આ તો જરા હથ વાગ્યો અને લાંદુ ફોળાઈ ગયા.”

અચાનક આમ બનતાં લંકેશ વિસ્મય પામ્યા અને કહેવા લાગ્યો - “જરૂર કોઈ ગ્રહણ આપણા સુખી જીવનને સ્પર્શી રહ્યું છે.”

“ના.. ના.. એવું કંઈજ નથી પણ...” મંદ્રોદરી લંકેશને અને વાતાવરણને હળવું બનાવવા પ્રયાસ કરી રહી. વિક્ષુખ્યતા અનુભવતો ઈન્દ્રજિત હથ ધોઈને ઊભો થઈ ગયો. લંકેશ પણ જમવામાં આનંદ ના

રહેતાં તે પણ હથ ધોઈને ઊભો થઈ ગયો.

આજે મોરી સાંજે જમતાં જ ઈન્જાત યાદ આવતાં લંકેશની આંખો ભીની થઈ ગઈ. મંદોદરી ચોધાર આંસુએ રડવા લાગી. મંદોદરીનાં આંસુનો દરિયો તોફાની બનવા લાગ્યો. જાણો સમસ્ત લંકા ઝૂભી રહી હોય તેમ અનુભવવા લાગી. ભીની આંખોએ જમતાં જમતાં ઊભો થઈ ગયો. તે હોઠ ચ્યાળવા લાગ્યા. ગણે વધેલા ઝૂમાને બે હથે મસળતાં મસળતાં વ્યર્થ કોશિશ કરવા લાગ્યા. મંદોદરી ભીની આંખોવાળો ચેઢેરો કેરવી લેતાં હીબકાં ભરવા લાગી. ત્યાં જ કોધનું સામાજય લંકેશ ઉપર પ્રસરી ગયું. લંકેશ કોધમાં ગાંડેતૂર બનીને બરારી ઊઠ્યો - “ઈન્જાત! હું તેમને નહિં છોડું. કદય હું ગુનેગાર હોઉં તો મારો વધ કરવો હતો. મારા પૂત્રએ શું ગુનો કર્યો છે?”

“સ્વામીનાથ! આજે જ તમે સમજો તે પહેલાં સમજુને માત્ર તમે એકલાએ જ યુધ્ય કર્યું હોત તો મારો ઈન્જાત યુધ્યમાં ના હોમાયો હોત.. આ લંકાના લાખો રાક્ષસોના જીવ બચી ગયા હોત. ધ્વંશ તરફ જતી લંકાને બચાવી શક્યા હોત. હજારો સ્ત્રીઓને વિધવા થતી અટકાવી શક્યા હોત. હજારો નિર્દ્યેષ બાળકોને નિરાધાર થતા અટકાવી શક્યા હોત. હજું કહું છું સ્વામી તમે વિજય તરફ નથી જતા. તમે યુધ્યના મહાકાળનો ભક્ષ બની રહ્યા છો. મહાકાળનો ભક્ષ બની રહ્યા છો.”

“ચાલ હત! ગાંડ કાઢ્યા વગર. આખરે સ્ત્રીઓની બુધ્યિ પગની પાની સુધી. જો જો કાલે સવાર થશે. સુંદર પર્વત સામે એ વાનર સેના

વચ્ચે સમુદ્ર કિનારે પેલા જંગલી વનવાસીનો ભાઈ ચિતામાં સળગી રહ્યો હો. આ.. હ.. હ.. હ..” લંકેશનું અહૃતાસ્ય ભોજનકક્ષને ધૂજાવી રહ્યું. મંદોદરીનાં સ્વામીનાથને સમજાવાનાં સ્વખ્નો ચકનાચૂર થઈ ગયાં. હવે ક્યાં સમય જ હતો? ક્યાં હવે બંને મળવાનાં હતાં? એક ભયાનક વિશાદ મંદોદરીની આજીજ સમજી શક્યો. પરંતુ હવે રણયુદ્ધમાં પાછા વળવું અશક્ય હતું. સમસ્ત રાક્ષસકુળને લાંછન લાગે તેમ હતું. તેમ વિચારી લંકેશો તિરસ્કૃત દૃષ્ટિથી મંદોદરીને નિખળી બરારો પાડ્યો - “શું તે મને હતવીર્ય બનાવવા ભોજનકક્ષમાં નોતર્યો હતો. દુષ્ટા હમણાં જ તારં ભોજન ખાધું છે નહિં તો તારો વધ કરી નાંખત. તને તારી સોક્ય આવે તે ગમતી નથી. છેવટે તો તું એક પામર સ્વી જ છે. દુષ્ટા... ચાલી જા... ચાલી જા મારી નજર સામેથી.” લંકેશો કોધથી ગતિ કરતાં કક્ષમાં તેના ડગલાંના અવાજથી કક્ષ ધમધમવા લાગ્યો. હમણાં જ ધરતીંકંપ થશે અને સમસ્ત લંકાનો નાશ થશે. સતી મંદોદરી અસહય અબળા બની. દૂર દૂર જતા લંકેશને જોતી જ રહી. જોતી જ રહી. અંતે તે પણ ભોજન કક્ષમાંથી ચાલવા લાગી. તેના પગ નીચે ઈન્જાતને ભાવતા, લંકેશને પ્રિય સમસ્ત રાક્ષસ કુળને પ્રિય લાડું કચરગવા લાગ્યા. સતી મંદોદરી આજ અસહય અબળા બની હતી. તેણે અશોક વાટિકા તરફ સીતાને મળવા જવાનું વિચાર્યુ અને તે અશોક વાટિકા તરફ ધીમા પરંતુ દુંહ પગલાં ભરી રહી હતી.

લંકેશ કોધથી નખશિખ સળગી રહ્યો હતો. તે શયનગૃહમાં

જવાને બદલે મંત્રણા કક્ષમાં પુનઃ પહોંચી ગયો તેને આજ સમગ્ર બ્રહ્માંડ ચકરાવો લેતું હોય તેમ લાગતું હતું. મંત્રણાકક્ષમાં પહોંચ્યો ત્યાં જ તેણે મોકલેલો દૂત આવી પહોંચ્યો. તે એકલો જ હતો. વૃંઘ ન હતી. કોઈથી પહોંચી આંખોવાળો લંકેશ ધૂવાંપૂંવા થતો કૂદકો મારી દૂટને ગણેથી પકડીને બચાડી રહ્યો - “કેમ તું એકલો આવ્યો? વૃંઘ ક્યાં છે?”

“સ્વી...” ધૂજતો મોતના સંકેત માત્રથી કંપતો દૂત કહી રહ્યો - “એ તો કહે છે આવવું એટલે શરણાગતિ સ્વીકારવી, હું કોઈ મૂર્ખ નથી સમજ્યો. લંકેશ ને કહેજે વૃંઘ સ્વતંત્ર છે. તારું શાસન રાક્ષસો ઉપર ચાલે છે. સ્ત્રીઓ ઉપર નહિં. સ્ત્રી સ્વતંત્ર છે અને સ્વતંત્ર રહેવાની. તેતો આ બ્રહ્માંડની સામ્રાજી છે. જનેતા છે. ચાલ્યો જા અહીંથી.”

લંકેશ એક ક્ષણ માટે સાંભળતાં ઝાઈ ગયો. તે દૂટને દૂર હડસેલી વિચારવા લાગ્યો તે કહી રહ્યો - “ચાલ્યો જા...” અને તે રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાં કાળનેમીના નીલપર્વતની કરાલિની ગુફા તરફ જવા લાગ્યો. તેની ગતિમાં આજ વેધકતા ન હતી. કંઈક વિચારતો વિચારતો હળવે હળવે “વૃંઘ! વૃંઘ!” નું સ્મરણ કરતો ચંદની રમ્ય ચાંદની, વેરાન છતાં શોભતી લંકા, વનરાઈ, ચોતરફના પહોંચો, વહેતો પવન અને દૂર દૂરથી ઊધળતો, ધુઘવાતો દર્શિયો જોતો જોતો જંગલોમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો.

હિંદ મહાસાગર ચાતા સમુદ્રનાં મોજાં લંકાની ચોપાસ ધુઘવતાં હતાં. રાત્રિનો દ્વિતીય પ્રહર પસાર થઈ રહ્યો હતો. ધુઘવતાં મોજાંની

સાથે તોફાની પવન લંકા અને લંકાની ચોપાસનાં જંગલને ઘમરોળી રહ્યો હતો. ખંડે લંકામાંથી રાક્ષસી સ્ત્રીઓના ચિત્કાર અને કોધભર્યા અદૃશ્યસ્યો દૂર દૂર સુધી સંભળાઈ રહ્યા હતા. લંકેશ અડગ ડગલાં ભરતો મક્કમ નિષ્ઠયપૂર્વક વિચારતો હતો કે આજ વૃંઘને કાળનેમી સાથે મોકલવી. પરંતુ તેને વશ કર્યા પછી જ. હજુ તારુણ્યમાં પ્રવેશતી વૃંઘ દુષ્ટ વિભિષણના રવાડે ચઢી ગઈ હતી. તેને ક્યાં ખબર છે કે રાક્ષસો માત્ર શિવ... શિવના જ આચારદ્વારા છે. અન્યથા કોઈ નહિં. ભગવાન આસુતોષની કૃપા અનંત છે. ધૂવની તપસ્યા-ભજિથી જ રાક્ષસકુણ તેજોમય બન્યું. તેમ છતાં દુષ્ટ વિષણુએ ધૂવના વંશજ બલિરાજની નિર્મભ હત્યા કરી નાંખી. તે દુષ્ટે તેનો તૃતીય ચરણ નિર્દ્ય રીતે બલિના શીર ઉપર મૂકતાં સહેજ પણ ના વિચાર્યુ કે બલિ તેના જ ભક્ત ધૂવનો વંશ છે. આ દેવો શું સમજે છે? શું વિષણું તેના ઘમંડમાં રાચતો હોય કે દેવો તેમના દૈવત્વના અભિમાનમાં તરબતર થઈને સ્વર્ગમાં સ્વેચ્છાચાર કરતા હોય તો તે તેમની ભૂલ છે. તે તેમની સ્વતંત્રતા નથી સ્વચ્છંદતા છે. શું તેમણે સ્વશાસનનું પાલન ના કરવું જોઈએ. તેઓ જે કરે છે જેમ વર્તે તે ધર્મ-સધચારનીતિ અને રાક્ષસો-માનવો કરે તે અધર્મ, તેમના જ નીયત ધર્મનું પાલન કરવા દેવો આગ્રહ કેમ રાખે છે? અને આ માનવજાત સાવ પાંગળી બનીને દેવોની આજીજ કરી દેવોની દ્યા-કૃપા-કરણા ઉપર હરહંમેશ જવી રહી છે. પેલો યધાતિ દેવોની મદદ કરવા દેવો સાથે દોસ્તીનો હથ લંબાવી રાક્ષસકુણ સામે યુધે ચઢ્યો. વૃશપર્વાને નિર્વશ

કરી નાંખ્યો. ગુરુ શુક્રચાર્ય મા દિતિની વાતને કેમ ના સમજ શક્યા? ચોક્કસ ગુરુ શુક્રચાર્ય પણ હવે દેવ-ધનવ યુધ્ઘમાં નિરસ બની ગયા છે. સ્વચ્છંદી દેવોના સ્વર્ગને જીતી જઈશ. આકાશ પાતાળ પૃથ્વી. સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં રાક્ષસ રાજ આવશે રાક્ષસનીતિ, નિયતિ, મા અદિતિના વિચારોનું સામાજય ફેલાવીને જ જંપીશ. પોતાની જાતને તપસ્વિની ગણાવતી મંદ્યેદરી મારા ઉદ્ગારની સામે બળવો કરી તેજોવધ કરવાની કોઈ જ તક ચૂકતી નથી. રાક્ષસની ભૂમરવૃત્તિ સાથે તેને શું સંબંધ? તેનું પદ્મરાણીનું પદ ક્યાં જતું રહેવાનું છે? સીતાને સમજાવીને સહકાર આપ્યો હેત તો આ ખંડેર લંકા, આ યુવાન રાક્ષસો, આ ચિત્કાર કરતી વિધવા રાક્ષસીઓ, આ અફાટ રૂદ્ધન કરતાં કુમાર, કુમારિકાઓ, બાળકોને જોવાના દિવસો ના આચ્યા હેત." રાક્ષસરાજ લંકેશનું ચિત્ત ચ્યારોણે ચઢી ગયું હતું. એક ક્ષણ માટે તેને તમ્મર આવી ગયા. ત્રણોલોકને ધૂજાવનાર, ગ્રહો, નક્ષત્રો ઉપર આધિપત્ય જમાવનાર લંકેશ ચક્કર ખાઈને ભૌય ઉપર પટકાઈ ગયો. આજ તેના આંતરમને હર સ્વીકારી લીધી. જંગલનાં હરણાં, મૃગ, વાધ, સિંહ, હાથી, ગોંડ, રીંછ, વનિયાર, ધુવડ, ચીભરી, ગરૂડ, ગીધ અને બાજ પશુપક્ષી અસહાય લંકેશના દ્યનીય હાલહવાલ જોઈને કોઈક અગમ્ય શાંતિ અનુભવી રહ્યાં. પુનઃ પોતાની જાતને સંભાળી વસ્ત્રો ખંખેતો લાંબા કેશ ઉપર હથ પ્રસારતો. ભરવદ્ધ મંદ્છ ઉપર તાવ દેતો લંકેશ ડિંમત એકઠી કરી મક્કમ ઝગ્લાં ભરવા લાગ્યો. થોડા સમયમાં નીલપર્વત તરફના જંગલોમાં દૂર દૂર

સણગતી અભિજવાળા પાસે પહોંચ્યો. ત્યારે અભિજવાળાના પ્રકાશમાં વિશાળ પદ્મારીના પાણાણમાં ગુફા દૃશ્યમાન થવા લાગી. લંકેશ એક બચાડો પાડ્યો - "કાળનેમી...!...!"

અફાટ ફેલાયેલા જંગલમાં તેનો ભયાનક અવાજ ફેલાઈ ગયો. હરણાં, મૃગ, ધેડવા લાગ્યાં. ચીભરી, ધુવડ, વનિયાર, ગરૂડ, ગીધ વૃક્ષ ઉપરથી ઊડવા લાગ્યાં. ભયાનક ત્રાડ સાંભળીને વાધ, સિંહ, રીંછ ચાત્રિના અંધકારમાં ધેડવા લાગ્યાં. તોફાની સાગરનાં મોઝાં પણ લંકેશની ત્રાડ સાંભળીને સ્મશાન શાંતિ અનુભવી ભયપૂર્વક શાંત થઈ ગયાં. તે પણ વિચારી રહ્યાં "દિતિનો પુત્ર આટલો ભયાનક હો!"

સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર ભયનો ઓથાર ફેલાવી શકતો હો. લંકેશ ગુફા પાસે પહોંચ્યો ત્યારે કાળનેમીના મંત્રોચ્ચાર સંભળાઈ રહ્યા હતા. ગુફામાં પહોંચ્યતાં જ કુણદેવીની પ્રતિમા પાસે અભિકુંડમાં આહૂતિ આપતો કાળનેમીનું રક્ર રૂપ જોઈને લંકેશ અવાજ થઈ ગયો. અભિકુંડમાં પડતી આહૂતિથી અભિજવાળામાં દેખાતું કાળનેમીનું સ્વરૂપ સાક્ષાત યમ સમ ભયાનક હતું. અભિકુંડમાંથી એક વાદળી જ્યોતનો પૂંજ પ્રગટ થયો. જવાળા મધ્યે દિદીપત વાદળી જ્યોત પૂંજ જોઈને લંકેશ મૂળવણ અનુભવવા લાગ્યો, લંકેશો ક્યારેય આવા જ્યોત પૂંજનો અનુભવ કર્યો ન હતો. જ્યોત પૂંજે ધીમે ધીમે કુલદેવીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. એક તીણો અવાજ સંભળાઈ રહ્યો - "કાળનેમી! તારી ભક્તિથી હું ખુશ છું. તું માંગીશ તે રાક્ષસાંતમાં આપીશ."

“મા!... લંકેશની આજ્ઞાથી હું પવનપુત્રનો માર્ગ રોકવા જાઉં?”
કાળનેમીએ માને વિનંતિ કરતાં કહ્યું.

“હા! જો પરંતુ તું ઈચ્છે છે તેમ નહિ થાય. રાક્ષસકુળની નીતિ
વિરઘનું કાર્ય લંકેશ કર્યું છે. ત્યાં જ તારો અંતકાળ બોલાવી રહ્યો છે.
હું તેમાં કંઈ જ કરી શકું તેમ નથી.” કુળદેવી અંતર્ઘર્ણ થઈ ગયાં.
કાળનેમી પ્રણામ કરી આસન ઉપરથી ઊભો થયો ત્યારે તેની દૃષ્ટિ લંકેશ
ઉપર પડી. તેણે લંકેશને દૃઢ શબ્દોમાં કહ્યું - “મહારાજ લંકેશ હું તમારા
કાર્ય માટે તત્પર છું. હું જાઉં છું. પરંતુ...”

“હા, મેં તે સાંભળ્યું... માનું વચ્ચેન અફર હોય છે. તેમ જ થઈને
રહે છે.” લંકેશના સ્વરમાં હતાશા હતી. તેમ છતાં રણયુધમાં પાઇં
પગલાં નહિ ભરવા તે અડગ હનો. લંકેશ અભિમાનથી કહી રહ્યો -
“કાળનેમી! મારો હુકમ છે તું પણ વાંદરાનો માર્ગ રોક નહિતર તારો
શિરયુદ્ધેદ આ ખડગ કરશો.”

કાળનેમી લંકેશને વંદન કરી ગુફા બહાર જવા લાગ્યો. ત્યાં જ
લંકેશ બરાડી ઊઠ્યો - “વૃંદાં ક્યાં છે?”

“વૃંદા! વૃંદા તો નથી આવી. ક્યાંક જંગલમાં...” કાળનેમીએ
સાડજ કહ્યું. મુખ ઉપરના ભાવને અવલોકનો લંકેશ કહી રહ્યો - “સારું...તું
જા!”

કાળનેમી ગુફા બહાર નીકળ્યો. લંકેશ કુળદેવીને પ્રણામ કરતો
કહી રહ્યો - “મા આ શું થઈ રહ્યું છે? મારો અંત પણ નજીક છે? હું શું

કરું?” વિહુળા લંકેશનું સમગ્ર અભિમાન ઓગળી ગયું હતું. નાના
બાળક જેમ માના ચરણોમાં માથું નમાવી ઝૂસકે ઝૂસકે રડી રહ્યો હતો.
ગુફાના વાતાવરણમાં તેનાં ઝૂસકાં વિખરાઈ રહ્યાં હતાં. આજે નવગ્રહેને
વશ કરનાર, નક્ષત્રોને રાશિનો અધિપતિ, સ્વર્ગના દેવોને ધૂજાવનાર
લંકેશ હતપ્રભ હતો. તેમ છતાં તેની રાક્ષસી વૃત્તિ તેને ત્યજતી ન હતી.
ક્રોધ, હિંસા, પરપીડન, અત્યાચાર, ભયનું સામ્રાજ્ય ફેલાવા ટેવાયેલો
લંકેશ ગુફાના દ્વારા પાસે પહોંચ્યો ત્યારે બહાર નીકળતાં બરાડી ઊઠ્યો
- “વૃંદા... વૃંદા...” ભય અને ડરથી વાધ, સિંહ, હરણાં, મૃગ દોડવા
લાગ્યાં. જંગલોમાં ચહેલપહેલ મચી ગઈ. અગભીડ વૃક્ષ ઉપરથી ધુવડ,
ચીબશી, જીધ, બાજ ઊડવા લાગ્યાં. સમગ્ર જંગલમાં લંકેશનો બરાડો
પણોડોમાં અથગઈને પડવો પાડવા લાગ્યો.

મહારાષ્ટ્રી મંદોદરી

મહારાણી મંદોદરી લંકાના રાજમાર્ગો ઉપરથી પસાર થઈ રહી હતી ત્યારે રાજમાર્ગની બંને તરફ ઊંચી ઊંચી અટારીઓ ખંડેર બની ગઈ હતી. દુઃખ વિરહમાં વ્યાકુળ રાક્ષસીઓ ચિત્કાર કરતી ગૃહમાં દોડતી હતી. કેટલીક રાક્ષસીઓના પતિ વિરહમાં રહવાના અવાજ આવી રહ્યા હતા. કિશોર-કિશોરીઓ પ્રિય પિતાના અકાળ અવસાનથી હતપ્રભ બની અકાળે વૃધ્ય બની ગઈ હોય તેમ લથથિયાં ખાતા ચાલતી હતી. સુમસામ રાજમાર્ગ ઉપર રાત્રિનો પહેલો પ્રહર હજુ શરૂ થયો હતો છતાં કોઈ જ અવર જવર ન હતી. મોડી રાત્રિ સુધી ધમધમતા રાજમાર્ગ મકાનોનો દીપક જ્યોતનાં અજવાણાં ક્યાંય ન હતાં. ક્યાંય જીવનનો આનંદ ન હતો. કિલ્લોલ કરતી લંકાનગરી યુધ્યના આતંકમાં ભસ્મીભૂત થઈ ચૂકી હતી. મહારાણી મંદોદરી લંકાના પૂર્વ તરફના પ્રવેશ માર્ગથી

ઇશાન ખૂણામાં આવેલ અશોકવાટિકામાં પ્રવેશી ત્યારે અત્રતત્ર હનુમાનના ક્રોધથી દુંશ થયેલા વૃક્ષ મૂળસોતા ઉખરીને ધરાશયી થયાં હતાં. વિશાળ અશોકવૃક્ષના ઓટલા ઉપર ચંદ્રની ચાંદનીના ઉજાશમાં તપસ્વિની સીતાજી-મહામાયા-પરમેશ્વરી સીતાજી અશોકવૃક્ષના થડના ટેકે બેસીને કંઈક ઉચ્ચારી રહ્યા હતા. દૃઢ નિર્ણય શક્તિથી તેમની આંખોનું તેજ મંદોદરી પ્રત્યે દૃષ્ટિ પડતાં જ નીલપ્રકાશપૂંજ મહારાણી મંદોદરીને ઉજાળી રહ્યો હતો. મહારાણી મંદોદરીના આગમન સાથે જ સીતાજનો પહેરો ભરતી રાક્ષસીઓ સ્થળ છોડી ચાલી ગઈ.

મહારાણી મંદોદરીને આવતાં જોઈને સ્વસ્થ ચિંતે સીતાજી યોગાસનમાં બેસી કર્મરને ઉત્કૃષ્ટ કરી કૃશકાયામાં હમ ભરી દેતાં કહું - “પધારો મહાસતી મંદોદરી!”

“મહારાણી મંદોદરી!” સીતાજના ઉદ્ગાર સાથે જ સીતાજની ચોતરફ ચાંદની રાતમાં પણ પ્રગટી રહેલી આભાને જોઈને જ બોલી ઉઠ્યાં - “હે પરમેશ્વરી! આપનું અમારા ગૃહમાં સ્વાગત પણ ના કરી શકી એટલી હું હીન છું.”

“ક્ષોભ ના અનુભવો દમયંતી! સંજોગનું નિર્માણ રાક્ષસ મનુષ્યને લાચાર બનાવે છે. આપની સંદ્રભાવનાથી હું ક્યાં અજાણ છું. બોલો મહારાણી કેમ પધારવું થયું?” સીતાજાએ પાલવનો છેડો ધરા ઉપર પાથરી દીધો. મંદોદરી આતુરતાથી કહી રહી “મા! પરમેશ્વરી મારા પતિ આપને ના ઓળખી શક્યા. એમના વર્તન માટે હું ક્ષમા યાચું છું. તે માટે

આવી છું.” રાજ પ્રજાનો ઈશ્વર છે. પ્રજાનું સુખ-દુઃખ રાજાનું સુખ-દુઃખ છે. રાજ અમન ચમનનો જ માત્ર વિચાર કર્યા કરે તો પ્રજા એને રોકે નહિં. તો રાજ અને પ્રજાને તેનાં ફળ ભોગવાં પડે છે. મહારાણી વિનાશનું કારણ રાવણ નહિં. તેનામાં રહેલી જડતા, પાશવીવૃત્તિ, રાક્ષસીપણું છે. રાવણ સિદ્ધિઓના અહંકારમાં ગળાબૂડ બની મહિયપાન કરતાં અહમ્ના પાનમાં ચક્કૂર બન્યો છે. કેમ તમે ના રોકી શક્યાં? તીણા સ્વરે સીતાજીએ કહ્યું.

“મેં ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો. રાજનીતિ તજી પ્રેમનીતિ અપનાવા કહ્યું. કોણ જાણો કેમ તેમને શું થયું છે? હા!... એક વખત કહેતા હતા કે સ્વયંવરમાં મહાસમર્થ રાવણને તજી-તપસ્વી-સિદ્ધિના અધિપતિ-ગ્રહ-નક્ષત્રો જેને વશ છે. જેવો જેનાથી ધૂજે છે. ભગવાન સદ્ગુરી જેના ઉપર હંમેશા પ્રસાન્ન છે તેને તજી એક વનવાસીએ કાષ્ટનું ધનુષ્ય તોડ્યું તેમાં તેને વરભાળા પહેરાવી. શું? એ ધરતીપુરી પણ એમ સમજે છે કે અમે દિતિના પુત્રો છીએ, અમે માંસ-મહિરા-હિંસા-અત્યાચાર-આતંકના પ્રેરક છીએ.” “શું અમે દિતિના પુત્રો દેવોના દુષ્મન છીએ એટલે આમ કર્યું. દેવો હંમેશાં અમોને અન્યાય કરતા આવ્યા છે. સમુદ્રમંથન સમયે ભગવાન શિવે હલાહલ પીને કંઠમાં સમાવીને નીલકંઠ બન્યા. સમગ્ર બ્રહ્માંડને નાશમાંથી બચાવ્યું. અમૃત નીકળ્યું ત્યારે કપટી વિષણુંએ મહામાયાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી માત્ર દેવોને જ અમૃત પીવગલ્યું. પેલો ચાલક રાહુ દેવોની લાઈનમાં બેસી ગયો અને અમૃતપાન કરી ગયો. તે દુષ્ટે અમને

દુગો કર્યો. દેવ-દ્યાનવ યુધ્ય ચાલતું આવ્યું છે. ચાલતું જ રહેશે. મૃત્યું વારે વારે કેમ નથી આવતું? અમે હસતે મુખે તેનો સ્વીકાર કરતા આવ્યાં છીએ અને કરતા રહીશું. દેવોના અમિમાનને ઓગાળીને જ જંપીશું. હે! સીતાજી હું તેમને ના રોકી શકી અને તમોને જે યાતના પરી તે માટે હું ક્ષમા યાચ્યું છું.” મંદોદરીએ આજીજીભર્યા સ્વરે કહ્યું.

“હું તમારા ઉપર ખુશ છું. રાણી મંદોદરી! યુગો સુધી તમારા સદ્ગુરીએ પ્રેમને બ્રહ્માંડના જીવો તમને પૂજ્ય ભાવે યાદ કરશે. અમારે મન દેવ-દ્યાનવનો કોઈ ભેદ હોતો નથી. જે જેવું કર્મ કરે, તેવો જ તે બને છે. તેવો જ તે બ્રહ્માંડમાં પ્રસ્થાપિત થાય છે. ધૂવનું કર્મ, હિરણ્યકશ્યપનું કર્મ, ભગવાન પરશુરામનું કર્મ, વશિષ્ઠ અને વાલ્મીકીનું કર્મ આજે પણ એવું જ છે. રાવણની દુશ્મનભાવની ભક્તિ એ જ રીતે જાણીતી બનશે. વિધિનું નિર્માણ થઈ ચૂક્યું છે. તેમાં હું, તમે કે રાવણ કોઈ જ કંઈ કરી શકીએ તેમ નથી. આગની જવાળામાં લીલાં વૃક્ષો પણ બણી જાય છે. તેમ યુધ્યજવાળામાં જાણો અજાણ્યે મૌન રહેનાર સમસ્ત જીવો અન્યાયનો પ્રતિકાર નહિં કરી શકવાથી બણીને ખાખ થઈ જશે. પુનઃ નૂતન જીવનની શરૂઆત થશે જ. દરરોજ નૂતન પ્રભાત ઊગે છે અને તેની ક્રોਮણ રશમ પૃથ્વીને ઊજાળે છે તેમ વૃક્ષોની ઝણીઓ ઉપર નૂતન પક્ષીઓ માળા બાંધશે જ અને નૂતન જીવોનું જીવન ધારણ કરશા માટે હુંડાનું સેવન કરી બચ્યાંને જન્મ આપશે. મહાસતી તમે તો ઈંડા-પિંગલા-સુષુપ્તિનાને ભેદીને સહસ્રાચારનાં અનુભવી છો. તમે આજ્ઞાયકમાં

ભવિષ્યને જાડી શકો છો. તમે યોગિની હોવા છતાં પામર જીવોની જેમ પ્રશ્નો કરો છો તે જ તમારી મહાનતા દર્શાવે છે. હે! મંદોદરી આવનાર સમય કર્મયોગનો હોશે. નાતિ-જાતિના બેદાલેદ જ્યારનાય નાટ થઈ ગયા હોશે. કર્મથી જ દેવ-ધનવ તરીકે જીવો ઓળખાશે. નહિ કે દિતિ-અદિતિના પુત્રો તરીકે.”

“હું હોઉં, તમે હો કે વૃદ્ધ, સ્ત્રી જાતિએ જ ગર્ભનું સેવન કરવાનું છે અને નૂતન જીવોને જન્મ આપવાનો છે.” સીતાજીએ કલણામયી શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

મહારાણી મંદોદરી પરમેશ્વરી ભગવતી સીતાજીને વંદન કરી જવા આજા માંગતા કહેવા લાગ્યાં - “હે ભગવતી આપની આજા!”

“જે કંઈ થઈ રહ્યું છે તે સારા માટે થાય છે. જે કંઈ થવાનું છે તે પણ સારા માટે થવાનું છે.” સીતાજીએ મહારાણી મંદોદરીને આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું - “પતિ ધર્મ એ જ સાચો ધર્મ છે. તમારો સદ્ગુરુજીના એકમાત્ર વિચાર-વર્તન તમોને યુગો સુધી ચંદ્ર-સૂરજના અસ્તિત્વ સુધી અમર બનાવશે.” મંદોદરીએ વિદ્યય લીધી ત્યારે મધ્યરાત્રીની પોષિ પૂનમની ચાંદની તેનું સામ્રાજ્ય ફેલાવી રહી હતી. સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં તેની શીતળતા પ્રસરી રહી હતી. મંથરગતિએ આવેલી લંકાની મહારાણી અડગ ડગ ભરતી પુનઃ મહાલય તરફ વેગગતિથી ચાલવા લાગ્યી. મધ્યરાત્રિની ચાંદની રૂપું પ્રસારી રહી હતી. તેના પ્રભાતથી સૂર્યિ ઉપરની કુદરત, પશુ, પક્ષી, રાક્ષસ, માનવ અદ્દ સાંત્વના-શીતળતા અનુભવી

રહ્યા હતા. રૂપું રેલાવતાં ચંદ્રમામાં તેશી ગુંપડી હરણાં દેખાઈ રહ્યાં હતાં. દમયંતી રાજમહેલમાં પ્રવેશી ત્યારે દ્વારરક્ષક નમન કરીને આદર આપતા હતા. ચંદ્રની ચાંદનીમાં સમગ્ર રાજમહેલ સ્નાન કરી રહ્યો હતો. રાજમહેલની ખુલ્લી બારીઓમાંથી ચાંદની પથરાઈ રહી હતી. શયનગૃહમાં દમયંતી પણોંચી ત્યારે સમસ્ત સેવિકા સસ્મિત આવકાર આપતી વિદ્યય થઈ. ત્રીજા પ્રછર પછી લંકેશના ચરણનો અવાજ રાજમહેલમાં સંભળાઈ રહ્યા. શયનગૃહમાં સૈયામાં પડાં કેશવતી રાજરાણી દમયંતી એ આંખો ખોલી તો લંકેશ તેના પડખામાં જ પોઢવા બેસ્યા હતા. બાહુબંધ, રાજમુગટ, ઉપવસ્ત્ર બાજુના ટેબલ ઉપર મુકાઈ ચૂક્યાં હતાં. રાજપરિવેશમાંથી મુક્ત લંકેશ સહજ શીતે મંદોદરીના સ્વામીનાથ સ્વરૂપે વિચારોને ખંખેશતા મંદ્ઘ ઉપર તાવ દેતા થોડી મિનિટોમાં ધસધસાટ ધેરી નિંદ્રામાં ગરકાવ થઈ ગયા. લંકેશનાં નસકોરાં સંભળાવાં લાગ્યાં. પૂર્વની બારીમાંથી શીતળ ચાંદનીના પ્રકાશમાં મંદોદરીનો ચહેરો શોભી રહ્યો હતો. થોડી ક્ષણોમાં ધસધસાટ નિંદ્રા માણાતી દમયંતીના ચહેરા ઉપર વિશાળ કેશકલાપે સામ્રાજ્ય જમાવી દીધું. ચાંદનીનો પ્રકાશ કેશમાં ઢંકાયેલા ચહેરા ઉપર ચળાઈ ચળાઈને પ્રસરી રહ્યો હતો.

પ્રભાત થયું. પક્ષીઓનો કલરવ, સૂરજના મીઠ તડકાએ મંદોદરીને જાગૃત કરી ત્યારે જીવનમાં ન અનુભવેલી શાંતિ, સ્ફૂર્તિ, તાજગીનો અનુભવ મંદોદરી કરી રહી હતી. પચ્ચાસ-પચ્ચાસ વર્ષો પછી બોજલ જીવનમાંથી એકમાત્ર સીતાજીની મુલાકાતથી મુક્તિ મળી હતી. આજે

એને કોઈ અજ્ઞપો-ચિંતા તેના હૃદયને કોરી ખાતી ન હતી. સ્વસ્થ ચિંતા પલંગમાં બેસી રહેતાં તે પરમેશ્વરીને મનોમન વંદન કરવા લાગી.

પ્રભાતનો તીખો તડકો લંકેશના દેહને પ્રસ્વેદથી રેબજેબ કરવા લાગ્યો. ત્યારે લંકેશ સફણો જાગતો બરાડી ઉઠ્યો - “મારો એકપણ ના બચવો જોઈએ” પોતે રાજમહેલમાં છે તેનું ભાન થતાં જ લંકેશ કહી રહ્યો - “હું હું રાજમહેલમાં છું? મંદોદરી... મંદોદરી ક્યાં છે તું?”

સાના કરી નવીન વસ્ત્રો ધારણ કરી લાંબા કણા કેશને સંજવતી મંદોદરી ત્વરિત લંકેશ પાસે આવી પહોંચી. તે કહી રહી -“હં...હં... બોલો સ્વામીનાથ.” તેણે લંકેશના ચરણનો સ્પર્શ કર્યો.

“હું ક્યાં છું કેમ મને.... મને મારાં મસ્તકને છેદતો પેલો વનાંચલ દેખાઈ રહ્યો છે.” લંકેશો ગમ્ભરાઈને ડર્થી ધૂજતાં કહ્યું. “સ્વામીનાથ સ્વસ્થ થાઓ એવું કંઈ જ નથી. તમે કુશળ છો. શયનખંડમાં છો.” મંદોદરીએ સ્વસ્થ ચિંતા લંકેશને ઘૈરૂ અર્પતાં કહ્યું. ક્યારેય નહિં આજે મંદોદરીથી લંકેશની પીઠ ઉપર હથ પ્રસારતી કહી રહી હતી : “સ્વામીનાથ એ તમારું સ્વખન હશે. સ્વખનો ક્યાં સાચાં પડે છે?”

લંકેશ શયનકક્ષમાંથી જ્ઞાનાગાર તરફ જવા લાગ્યો. પુનઃ નૂતનવસ્ત્રો ધારણ કરી રાજમુગટ, બાહુબંધ બાંધીને મંદોદરી સમક્ષ આવી ઊભો ત્યારે મંદોદરીએ કુમકુમ તિલક કરી અક્ષતને તિલકમાં લગાવી શુભકામના કરતી આરતી ઊતારવા લાગી. મંત્રણાગૃહ તરફ જ્તો લંકેશ મંદોદરીને સિમિત આપી તેની હડપચી ઉપર હળવી ટપલી

મારી ખડખડાટ હસી પડ્યો. મંદોદરી ખ્લાન છ્સતાં ભાવિને જોતી હોય તેમ મનોમન બોલી ઉઠી - “આજ આ સ્વામીનાથનું અંતિમ હાસ્ય હશે. આજ આ અંતિમભિલન હશે. અરે..રે...વિધાતા...” મહારાણી મંદોદરીની આંખોમાં આંસુની ધારા પ્રગટી ઉઠી. આંસુની ધારા સમંદર બની ગઈ. તેમાં જીવનનાં અસંખ્ય સંભારણાં તુબવા લાગ્યાં.

“સતી તમે રાતે છો!” ક્રોધથી લંકેશો કહ્યું. “શું તમે પણ મને આમ જ વિદ્યા આપશો?” મંદોદરીનું રૂદ્ધ લંકેશના ક્રોધમાં પલટાઈ ગયું. ક્રોધની ચરમસીમાયે આગનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું.

મંત્રણાક્ષમાં હજું પ્રવેશ્યાં નથી છતાં લંકેશ બરાડી રહ્યો હતો - “કોણ છો? કોણ છો? આજનું યુધ અંતિમ યુધ છે. કાંતો જીવન.... કાંતો મૃત્યુ.... રાક્ષસો તૂટી પડો એ દુષ્ટો ઉપર. વીણી વીણીને રહેસી નાંખો. તમારી તમામ પાશાવી શક્તિને કામે લગાડો. આજની સાંજ તેમની અંતિમ સાંજ હોવી જોઈએ.”

રાવણાની ત્રાદ્યી સભાગૃહમાંથી - મંત્રણાક્ષમાં રાહ જોઈ રહેલા વિલક્ષણા રાક્ષસો એક જ મંત્રગ્રહણ કરી રહ્યા. રાવણ કહી રહ્યો હતો - “મરો કે મારો” રણશિંગુ કુંકાઈ રહ્યાં. યુધનાં દ્રોલ પીટાઈ રહ્યાં. શૂરા રાક્ષસોની કિંકિયારીઓ સંભળાઈ રહી. લંકેશ રથમાં આરૂઢ થઈ ખૂદ પોતે જ રથને હંકારી રહ્યો. આજ તેને રથી ઉપર પણ વિશ્વાસ ન હતો. શંકાની સોય તેને કોરી રહી હતી.

જાલંધર અને વૃદ્ધા

મંદ્રાચલ તરફ હિન્દમહાસાગર ઉપરથી આકાશમાર્ગે તેજ ગતિ કરી વૃદ્ધ ઉડી રહી હતી. જ્યારે તેણો હરિયાળા પર્વતના શિખર ઉપર ઉત્તરાણ કર્યું ત્યારે ખૂબ ખૂબ લાગી હતી. ચાંદનીના પ્રકાશમાં તૃતીય પ્રહરે વિવિધ વૃક્ષ નીચે પાકીને ખરી ગયેલાં ફળ જોઈને આનંદમય ચિત્કાર કરતી ફળ વીણી વીણીને ખાવા લાગી. કેટલાંક ખાટાં, કેટલાંક મીઠાં ફળ ખાવાથી અંતર તરબોળ થઈ ઉઠ્યું. વૃદ્ધ એ પૂર્વના આકાશમાંથી મંદમંદ શીતળ પવન વહેતો હતો. સૂરજ ઉગવાની સાથે વૃદ્ધએ પૂર્વ તરફની પહાડી તરફ જવાનું વિચારીગતિ કરવા લાગી. તે તરફનાં વૃક્ષ ઊંચા અગભીડ હતાં. તે જોઈને ઉચ્ચારી રહી - “હરિ... હરિ... હરિ... હરિ... હરિ... હરિ...” લંકાના જંગલોમાં જે શાંતવના-પ્રહુલ્લીતતા મળતી ન હતી. તે પ્રહુલ્લીતતા તેને આજ મળી રહી હતી. કોણ જાણો કેમ

આસુરી પ્રભાવથી મુક્ત થઈ હોય તેમ તેનું હદ્ય શાંત અને આનંદ અનુભવતું હતું. રૂદ્ધથી તે વાજ આવી ગઈ હતી. આજે તેને તેમાંથી મુક્તિ મળી હોય તેમ સ્વતંત્રતાનો અનેરો આનંદ માણાતી હતી. મંદ્રાચલના પહાડી શિખરોની હારમાળા વચ્ચે સમગ્ર સૃષ્ટિ તેનાં ખૂલ્લા મેઘાનમાં એક સરોવર દેખાઈ રહ્યું હતું. ત્યાં પહોંચી, વૃદ્ધએ સરોવરમાં સ્નાન કરવાનું વિચાર્યુ. પશ્યિમના આકાશમાંથી પૂર્વના આકાશ તરફ પક્ષીઓની કતાર ગતિ કરી હતી. પર્વતના શિખર ઉપરથી સૂરજનો પ્રકાશ પ્રસરી રહ્યો હતો. દૂર દૂર એક સરોવર ધુભમસથી ઘેરાયેલું સૂર્યપ્રકાશમાં દેખાતું હતું. તે તરફના વિસ્તારના જંગલો ધુભમસના પ્રભાવમાં જાંખા જાંખા જણાઈ રહ્યાં હતાં. વૃદ્ધએ એ સરોવરમાં સ્નાન કરવાનું વિચારી, હરિ સ્મરણ કરવા ધ્યાન કરવાનું વિચારી સરોવર તરફ જવા લાગી. સરોવર પાસે પહોંચી તો સરોવરની ચોપાસ હરિયાળી છવાયેલી હતી. તે હરિયાળીમાં વિવિધ પ્રકારની રંગબેરંગી નાનકડાં પુષ્પ પવન લહેરમાં નાચી રહ્યાં હતાં. ધુભમસભર્યા વાતાવરણમાં વૃદ્ધ સરોવરમાં તુબકી મારી સ્નાન કરી. દૂર દૂર દેખાતા ખીજગના વૃક્ષ નીચે ધ્યાન કરવાનો સંકલ્પ કરી સરોવરના પાણીથી સૂર્યને અધર્ય આપી. તે તરફ જવા લાગી. વિશાળ ખીજગના વૃક્ષ નીચે રાતાંચોળ આકર્ષક પુષ્પની ચાદર પથરાઈ ગઈ હતી. થોડકાણો માટે તે ત્યાં જોતી જ રહી ગઈ. હળવે હળવે વૃક્ષ નીચેની પુષ્પ ચાદરમાંથી વૃક્ષના થડ પાસે પદ્માસન લગાવી શ્રીહરિના ધ્યાનમાં મગન થવા લાગી. વૃદ્ધ ખીજગના પુષ્પનો અભિષેક કરી ધન્યતા અનુભવી

રહી હતી. થોડે મિનિટોમાં વૃંદા ઈડા, પિંગળાથી સહસ્રારમાં પહોંચી ગઈ. તેણે ધ્યાનમાં જોયું તો હરિત પ્રકાશપંજમાં મંદરાચલમાં કાળનેમી સરોવરથી થોડે દૂર ઊંચા પણડની ખીંડાની પાસે, મેદાન ઉપર માયાવી શક્તિથી જૂંપડી બનાવી. અણિંકુંડમાં આહુતિ આપી પ્રગટ કરેલા અણિની જવાળાને વધુ પ્રજ્વલિત કરી રહ્યો હતો. તેણે યોગીનું રૂપ ધારણ કરી તે “શ્રીરામ” નામનું અંકિત ભગવું ઉપવસ્ત્ર ધારણ કર્યું હતું. કાળનેમીના બર્ઝિલા ધવલકેશ વધુ પ્રભાવ પ્રગટ કરતા હતા. વૃંદા સ્થિતિને સમજી ગઈ. તુરંત પિતાશ્રીની પાસે જવાનું યોગ્ય ના જણાતાં ધ્યાન મળ્યા બની.

ધ્યાનમાંથી ઊરીને થોડે સમય બેસી રહી. કાળનેમીનું ધ્યાન રાખવા તેની નજીક જઈને છૂપાઈ ગઈ. પ્રભાતનો બીજો પ્રહર પસાર થઈ રહ્યો હતો. થોડા સમયમાં હુષ્ટ પુષ્ટ વાનરને ગદા સાથે ત્યાં આવતો જોઈને વૃંદા વિચારી રહી જરૂર આજ હનુમાન જ્ઞો. પવનપૂત્રને કાળનેમીના આશ્રમ પાસેથી જ જવાનું હતું. તે સિવાય અન્ય કોઈ માર્ગ ન હતો. કાળનેમીના આશ્રમ પાસે પવનપૂત્રને જોઈને કાળનેમીએ અણિંકુંડની જવાળા વધુ તેજ કરતાં બોલી રહ્યો - “હે શ્રીરામ શ્રીરામ શ્રીરામ” પવનપૂત્ર યોગીને શ્રીરામનો ઉચ્ચાર કરતો સાંભળીને થોભી ગયા. તેમણે પ્રશ્ન પૂછ્યો - “તમે કોણ છો? કેમ મારા શ્રીરામનું નામ ઉચ્ચારો છો?”

કાળનેમીએ કહ્યું - “હું વર્ષોથી શ્રીરામની ભક્તિ કરું છું. અહિં આશ્રમ બનાવી રહું છું.”

પવનપૂત્ર આનંદિત થઈ તેની પાસે બેસી ગયા. કાળનેમીએ

પવનપૂત્રને સ્નાન કરીને યજ્ઞ કાર્યમાં સહભાગી થવા કહ્યું. સરોવરમાં સ્નાન કરવા પવનપૂત્ર ભક્તિપૂર્વક પહોંચ્યા. સરોવરમાં મગર પાસે દેહયુધ થવા લાગ્યું. વૃંદા અવલોકી રહી હતી કે પવનપૂત્રને સરોવરમાં જ મૃત કરી નાંખવાની યોજના કાળનેમીએ બનાવી હતી. મગરન અને પવનપૂત્રના યુધથી સરોવરમાં જલસિક્કા ઊંચે ઊરી રહ્યાં હતાં. થોડી મિનિટોમાં સરોવરનું પાણી રક્તમય બની ગયું. વૃંદાએ પવનપૂત્રને સરોવરમાંથી બધાર આવતા જોઈને સાંત્વના અનુભવી. કાળનેમીની પાસે પહોંચ્યેને વિશાટરૂપ ધારણ કરી કાળનેમી વિચારે તે પહેલાં જ તેની છાતીમાં લાત મારી ભૌય પર પટકાવી દીધો. કાળનેમીની છાતી ઉપર ભયાનક તાકાતથી બીજી લાત મારી દીધી. વૃંદા ત્યાં પહોંચે તે પહેલાં જ કાળનેમીનું મૃત્યું થઈ ચૂક્યું હતું. કલ્પાંત કરતી વૃંદા કાળનેમી પાસે પહોંચ્યી. અચાનક આવી પહોંચેલી સ્ત્રીને જોઈને પવનપૂત્ર વિસમય પામ્યા. પરંતુ કલ્પાંત સાથે સ્ત્રીના મુખમાંથી “શ્રીહરિ શ્રીહરિ” ઉદ્ગાર સાંભળી દુઃખ અનુભવતા પવનપૂત્ર કહી રહ્યા - “હે! હરિપ્રિયા તમે કોણ છો? કેમ તમે અહિં આવ્યા છો?”

અફાટ રૂદ્ધ કરતાં વૃંદા કહી રહી - “હે કપિરાજ હું વૃંદા છું. લંકાપતિ રચણાના આતંકથી બચવા અહિં આવી ગઈ છું. મને ખબર પડા ન હતી કે તમારો માર્ગ રોકવા મારા પિતા કાળનેમી અહિં આવી જ્ઞો. તમારા કાર્યમાં અડયણ ઊભી કરવાનું રચણાનું આ ઘડયંત્ર છે. તમારા કાર્ય માટે તમે વિદ્યય થાઓ.”

કપિરાજ હનુમાન વૃદ્ધનું આકુંદ સાંભળી “શ્રીહરિ” નામ સાંભળતાં જ ભાવવિભોર થઈ ગયા. તે બોલી ઉદ્ઘાટા - “હે વૃદ્ધ તમારી હરિ ભક્તિથી હું ખુશ છું કાપરયુગમાં શ્રીહરિ તમને જરૂર મળશે. આ મારું વચન છે.”

કપિરાજનું વચન સાંભળી વૃદ્ધ તેમના ચરણોમાં ઢળી પડી તેનાં આંસુથી હનુમાનના ચરણ ભીના થઈ ગયા. હનુમાને વૃદ્ધને કહું - “હે વૃદ્ધ! કાપરયુગમાં તમે જરૂર હરિપ્રિયા બનશો. તમારું લગ્ન શિવભક્ત જાલંધર સાથે થશે.”

વિદ્યાચલ પર્વતની પૂર્વ તરફની હારમણા તરફ હનુમાન પવનવેગે ગતિ કરી રહ્યા હતા.

દેવ-ધનવ યુધ્ય ચરમસીમાએ પહોંચ્યું હતું. હજારો વર્ષોથી ચાલી રહેલા યુધ્યમાં અગણિત સૈનિકોનો સંહર થઈ ચૂક્યો હતો. સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં યુધ્ય જવાળામાં હોમાઈ ગયું હતું. ધાનવકુળનો નાશ થઈ રહ્યો હતો. ગુરુ શુક્રાર્થની સિદ્ધિને કારણે દિન-પ્રતિદિન સંહર થતા રાક્ષસોના ધરા ઉપર પડતા રક્તબિંદુમાંથી હજારો રાક્ષસો ઉત્પન્ન થતા હતા. આ ભયાનક સ્થિતિથી દેવગણ હતાશા અનુભવી રહ્યા હતા. સ્વભયાવના પ્રયાસ કરતા યુધ્યમાં દિન-પ્રતિદિન દેવો પૃથ્વીલોક-પાતાળલોકમાંથી પીછેહઠ કરી રહ્યા હતા. દેવલોકનો અશે-આરામ હરામ થઈ ગયો હતો. આસરાઓનાં નૃત્ય, ગંધર્વનાં ગીતોનું મનોરંજન ક્ષણિક બની ગયું હતું. તે ક્યારેક ક્યાંક ઈન્દ્રના દરબારમાં સંભળાતું. હરંહેશ યુધ્યનો જ

વિચાર કરતો રાજા ઈન્દ્ર હવે ગંધર્વ અને અસરાઓની અવગાણના કરવા લાગ્યો હતો. હરંહેશ સ્વર્ગની ઊંચી અટારીઓમાંથી નૃત્યગાનના પ્રતિધોષ સંભળાતા. આનંદનું હાસ્ય સંભળાતું. તે હાસ્ય, તે નૃત્યના દુમકા અદૃશ્ય થઈ ચૂક્યા હતા. રાજા ઈન્દ્ર સતત ચિંતામણ રહેતા હતા. પૃથ્વીલોકમાં હિમગિરિમાળાના ઉત્કૃષ્ટ શિખરમાં આવેલા અમરાપુરી પાસે માનસરોવરને કંઠે એક રાક્ષસ યુવાન પદ્માસનમાં વર્ષાથી શિવ આરાધના કરી રહ્યો હતો. યુવાનના દેહ ઉપર બર્ફ વર્ષા થઈ રહી હતી. તેની યોપાસ બર્ફના તુંગર રચાઈ રહ્યા હતા. પુનઃ પુનઃ નિત્ય પ્રભાતપૂર્વેના સૂર્યની લાલીમાં, માનસરોવરમાં સ્નાન કરી અમરનાથમાં ભગવાન સદ્યશિવનાં દર્શન કરી પુનઃ ધ્યાન મળન થતો હતો. યુવાનનું ચિત્ત સ્વસ્થ જ રહેતું હતું. તેનું મન દટ બની રહ્યું હતું. શાવળી અમાસની મધ્યરાત્રિએ તે યુવાન યોગી ધ્યાન મળન હતો ત્યાંજ નભોમંદળમાં વીજળીના ચમકારા, વાઢળોની ગર્જના થવા લાગી. પૃથ્વી ઉપર ઉદ્કાપાત સર્જવા લાગ્યો. ભયાનક બર્ફ વર્ષા થવા લાગી. હિમ શિખરો ડેલવા લાગ્યાં. તેમ છતાં ધ્યાનમળન યુવાન યોગીએ પીળા પ્રકાશ પૂજને તેની નજીદીક આવતો નીખાળ્યો. તે પૂજની ગરિમા ભયાનક હતી. યોગી પ્રસ્વેદથી તરબોડ થઈ ગયો. ધોર અંધારી અમાસની રાત્રિ તેનું વર્ષસ્વ જમાવી રહી હતી. વેધક પ્રકાશપૂજ સ્થિર થયો. તે ક્ષણે જ ભગવાન સદશીવ પ્રકટ થયા. તે કંઈ રહ્યા - “હે યોગી તારં નેત્ર ખોલ હું તારા ઉપર ખુશ છું.” યુવાન યોગીનો દેહ બર્ફ વર્ષાને કારણો બર્ફમાં જ દટાઈ

ગયો હતો. માત્ર તેનું શીર દૃશ્યમાન હતું. યોગીએ દૃષ્ટિ ખોલી તો ભગવાન સદાશિવનાં દર્શન માત્રથી વર્ષોથી મૂંગી વાચા પ્રકટી બેઠી, બફ્ફને ખસેડતો ઊભો થયો. ભગવાન શિવના ચરણોમાં દંડવત પ્રાણમ કરી કહી રહ્યો- “હે! દ્યાણું કૃપાસિધું મારું જીવન ધન્ય થઈ ગયું. આપ મુજ ઉપર કૃપા કરો.”

મહાદેવે સ્વિમત વેરતાં કરણામયી નેત્રે કહ્યું - “માંગ મારો તે આપું આ બ્રહ્માંડનું રાજ.. સ્વર્ગનો ઈન્દ્ર બનાવું.”

“હે! દ્યાણું મહાદેવ મારે માત્ર એક સમય માટે દેવોનું અભિમાન ઊતારવું છે. ધમંત્રી ઈન્દ્રને ભયાનક આંતંક ફેલાવી નિર્દોષ જીવોને યુધ્યમાં હેમી દીધા છે. તેમ છતાં તેને સંતોષ ના હોય તેમ રાક્ષસકુળનો નાશ કરવા તત્પર થઈ ઊભ્યો છે. ઈન્દ્રને હૃત્યાવાની મને ક્ષમતા આપો. મારું મૃત્યું ક્રારેય ના થાય.”

“તથાસ્તુ!” કહી ભગવાન શિવ અંતર્ધારન થયા. તેના પ્રતીકરૂપે પીળા ફૂલની હરમાળા મૂકતા ગયા. યુવાન યોગીએ તે હરમાળા પોતાના કંઠમાં શોભાવી ઉત્સાહમાં-ગર્વમાં હાસ્ય કરતો ચોપાસ બફ્ફને ખસેડતો કૂદતો નૃત્ય કરવા લાગ્યો. તેના હાસ્યના પડ્યા લિમગિરિના શિખરોમાં સંભળાઈ રહ્યા. ગંગોત્રીના જલપ્રવાહમાં જ મત્સ્યાના દેહમાં જન્મ ધારણ કરનાર તે જાલંધર હતો. કશીવાહિની ગંગાના જળમાં વિદ્ધાર કરનાર જળજીવનો આહાર કરનાર જાલંધર બ્રહ્માંડનો સમર્થ જીવન બની ચૂક્યો હતો. બર્ઝિલી લિમપખડીમાંથી ઊતરતો પાઈન, ફર, સ્મૃતસને

દેવઘર ઔષધિ વૃક્ષોનાં જંગલોમાં આવી પહોંચ્યો. તેની ભયંકર ત્રાઝી રીછ દોડવા લાગ્યા. અફાટ પહોંચોમાં ફેલાયેલી ત્રાડ માત્રથી પકીઓ ઊડવા લાગતાં. પશુઓમાં અફડાતફડી મચી જતી હતી. લિમાલયની મહાભારત લેખમાળામાં આવી પહોંચ્યો. દોડતી કૂદતી ગંગોત્રીના પ્રવાહને તે નિષાળીને કોધમુક્ત થઈ આનંદિત થઈ ઊભ્યો. ખીણોમાં વહેતી ગંગોત્રીના પ્રવાહમાં કૂદી પડ્યો. સૂર્યાસ્ત સુધી સ્નાન કરી પ્રફુલ્લિત થયેલો જાલંધર કશીવાહિની ગંગાના કિનારે દૃશ્યમાન થયેલા ભગવાન કશીવિશનાથને દર્શને જવા લાગ્યો. માર્ગમાં આવતાં વિવિધ વૃક્ષમાં પાંદાં પુષ્પો મહાદેવને અર્પણ કરવા એકઠાં કરતો સદાશિવ પાસે પહોંચ્યો. ભગવાન સદાશિવને ચબવેલાં પુષ્પોમાં કેટલાંક બિલ્વપત્રો હતાં. ધતુરાનાં પુષ્પ પણ હતાં. ભગવાન શિવનું ધ્યાન કરતાં જાલંધર “ઓમ નમ: શિવાય” મંત્ર ઉચ્ચારી રહ્યો હતો. મધ્યાહ્નનો સમય થવા આવ્યો હતો. ત્યાં જ એક આકાશવાણી થઈ - “હે! જાલંધર હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું પરંતુ યાદ રાખજે તારામાં પણ જ્યારે ઈન્દ્ર જેવો ધમંડ આવશે ત્યારે તારા ગળામાં શોભતી પીળાફૂલોની માળા તૂટ્યે ત્યારે તારું મૃત્યું થશે.” જાલંધરે નભોવાણી સાંભળી ત્યારે તેના દેહમાં ક્ષણમાત્ર માટે ડરનો કંપ પ્રસરી ગયો. તેનો ચહેરો જંખવાણો બની ગયો. ચહેરા ઉપર ડરની રેખા અંકિત થઈ. તેમ છતાં તે પુષ્પમાળા ઉપર હથ પ્રસારતો શિવજીને દંડવત્ પ્રાણમ કરી. સ્થાન છોડી જવા લાગ્યો. દીક્ષાણ તરફ વેગ ગતિએ દોડતો જાલંધર ત્રાડ પાડતો હતો “દુષ્ટ દેવો તમારો

કાળ આવી રહ્યો.” અકાટ વેરાયેલી પ્રકૃતિ, પૃથ્વી અને ખુલ્લા આકાશમાં તેની ત્રાડ ફેલાઈ ગઈ. ગિરિ શિખરો અને કંદરાઓમાં તેનો અવાજ પ્રતિધોષ પારી રહ્યો હતો. દિન-પ્રતિદિન જાલંધરનું સામર્થ્ય વધતું ગયું. હજારો રાક્ષસોનો સમુબ તેની શ્રદ્ધામાં આસ્થા રાખી યુધ્ય મોરયે ચાતદિન દેવો સામે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ત્રિલોકમાં સામાજય ફેલાવનાર દેવરાજ ઈન્દ્રને હરાવતો જાલંધર પાતાળ લોકમાં કારસો પરાજય આપી. પૃથ્વીલોકમાં યુધ્ય કરવા સક્ષમ બન્યો. વર્ષોના યુધ્યમાં ઘનવોને પરાજય આપી ઘનવવંશને જળમૂળથી ઉપાડવા કોશિશ કરતો ઈન્દ્ર ભયથી કંપવા લાગ્યો. ઈન્દ્રએ અગ્નિ, વરણ, શાનિ, રાહુ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુની મદદ મેળવવા પ્રયાસો કરવા લાગ્યો. સ્વર્ગમાં હરહંમેશ અપ્સરાઓના નૃત્ય, ગંધર્વનાં ગાન સાંભળવા ટેવાયેલો રાજા ઈન્દ્ર સામ-દ્યમ-દંડ અને ભેદ નીતિ અપનાવા છતાં સતત હર તરફ હડસેલાઈ રહ્યો. પૃથ્વીલોકમાં પણ ભયાનક હર પામી રાજા ઈન્દ્ર સ્વર્ગલોકમાં સંતાઈ ગયો. જાલંધરે રાક્ષસસેના સાથે સ્વર્ગ ઉપર આકમણ કર્યું. જાલંધરના ભયાનક આકમણમાં સ્વભયાવ માટે સ્વર્ગ છોડીને ઈન્દ્ર દેવો સાથે મહાદેવ ભોગાનાથને શરણો ગયો.

વર્ષોને વર્ષો પસાર થવા લાગ્યા. જાલંધરની અસુરસેના દેવોનો પીઠો કરવા લાગી. દેવો અને ઘનવો વચ્ચે સંતાકૂકૃતી ચાલું જ રહી. દેવો શિવશરણે અમરનાથમાં પહોંચ્યા. ભગવાન સદ્ગિરિને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા- “હે! ભોગાનાથ અમે તમારી શરણો આવ્યા છીએ. ઘનવોના

ત્રાસથી અમે વાજ આવી ગયા છીએ. પૃથ્વીલોકમાં જાલંધરે હાડકાર મચાવી મૂક્યો છે. આશ્રમોનો દંશ કર્યો છે. યોગીઓ, તપસ્વીઓ, સંન્યાસીઓ, આશ્રમબાળકો, સ્ત્રીઓ, બ્રાહ્મણો, ગાયોની હત્યા કરી નાંખી છે. યજાયાદી કર્મ બંધ છે. શિવપૂજા અને વિષ્ણુપૂજા પણ વર્ષોથી બંધ થઈ ચૂકી છે. સ્વર્ગ ઉપર પણ સામાજય જમાવી ધર્મ-નીતિનો નાશ કરી નાંખ્યો છે. હે! મહાદેવ કૃપા કરો. આપ ભોગાનાથ છો. કલ્યાણ હેતુ આપે હલાહલ પાન કર્યું હતું. આપે દિદિપુત્રોથી અદિતિપુત્રોનું રક્ષણ કરવા સમસ્ત દેવ શક્તિથી શક્તિપંજ પ્રગટ કરી મા દુર્ગાને પ્રગટ કરી દેવોનું રક્ષણ કર્યું હતું. અમે આ જાલંધરથી રક્ષણ માંગીએ છીએ. હે! મહાદેવ કૃપા કરો. કૃપા કરો દ્યાનાથ.”

દેવેન્દ્ર અને દેવસમૂહની પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થયેલા મહાદેવે ધ્યાન મુક્ત થઈ. દેવેન્દ્ર અને દેવોને કહ્યું - “હે! અદિતિપુત્રો તમે ધર્મ-ન્યાય-નીતિનું સામાજય ચલાવો છો. તમે હંમેશ જીવ-દ્વારા ધરાવો છો તે કારણો હું ખૂબ પ્રસન્ન છું. સરોવરમાં જ ઉત્પન્ન થયેલ જાલંધર મહન તપસ્વી છે. તે મને ખૂબ પ્રિય છે. તેનાં લગ્ન કાળનેમીની પૂત્રી વૃંદ સાથે થયેલ છે. વૃંદ વિષ્ણુપ્રિયા છે. હરહંમેશ વિષ્ણુનાં જ્પ, તપ, ધ્યાન-ધારણા કરી યોગીની બની ચૂકી છે. વિધ્યાચલ પર્વતની અંતિમ દુપની તળોટીના મેદાનોમાં તે આશ્રમ બનાવી રહી છે. તે હંમેશ યજા કર્મ કરે છે. તેના આશ્રમમાં ભગવાન વિષ્ણું યાગ પ્રજ્વલિત રહેતો હોય છે. દિવસોના દિવસો સુધી તપમય રહેતી વૃંદના તપને કારણો જાલંધરમાં

વિજ્યની ગરિમા પ્રજ્વલિત છે તે હંમેશ મારું સ્મરણ કરી દેવસેના ઉપર તૂટી પડે છે. સમગ્ર અસુરસેના મારા ઉચ્ચાર સાથે ખડગથી દેવસેનાનો નાશ કરે છે. મારી પાસે કોઈ જ માર્ગ નથી. હા! તેના ગળામાં શોભતી પીળા ફૂલોની માળા તૂટે. યોગિની વૃદ્ધાનું તપમંગ થાય તો જ જાલંધરનો વધ થઈ શકે. તમે ભગવાન વિષ્ણુની કૃપા મેળવો. તે જરૂર માર્ગ શોધશો.” મહાદેવ દેવગણને આશીર્વાદ આપી અદૃશ્ય થયા. દેવગણ ભગવાન વિષ્ણુની કૃપા મેળવવા વિષ્ણુની શરણે ગયા. પરમેશ્વર વિષ્ણુને વિનંતિ કરતાં કહું - “હે શ્રીહરિ આપતો અંતર્યામી છો. અમારા દુઃખનું કારણ તમે જાણો છો. દ્વિતીના પુત્રોના ત્રાસથી અમોને બચાવો, અમારું રક્ષણ કરો. આપ હર હંમેશ ધર્મ નીતિને સાથે રહ્યા છો. આપે હંમેશ દેવકાર્યને મદદ કરી છે. આપની કૃપા કરો. અમારું અસુર જાલંધરથી રક્ષણ કરો. અમે ત્રણે લોકમાંથી હાર પામતા સ્વર્ગમાં પણ હાર પામીને સ્વબચ્યાવ માટે, રક્ષણ માટે આપની મદદ માંગવા આવ્યા છીએ. આપ કૃપા કરો.”

દેવેન્દ્ર અને દેવોની પ્રાર્થનાથી-આજ્જલ સાંભળી દેવેન્દ્રના અભિમાનને ઓગળેલું જાણી ભગવાન વિષ્ણુ પ્રસન્ન થયાં. તેમણે દેવેન્દ્રને ચરણોમાંથી ઊભા કરતાં ભેટીને કહું - “હે દેવેન્દ્ર! દેવપ્રાર્થનાથી હું પ્રસન્ન છું. તમો હંમેશ ધર્મને માર્ગ શાસન કરો છો. તમે ક્યારેય નીતિ છોડી નથી. યુગો સુધી બ્રહ્માંડમાં શાસન કરવાને કારણો તમોને અહ્મ થઈ ગયો હતો. દેવેન્દ્ર હંમેશાં અભિમાનમાં રાયતા, જીવનું હિત ત્યજીને

ગંધર્વના ગાન, અખસરાઓના નૃત્યમાં રેલાતાં હતાં. આપના આ અહ્મને કારણે જ આપ સર્વની છાલત ખરબા થઈ ગઈ છે. વિના કારણે સર્વ દેવો દ્વિતીના પુત્રની હત્યા કરવા યુધ્યો કરતા આવ્યા છો. તે પણ જીવ છે. તેમના ઉપર પણ કરુણાદૃષ્ટિ વિચારવું જોઈએ. તેમને પણ ધર્મમાર્ગો વાળવા જોઈએ. ભગવાન વિષ્ણુના મરક મરક હાસ્ય સાથે ઉચ્ચારાતી વાણીને સાંભળીને અહ્મ મુક્ત થયેલા દેવેન્દ્ર અને દેવોએ પોતાની ભૂલ સ્વીકારી. ભગવાન વિષ્ણુએ કાર્યસિધ્ય માટે વચન આપ્યું. દેવોએ નૂતન ઉત્સાહ અને શ્રદ્ધાથી જાલંધર સામે યુધ શરૂ કર્યું. વિંઘ્યની ઉત્તર પૂર્વની હરમાળાના મેદાનમાં અરબસાગર તરફ દેવ-ધનવ સેના ભયનાક યુધ્ય કરી રહી હતી. જાલંધર તેની અસુર સેના દેવો અને દેવસેના ઉપર ફૂતાપૂર્વક તૂટી પડી હતી. તેમના હાકોટા ચિત્કાર દોડમ્ય દોડથી ધૂળની ઉમરીથી આકાશથી ધેરાઈ ગયું હતું. પશુ-પક્ષી ભયજનક આતંકી વાતાવરણ અફિગતફરી હયમચાવી રહ્યાં હતાં. દ્વિવસોના દ્વિવસો સુધી ચાલી રહેલી કાપાકાપીને કારણ રહ્યાં હતાં. દ્વિવસોના દ્વિવસો સુધી ચાલી રહેલી કાપાકાપીને કારણ ધરા રક્તમરી થઈ ચૂકી હતી. ઠેરઠેર રક્તનાં ખાબોચિયાં ભરાઈ ચૂક્યાં હતાં. અસંખ્ય દેવ-ધનવ સૈનિકોની હત્યાને કારણે શબના ઠગલા માણવા ચિત્કાર કરતા ઊરી રહ્યાં હતાં. જાલંધર યુધમાં દેવસેનાને હરાવતો અસંખ્ય સૈનિકોનો વધ કરતો તેના સૈનિકો સાથે દેવેન્દ્રનો પીઠો કરો દેવેન્દ્ર નજીક આવી પહોંચ્યાં. સ્વરક્ષણમર્યુ યુધ કરતો દેવેન્દ્ર લગભગ દોડતો હોય તેમ સ્વબચ્યાવ કરતો હતો. તે

કાણેકાણે શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતો હતો. ભગવાન વિષ્ણુંએ વિચાર્યું હવે દેવેન્દ્ર અને દેવોનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. જાલંધરે દેવેન્દ્રને ખડગનો પ્રાણ કરી તેના ધાર્થમાંની તલવાર કાપી નાંખી. દેવેન્દ્ર તે જ કાણે પૃથ્વી પર પટકાઈ ગયો. પુનઃ ઊભો થઈ યુધ્ય કરવા લાગ્યો તારે જાલંધર ભયનાક કૂદકો મારી દેવેન્દ્રને લાત મારી. દેવેન્દ્ર ભૌય ઉપર પટકાઈ ગયો. દેવેન્દ્રના મુખમાંથી ઉદ્ગાર સરી પડ્યો - “હે! હરિ... કૃપા કરો. કૃપા કરો.”

જાલંધર કોધથી બરાડી ઊઠ્યો - “જોઉં છું તારો હરિ ક્યાં બચાવા આવે છે.” એ આવે તો તેના પણ આ ખડગ પ્રાણરથી ટૂકડ કરી નાંખું. આ ગીધડાંને ફેંકી દાંન. ઘણા વર્ષો પછી ભૂખ્યાં ડાંસ ગીધડાંને મિજબાની મળી છે.

તે જ કાણે ભગવાન વિષ્ણુંએ જાલંધરનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. એક ભયાનક હુષ્પુષ્ટ, કાળમિંદ, મોટી મૂંઢો, મોટી મોટી લીંબુની ફડ જેવી આંખોવાળો અદૃષ્ટસ્ય કરતો જાલંધર તપસ્વીની-યોગિની વૃંદ જ્યાં સમાધિમાં હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. જાલંધરના અદૃષ્ટસ્યને ઓળખતી વૃંદની સમાધિ તૂટી તે ધ્યાનમાંથી આંખો ખોલી જોઈ રહી. વિજયહુસ્ય કરતો જાલંધર તેની સમક્ષ આવી પહોંચનો બોલી રહ્યો હતો - “વૃંદ મેં દેવોને હરાવ્યા, પેલો હરામી ઈન્દ્રના અહમ્ભના યૂરેચૂરા કરી નાંખ્યા. જો વિષ્ણું આવ્યો હોત તો તે કપટી વિષ્ણુંને પણ મારા આ ભયાનક ખડગના પ્રહારથી કાપીનો ટૂકડા કરી, ગીધડાંને ખાવા નાંખી દેતા.

આ..હ..હ..હ..હ..” જાલંધરનું ભયાનક અદૃષ્ટસ્ય ફેલાઈ ગયું.

વૃંદ પદ્માસનમાંથી ઊભી થઈને જાલંધરને ભેટવા દોરી ગઈ જેવી તે જાલંધરને ભેટી તો માયાવી વિષ્ણુંએ પોતાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. તે વૃંદના શીર ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યા. તે જ કાણે દેવેન્દ્રની ધાતીમાં લાત મારી જમણો પગ મૂકીને જેવો ખડગ પ્રાણર કરવા જાલંધર જાય છે તે જ કાણે ખડગની મૂખી પીળા ફૂલોની માળા તેના ગળામાં શોભતી હતી તેમાં ભચાઈ જતાં ફૂલમાળા તૂટી ગઈ. વૃંદના તપોભંગને કારણે, વૃંદને મળેલા શિવવચનને કારણે જાલંધરની વિરાટ દેહ ખડગ સાથે તે જ કાણે ધરતી ઉપર પછડાયો. દેવેન્દ્રની ધાતી ઉપર મૂકાયેલો તેનો પગ તે જ કાણે દેવેન્દ્રને જટપટ ઊઠી તલવારથી કાપી નાંખ્યો. દેવેન્દ્રને બીજી જ કાણે તેના મસ્તકને તલવારના બીજા પ્રાણરથી ધડથી જુદુ કર્યું.

ભગવાન વિષ્ણુંએ પ્રગટ થઈને હસતા મૂખે વૃંદના ચહેરા ઉપર હાથ પ્રસારતાં વૃંદ સમાન થઈ. વૃંદ વિષ્ણુંની માયા જાણી ગઈ. દોડતી યુધ્યભૂમિમાં પહોંચી તો દૂરથી દેવેન્દ્રની તલવારના પ્રાણરથી જાલંધરનો વધ થતો જોઈને ભયાનક કલ્પાંત કરવા લાગી. તે જાલંધરના શબને વળગી પડી. ભગવાન વિષ્ણુંએ વૃંદ સમક્ષ પહોંચીને પ્રસન્ન ચહેરે કહ્યું - “યોગિની વૃંદ તારા તપથી હું પ્રસન્ન છું. હવે તું જાલંધરના દેહ સાથે સતી થાઓ. પૃથ્વી ઉપર સૂરજચંદ હ્યે ત્યાં સુધી સતીવૃંદ તરીકે જીવો ઓળખશો. તારી ભજીતને કારણે તને વચન આપું છું કે ચિતાની ચાખ જ્યાં જ્યાં ઊરીને પૃથ્વી ઉપર પડ્યો ત્યાં ત્યાં જાલંધરની

રાખથી પલાસનાં જંગલો ઊગી નીકળશે જે પલાસવન ગડાશે જ્યાં જ્યાં
તારી રાખ ઊરીને પૃથ્વી ઉપર પડશે ત્યાં ત્યાં વૃંદાના વૃક્ષ ઉત્પન્ન થશે.
હું હંમેશ વૃંદાના પણોનો જ પ્રસાદ સ્વીકારીશ. મને હંમેશ વૃંદાની માળા
પ્રિય રહેશે. કળિયુગમાં હું તને સાક્ષાત્ મળીશ. યોગિની વૃંદાએ વિંધ્યાચલનાં
મેઘનમાં થયેલા દેવ-દાનવ યુધ્યભૂમિ ઉપર કાષ્ટ એકઠાં કરી ચિતા રથી.
વૃંદાએ તે ચિતા ઉપર જાલંધરના દેહને ગોઠવ્યો. પતિ જાલંધરનું શીર
ખોળામાં મૂકી ચિતામાં વૃંદ ગોઠવાઈ. સતીના જમણા પગના અંગ્રાથી
હરી સ્મરણ કરતાંની સાથે જ અજિન પ્રગટ થયો. ચિતા ભળભળ
સળગવા લાગી. દક્ષિણાં તેજ પવન જંગલોમાં પ્રસરી રહ્યો હતો.
સાંજનો સૂરજ આથમવા આવ્યો હતો. પક્ષીગણ માળા તરફ પશ્યિમની
દિશામાં જઈ રહ્યાં હતાં. પવનની તેજ ગતિએ ચિતા ભળભળ સળગી
ગઈ. તે ચિતાની રાખ દૂર દૂર ઉત્તર તરફના આકાશમાં ઊંચેને ઊંચે
યમુનાના મેઘન સુધી ઊરી રહી હતી. ચક્કવતની ગતિ હળવી થતાં
કેટલાંક રાખ ચોપાસનાં મેઘનોમાં ઊરી ઊરીને ધરતી ઉપર પડી ચૂકી
હતી. વર્ષોનાં વર્ષો પસાર થયાં. વિંધ્યના મેઘનોમાં અફાટ પલાસવન
વિશ્વામિત્રીશી ભોગાવો સુધી તટના મેઘનો અફાટ પલાસવન વિશ્વામિત્રીશી
ભોગાવો સુધી તટના મેઘનો સુધી ઊગી ઊક્યાં. ફાગણ આવતાં સમગ્ર
પલાસવન કેસુંબંનાં પુષ્પની કેસરી રંગનાં માદક પુષ્પથી લહેરાવા લાંયું.
કેટલાંક સ્થળોએ વૃંદાના વૃક્ષ ઊગી નીકળ્યાં. લીલાં-ધેરાં વૃંદાના નાજુક
વૃક્ષ માદક સુગંધ ફેલાવી રહ્યા તો વળી યમુનાતટે વૃંદાવન ધરતી ઉપર

ઊગી નીકળ્યાં. નદીના કિનારાઓના વૃંદાવન તરફથી આવતા માદક
હુંકાળી સુગંધવાળા વનથી નૂતન ઉષ્મા પ્રકટ કરતાં હતાં. જીવોમાં
નવીન ઉત્સાહ અર્પતાં હતાં."

વિજ્યસિંહ બોડાણો

યમુના નરીને પૂર્વ કિનારાના વિશાળપટમાં નાનકદું ગોકુળિયું ગામ, પૂર્વના મેદાનોમાં પ્રસરેલા વૃદ્ધવનની પાસે રમ્ય લાગતું હતું. ગોપજાતિની પ્રજા ગાયો ચરાવવી, ગોરસ, માખણ વેચવાનો વ્યવસાય કરતી. યમુનાકંઠેના વૃદ્ધવનમાં ગોવાળો ગાયો ચરાવતા. જીવનનો આનંદ માણાતા. સાંજ પડે સંધ્યાના આછા પ્રકાશમાં ગાયો લઈને ગોકુળમાં આવી જતાં. સંધ્યાના રતુમડા પ્રકાશમાં ગોધુલીભર્યા વાતાવરણમાં ગોકુળ, ગાયો-ગોપ, ગોકુળવાસીઓ મનોરમ્ય જણાતાં હતા. ગોવાળિયાઓ ગોકુળના નંદકુંવર કનૈયાને લાડલગવી રહ્યાં હતાં. કનૈયો વૃદ્ધની માળા પહેરી, લાકરી લઈ ગાયો ચરાવા જતો ગોકુળમાંની માખણ ચોરવું. દર્ઢીડાં ખાવાં મથુરાનાં રાજા કંસના મલ્લાને ખાવા લઈ જતી ગોપીની માખણ, દૂધ, દાઢિની મટકીઓ ફોડી નાંખવી, ગોપીઓની સતામણી કરવી, ગાયો ચરાવતાં ચરાવતાં કદમવૃક્ષની ઝણીએ બેસી વાંસરી વગાડવી. ગુંજપર્ણ

માંજરમાળા પહેરી પાંદડાં દેહ પર બાંધી. વાંસરી વગાડતાં નૃત્ય કરવું. તેના સૂર વેલી ગોપીઓને કરવી, પાસેના ગામ બરસાનાની રાધાને મંત્રમુખ કરવી. કનૈયાનો નિત્યક્રમ થઈ ગયો હતો. મોડી રાત્રે યમુના કંઠે વૃદ્ધવનમાં રાસ રચવા રાત્રિના ચોથા પ્રહેર સુધી રાસની મજા માણાવી. એ દિવ્યકાર્યમાં સમસ્ત ગોકુળ વેલું બની જતું હતું. યમુનાનો શીતળ પવન વૃદ્ધવન જંગલોમાં વૃદ્ધની હુંકણી મહેક પાથરતો હતો.

ગોકુળવાસીઓ ગોવર્ધનપૂજાનો ઉત્સવ મનાવવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. ગોવાળો-ગોપ આ ઉત્સવને મનાવવા કેટલાય દિવસથી તૈયારી કરતા હતા. ઉત્સવના થોડા દિવસો જ બાકી હતી. ગોવાળિયાઓએ કનૈયાને ગામનો નાયક બનાવવાનું નક્કી કર્યું. સમગ્ર ગોકુળના ગોવાળિયાઓ સમૂહમાં ભેગા થઈને એકો અવાજે નાયકપદે કનૈયાને નિયુક્ત કર્યો. નિયુક્તિ પૂર્વ નાયક તરીકે કનૈયાની નિયુક્તિ થવાની છે તે ચર્ચા ચગડેણે ચઢી હતી. સમગ્ર ગોકુળમાં અનેક તર્કવિતક ચાલતા હતા. નાયકપદની નિયુક્તિ થતાંની સાથે જ ગોકુળના વૃધ્યોના સમુહનો આકોશ પ્રગટી ઊંઘો. વધોવૃદ્ધ વિરજાનંદે નાયક પદની નિયુક્તિ પોતાની જ થવી જોઈએ તેવો આગ્રહ કર્યો.

કનૈયાની નાયકપદે નિયુક્તિ થતાં જ વિરજાનંદનો ક્રોધ સાતમાં આકાશે પહોંચ્યો ગયો. તે ક્રોધનો માર્યો દ્રોડવા લાગ્યો. તે કનૈયાને શોધતો શોધતો ગોકુળની ગલીઓમાં ધુમવા લાગ્યો. નંદરાજાને ત્યાં ગયો. ત્યાં પ્રાણ કનૈયો ના મળતાં વૃદ્ધવનમાં બરાડા પાડતો હતો- “કનૈયા! કનૈયા!...”

ક્યાં છે તું. કપટી કનૈયા... ગોવાળિયાને બહેકાવીને, માખણ ચોરીને, ગોપીઓને પજવીને, સાવ નફફટ થઈ ગયો છે. હું હું વિરજાનંદ તનેનાં છોડું.” હથમાં લાકડી લઈ દોડતા વિરજાનંદ અને તેના ક્રોધને ગોવાળિયાઓ જોતા જ રહ્યા.

ગોવાળિયા બરાડી રહ્યા- “કનૈયા ભાગી જા. કનૈયા ભાગી જા. વિરજાનંદ મારવા દોડ્યો છે. વિરજાનંદ આવે છે.”

ગાયોના ધણ મધ્યે સ્થિત કદમના વૃક્ષની ડાળીએ બેસી વાંસડીના સૂર રેલાવતો કનૈયાએ ગોવાળોનો પોકાર સાંભળ્યો. કનૈયો કંઈપણ વિચારે તે પહેલાં દૂર્વાસાનો ક્રોધ પ્રગટ કરતો વિરજાનંદ ક્રોધી સ્વરૂપને જોઈને હસી રહ્યો. ક્રોધનો માર્યા વિરજાનંદ કંપી રહ્યો હતો. તેનું સમગ્ર અસ્તિત્વ પ્રસ્વેદથી રેખાઝેબ હતું. તે ધુજતો ધુજતો ફાટી ગયેલા અવાજે બોલી રહ્યો હતો- “કપટી કનૈયા તારા જેવો નફફટ ગોકુળમાં જન્યો નથી અને જન્મશે નહિં. નંદકુંવર જાણીને તારાં અડપલાં, ચેનચાળાં, ચોરી વગેરે ગોકુળવાસીઓએ સહજ કર્યું. હવે તું નાયક થવા માંગે છે. હું હું વિરજાનંદ ગોકુળનો વયોવૃધ્ય છું. ગોકુળનો નાયક હું બનીશ. તારા જેવા વંદી ગયેલા છોકરણને અમે નાયક નહિં બનાવીએ.”

કનૈયો મરક મરક હસતો હસતો કહી રહ્યો - “વિરજુદ્ઘય તમારાથી ચલાતું નથી. માંડમાંડ તમે ઊભા થાઓ છો. તમારા વાળ, પોપચાં, ભ્રમર અરે! રૂવાટી પણ ધોળી થઈ ગઈ છે. ગાત્રો પણ શિથિલ થયાં છે તમે નાયક બનીને ગોકુળનું શું ઉકાળશો.” કનૈયો ખડખડટ હસી

પડ્યો.

“નીચે ઊતર નીચે ઊતર. નફફટ બોલતાં તને જ આવડે છે. તારી માએ ગાયોનું દૂધ પીવડાવી પીવડાવી, માખણ, દર્ઢીં ખવડાવીને ફટવી માર્યા છે. આજે તારી વાત છે. નીચે ઊતર.” ક્રોધાજિમાં વિરજાનંદ ધૂજ ઊઠ્યો. તેણે લાકડીને કદમની ડાળી ઉપર મારવાની શરૂ કરી. પૂરી તાકાતથી ત્રણ ચાર લાકડી ડાળી ઉપર મારી દીધી. લાકડીના પ્રાણરથી કદમની ડાળી ડેલવા માંગી. કનૈયો, કદમની ડાળી ઉપરથી ખડખડટ હસતો હસતો નીચે કૂદી પડીને દોડવા લાગ્યો. વાંસડી ઊંચી કરતો ધોતીને હથમાં ઊંચે પકડીને દોડતા કનૈયાની પાછળ વૃધ્ય વિરજાનંદ દોડતો, ધરતી ઉપર વારે વારે પડી જતો, પાછો ઊભો થઈને કનૈયા પાછળ દોડતો કનૈયો વિરજાનંદ પાસે આવે ત્યાં સુધી ઊભો રહેતો અને લાકડીનો પ્રાણ કરે તો નીચે સુઈ જતો. પુનઃ વિરજાનંદ પ્રાણ કરે તો ત્વચિત ઊભો થઈને કનૈયો યમુના તરફ દોડવા માંડતો હતો. આમને આમ કનૈયા અને વિરજાનંદની પકડાપકડી ધણો સમય ચાલી. પ્રભાતના પ્રથમ પ્રહરનો સમય થવા આવ્યો હતો. કનૈયો જાણી જોઈને યમુનાના પ્રવાહમાં કૂદી પડ્યો. ત્યાં જ વિરજાનંદ પણ કનૈયાને પકડવા-કનૈયાને મારવા યમુનામાં કૂદી પડ્યા. ગોવર્ધન પૂજાનો સમય થવા આવ્યો હતો. વિરજાનંદ કનૈયા પાછળ યમુનામાં કૂદી પડ્યા તો યમુનામાં ઝૂબકી મારેલા વિરજાનંદે કનૈયાનું ચતુર્ભજ સ્વરૂપનાં દર્શન કરતાં જ વિરજાનંદને દિવ્યજ્ઞાન થયું. દિવ્યદાસી મળી. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના ચરણોમાં પડીને

વિનંતી કરવા લાગ્યો - “હે પ્રભુ! આપે મને દિવ્ય દર્શન કરાવી મારું જીવન ધન્ય કર્યું. આપ મને તમારી ભક્તિ કરી શકું તેવો જન્મ આપો.”

કરુણામથી-આનંદમથી સ્મિત સાથે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણાએ કહ્યું - “હે વિરજાનંદ તારી ભાવભક્તિથી પ્રસન્ન છું. વેરભાવે તે મારી ભક્તિ કરી છે. તું ગયા જન્મમાં મુનિ હતો. હવે આવતા જન્મમાં પૃથ્વી ઉપર બોગણા તરીકે જન્મ ધારણ કરીશ. હું તારી ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈ પ્રેમભાવે તારો સંસાર રથનો સારથી બનીશ. મારો સારથી બનીને તું જ્યાં લઈ જઈશ ત્યાં હું આવીશ. તારો ભક્તિનો કોડ પૂરા કરીશ.” વિરજાનંદે શ્રીકૃષ્ણાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા.

વિરજાનંદ અને કનૈયો યમુનાના પ્રવાહમાંથી બખર નીકળ્યા ત્યારે સમસ્ત ગોવાળિયા-ગોકુળના ગોપ ગોપીઓ યમુનાના કાંઠે કુનૂહલથી નીખળી રહ્યા હતા, “હવે શું થશે?”

યમુનાના પ્રવાહમાંથી બખર નીકળતાં વિરજાનંદની દાઢિમાં કનૈયાની દાઢિ મળતાં જ વિરજાનંદ કનૈયાને પ્રણામ કર્યા. મર્માણ હસતાં કનૈયો કહી રહ્યા. “વિરજાનંદ આપ ગોકુળના વૃધ્ય પુરુષ છો. તમે ગોકુળના નાયકપદે શોભો. હું ગોવાળિયો, નફફટ ગોવાળિયો, નાયક પદે ના શોભું.”

“કનૈયા કનૈયા તું શું કહે છે? નાયક તો તારે જ બનવાનું છે. અમે બધા અભિંથી જતા રહીશું. ગોવર્ધનપૂજા પણ નહિ કરીએ. ગોવાળિયાઓની આજીજીભર્યો અવાજ આવ્યો.”

“નહિ નહિ કનૈયા... હે પ્રભુ આપ મને આવું કહીને ભાંઠો ના પાડો. દ્યા કરો. આપ તો આ વિશ્વના નાયક છો..” વિરજાનંદ કનૈયાને વંદન કરતાં સજલ નયને કહી રહ્યો હતો.

ગોવર્ધન પૂજાનો સમય થઈ ચૂક્યો હતો. ગોકુળવાસીઓએ કનૈયાની ગોકુળિયાના નાયક તરીકે પૂજા અર્થના કરી. કનૈયાએ વેદોકલ દુચાના ઉચ્ચારો સાથે ગોવર્ધનપૂજા કરી ગોકુળના દેવ ઈન્દ્ર નહિ પરંતુ ગોવર્ધનનાથ છે તેમ જાહેર કર્યું. ગોકુળવાસીઓએ “ગોવર્ધનનાથની જય” પોકારી. સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં દેવેન્દ્રની પૂજાનો પ્રથમ વિરોધ થતાં જ દેવ ઈન્દ્રને ભયાનક અપમાન લાગ્યું. આ અપમાન દેવેન્દ્ર સહન કરી શક્યો નહિ તે દેવસભામાં ગોકુળવાસીઓ ઉપર આકમણ કરી અપમાનનો બદલો લેવાનું નક્કી કર્યું. દેવરાજ ઈન્દ્ર ગોવર્ધન અને ગોકુળ ઉપર મેઘતાંડવ, વાવાજોડાં સાથે ત્રાટ્કી પડ્યા. પૃથ્વી ઉપર પ્રલય શરૂ થયો. ગોકુળિયું રૂભી ગયું. ગોવર્ધનપૂજા કરી ગોકુળ તરફ જતા ગોકુળવાસીઓ મેઘતાંડવ, મેઘગર્જનાના તોશાનથી બચવા વ્યાકુળ થઈ ઉઠ્યા. કનૈયાને નાયક બનાવી ગોવર્ધનપૂજા કરવાની ભયાનક ભૂલનું પરિણામ તેઓ ભોગવી રહ્યા છે તેવો અનુભવ કરી રહ્યા. ત્યારે કનૈયાએ સ્વર્ગના દેવઈન્દ્રના કોથને જાણીને તત્કાળ એ જ ક્ષણો ગોવર્ધનને પ્રાર્થના કરી ટચલી આંગળીએ ગોવર્ધન પર્વતને ઊંચકી લીધો. દિવ્ય ચતુર્ભૂજરૂપ ધારણ કરી વાંસરી વગાડવા લાગ્યા. સમગ્ર પૃથ્વી દેવરાજ ઈન્દ્રના કોથથી મેઘવર્ષાના પૂરથી તરબોળ હતી. આભો સમુદ્ર ગોકુળ બની

ગયું. ત્યારે મેઘતાંડવથી બચવા ગોકુળવાસીઓ ગાયો સાથે કનૈયાએ ઉચ્કેલા ગોવર્ધન પર્વત નીચે આવી ગયા. ગોવાળિયા પર્વત નીચે આવી ગયા. ગોવાળિયા ગોવર્ધન નમી ના જાય તે માટે લાકડીનાં ટેકો આપીને કનૈયાને મદદ કરવા લાગ્યા. રાજ ઈન્દ્ર હારી ગયો. મેઘવર્ષા શાંત થઈ. કનૈયાના કોથથી વીજળીરૂપે ત્રાટકેલી શક્તિથી વર્ષાના ભયાનક પૂરને બાળી મૂક્યું હતું. ગોવર્ધનનાથ.. ગોકુળના દેવ.. ગોકુળવાસીઓ ઉપર પ્રસન્ન હતા.

વિંધ્યાચલની ઉત્તરપૂર્વની અંતિમપર્વત શિખર પવનગઢથી મહીસાગરના પશ્ચિમના પલાસવનના મેઘનો પલાસવનનાં કેસુડાનાં પુષ્પ નૈક્ષત્રણના તેજ પવન સાથે લહેરાઈ રહ્યું હતું. ઉત્તર-દક્ષિણ વહેતા તેજવાન પવન સાથે પલાસપુષ્પ કેસુડા ઊરી ઊરીને ઊંચે આકાશને કેશરી રંગનું બનાવતાં હતાં. ગ્રીષ્મનો તડકો ધીમે ધીમે તીખો થઈ રહ્યો હતો. પલાસવન મધ્યે પાણાણોના બનેલા એક નાનકડ શિવાલયમાં શિવજીને અભિષેક કરતાં ઋષિમંત્ર બોલી રહ્યા હતા - “ॐ નમઃ શિવાય, ઓ નમઃ શિવાય, ઓ નમઃ શિવાય” અડાબીડ પલાસવનમાં સૂર્યનો પ્રકાશ શિવાલય ઉપર ચળાઈ ચળાઈને આણી આણી છાયા પાથરતો હતો. મધ્યાહ્નનો સમય થવા આવ્યો હતો. માત્ર એક વસ્ત્રધારણ કરેલી, છૂટા કેશવાળી, કૃશ થઈ ગયેલી દિન-સ્ત્રી તેજ ગતિએ શિવાલયમાં પ્રવેશી. તેનું છાતી સરસું ચાંપેલું નવજાત શિશું રીતે રહ્યું હતું. ધવલ વસ્ત્ર

ધારણા કરેલી તે સ્ત્રી મંદિરમાં પ્રવેશી શિવ ચરણો પડતાં શિશુને મૂકીને શિવજીને પ્રણામ કરીને શિવભક્ત ઋષિ કંઈપણ વિચારે તે પહેલાં બોલી ઊરી - “હે મહાદેવ હું તમારા શરણો મારી બાળકીને મૂકું છું. મારી બાળકીનું તમે રક્ષણ કરજો. હે! દ્વારાણું મહાદેવ કૃપા કરો.” શિવભક્ત ઋષિએ આંખો બોલી. તેમની દૃષ્ટિ થોડી કષણો માટે તે અબળા ઉપર પડી અને બાળકી ઉપર પડી. હથપગ હલાવતી નવજાત બાળકી રીતે રહી હતી. ઋષિએ તે સ્ત્રીને પ્રશ્ન કર્યો : “હે! અબળા તું કોણ છે? તું કેમ આ બાળકને મૂકી રહી છે.”

સ્ત્રીએ રડતાં રડતાં જવાબ આપ્યો, “હું અનાથ છું. મારો પતિ બીમારીમાં મૃત્યુ પામ્યો છે. મૃત્યુના થોડા દિવસો પહેલાં અમને બંનેને જનપદવાસીઓએ કાઢી મૂક્યાં છે. અમારી જમીન હડપ કરી લીધી છે. દુકાણના કપરા દિવસોમાં અમારી પાસે ખાવા અન્ન પણ નથી. નવજાત જન્મેલી બાળકીનું હું પાલનપોષણ કરી શકું તેમ નથી. હે! ઋષિ રાજ કૃપા કરો. મારી બાળકીનું રક્ષણ કરો.” તે સ્ત્રી કલ્પાંત કરતી ઋષિના ચરણોમાં ઢળી પળી. ઋષિએ બાળકને અપનાવતાં કહ્યું - “હું ભક્તિ કરું કે બાળકીનું જતન કરું? તું આ બાળકી સાથે આ જંગલમાં ઝૂપડી બનાવીને રહે. પ્રભુ ભક્તિ કર. ભગવાન શિવજી કૃપાણું છે. તારા ઉપર જરૂર કૃપા કરશે જ.”

શિવભક્ત ઋષિના ઉદ્ગારની અવગણા તે સ્ત્રી ના કરી શકી. વૃધ્ય ઋષિની સાથે વન્યફળ ખાઈને સ્ત્રી જીવન પસાર કરવા લાગી. દૂર

દૂરના જનપદમાંથી ધાન્યમાંગીને ઋષિ બાળકી સાથે સ્ત્રીનો નિર્વાહ કરવા લાગ્યા. દિન-પ્રતિદિન શૈશવકાળ પસાર કરતી બાળકીનું ઋષિરાજ જતન કરવા લાગ્યા.

નિય પ્રાતકાળમાં થોડે દૂર પલાસવનમાં આવેલા સરોવરમાં સ્નાન કરવા જતા ઋષિએ તે બાળકીનું નામ “ગંગા” નામકરણ કર્યું. નામકરણ કરતાં ઋષિએ કહ્યું : “હે! અબણા આજથી આ બાળકી ગંગા તરીકે ઓળખાશે. આ જગતમાં તેની અનન્ય ભક્તિથી શ્રીહરિ દ્રષ્ટન આપશે.” ઋષિના નામકરણ સાથે “ગંગા” તરીકે તે અબણા અને ઋષિ પોકારવા લાગ્યા.

ઋષિનો દિન-પ્રતિદિન બાળકીનો ઉછેર-જતનમાં શિવપૂજા પછી બાકીનો સમય પસાર થવા લાગ્યો. કિશોરઅવસ્થામાં પ્રવેશેલી કિશોરી પણ શિવપૂજા કરવા લાગી. મંદિરને સાફ કરવું. જૂંપડીમાં કચરો વાળવો. અંગણું સાફ કરવું. ફૂલછોડ રોપવા. સરોવર જળ લાવીને ફૂલ છોડને સિંચવું. મંદિરમાં શિવજીનો અભિષેક કરવાનું કાર્ય કરવા લાગી. ઋષિએ બાળકીને અક્ષરજ્ઞાન આપવાનું શરૂ કર્યું. મંદિર પાસેના વિશાળ અશોકવૃક્ષ નીચે બાળકીને બેસાડી ધૂળની ઠગલીમાં સળીથી અક્ષરોની ઓળખ આપવામાં આવવા લાગી. શિવમંત્ર, પૂજામંત્રો, શ્લોકપઠન બાળકી કરવા લાગી. મંદિર પાસેના ખુલ્લા મેદોનોમાં સાફ કરીને વર્ષાઋતું આવતાં ધાન્ય બીજનું વાવેતર ઋષિ અને ગંગા કરવા લાગ્યાં. ધાન્ય પાકી જતાં તે ધાન્યને કાષ્ટના દંડથી ટીપીને કાષ્ટના ખાણિયામાં

છીને સુધ્ય કરી પવનમાં શુધ્ય કરવા લાગ્યાં. દૂરદૂરના જનપદમાં ઋષિભક્તિ અને શિવાલયના દર્શને આવતા ભક્તો ગંગા અને સ્ત્રીના કાર્યથી પ્રભાવિત થવા લાગ્યા. એક ભક્તે ઋષિને ગાયનું ધન કર્યું. ગંગાની માતા ગાયને ઘાસ નાંખવું. પાણી પીવડવવું. ગોબર સાફ કરવું. ગાયનું ઘોહન કરવું. વગેરે કાર્ય ભાવપૂર્વક કરવા લાગી. ગાય સાથે આવેલી નાનકરી વાછરીનું ગંગા પાલન કરતી. ગાય-વાછરીને ચારો ચરવા લઈ જતી. સાંજ પડે તે પહેલાં સરોવરમાં ગાયને વાછરીને પાણી પીવડવી સ્નાન કરાવી શિવાલયે લઈ આવતી હતી. ભક્તોની મદદથી ઋષિએ બનાવેલી જૂંપડી પાસે નાનકડા પલાસ વૃક્ષ નીચે ગાયને બાંધીને ચારો નાંખવામાં આવતો. તેનું સવાર સાંજ ઘોહન થતું. નિય સવારે ઋષિ ગાયના દૂધનો શિવજીને અભિષેક કરવા લાગ્યા. સાંજનું દૂધ ગંગાને પીવડવામાં આવતું. રોજ ઋષિ અને ગંગાની માતા દૂધ પીતાં હતાં. વર્ષોનાં વર્ષોં પસાર થવા લાગ્યાં. કૌમાર્ય અવસ્થામાંથી ગંગા યુવાવસ્થામાં આવી પહોંચી. યૌવનનો થનકાર તેની દેહમાં પ્રસરી રહ્યો. સરોવરની આસપાસના જોતરો વર્ષાઋતુ આવતાં ધાન્યથી લહેરાઈ ઊકતાં હતાં. ધીમે ધીમે સરોવરની આસપાસ ખેડૂતો જૂંપડાં બનાવીને વસવાટ કરવા લાગ્યાં. નાનકડું જનપદ સરોવરની ચોગમ રચાઈ ગયું. જન્માષ્ટમી અને શિવચત્રિએ નિયકમ પ્રમાણો ભિક્ષા માંગવા આવતા ઋષિ, ગંગા અને ગંગાની માતાને આ જનપદ વિશિષ્ટ ભિક્ષા આપતું હતું. વહેલી સવારે સરોવરમાં સ્નાન કરી, શિવાલયે જનપદવાસીઓ ખાસ દર્શને

આવતાં અને ખેતીના કામમાં લાગી જતા. ધીમે ધીમે જનપદવાસીઓમાં શિવભક્તિનો મહિમા દૃઢ થવા લાગ્યો. જનપદવાસીઓમાં પ્રભુભક્તિનો શ્રદ્ધાપૂર્વક સંચાર થવા લાગ્યો. પહેલાં ઋષિ જન્માષ્ટમીના પૂર્વે સપ્તાહ આગળ ભાગવત કથાનું પ્રારંભ કરતા. તે કથા સાંભળવા આ જનપદવાસીઓ ખાસ આવવા લાગ્યા. પલાસવનમાં શિવાલયની પૂજા કરતા ઋષિને દંડીનાથ ઋષિ તરીકે ઓળખવા લાગ્યા. ગંગાને ઋષિની માનસપૂત્રી તરીકે ભાવપૂર્વક આદર આપવા લાગ્યા.

એક વર્ષે જન્માષ્ટમીના પર્વ ઉપસ્થિત જનપદના ભક્તોને જનપદનું નામ “ંકપુર” આપવા કહ્યું. ત્યારી તે જનપદ ંકપુર તરીકે ઓળખવા લાગ્યું. ભાગવત કથાનું રસપાન કરાવતાં દંડીનાથે કહ્યું - “તમારું આપણું ંકપુર ગામ કળિયુગમાં ભવ્ય તીર્થધામ તરીકે ઘ્યાતિ પામશે.”

“ગંગા, ંકપુરની સ્ત્રીઓને-કિશોર-કિશોરીઓ અને વૃધ્યોને ભક્તિમાર્ગ વાળવા લાગી હતી. અગિયારશ, પૂનમ, તહેવાર-ઉત્સવ પ્રસંગે ગંગા સ્ત્રીઓની ભજનમંડળી એકઠી કરતી. મોરી રાત સુધી કૃષ્ણ ભક્તિનાં ભજનો ભાવમય ગાવામાં આવતાં. વિવિધ વાજિંત્રોના તાલ સાથે લય સાથે, મીઠી વાણીમાં ગવાતાં ભજનો સમગ્ર ંકપુરને ભાવ તરબોળ કરતાં હતાં.”

મધ્યકાલીનયુગનો સમય હતો. રાજસ્થાનના મેવાડમાં જ્યાપુર પાસે મેઝતામાં જન્મ ધારણ કરી ચૂકેલી મીરાં મેવાડની મહારાણી બની.

બાળપણથી કૃષ્ણભક્તિમાં રંગાયેલી મીરાં “મેરે તો ગિરધર ગોપાલ, દુસરો ના કોઈ.” જેવાં અનેક ભજનોથી પ્રજાને કૃષ્ણભક્તિને રંગેરંગી રહી હતી. સંસારીક યાતનાઓથી વાજ આવી ગયેલી મીરાંને રાજમહેલ (ચિતોરગઢ) મેવાડ છોડ્યું, ત્યારે ગાઈ ઊરી હતી.

“સાંદ્રબાળ સાંઠ શાશગાર જે રે! સો કોષ,
ચાણાળના દેશમાં મારે જળ પીવાનો ધોષ.
ગબો મેલ્યો મેવાડને મીરાં ગઈ પણ્યમાં,
સર્વસ્વ છોડી મીરાં નિસર્યા જેનું માયામાં મનું ના કંય.”

શ્રી કૃષ્ણ ભક્તિથી મેવાડને ભાવવિભોર કરતાં મીરાંબાઈ પણ્યમ તરફ જવા નીકળી પડ્યાં. મીરાંબાઈ જે જે માર્ગ જતાં હતાં ત્યાં ત્યાં હજારો ભાવિક ભક્તો-લોકો માર્ગમાં મીરાંબાઈના દર્શનાર્થે દિવસોના દિવસો આગળથી તેરા-તંબુ તાણી પડાવ નાંખતા હતા. મીરાંબાઈ વૃદ્ધવન પહેંચ્યાં ત્યારે કૃષ્ણભક્તિમાં વિશિષ્ટ ચેતના ઉદ્ભબવી. એક દિન શ્રીકૃષ્ણ જાંખી સાથે શ્રીકૃષ્ણવાણી સાંભળતાં જ મીરાંબાઈને અનુભવ થયો કે અહિં તો યમુનારાણીનાં શ્રીકૃષ્ણ છે. મનોમય જગતમાં નભોવાણીથી સમજાયું કે શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકાનગરીમાં છે. તેમ સમજ ગુર્જર દેશ તરફ મીરાં શ્રીકૃષ્ણનાં ભાવમય ભજન ગાતાં ગાતાં માર્ગ કાપવા લાગ્યાં. ગુર્જર પ્રદેશમાં જેના માર્ગ દ્વારકા સુધી મીરાંબાઈ જે જે માર્ગ પસાર થવાનાં હતાં ત્યાં ત્યાં હજારો ભક્તો દૂરદૂરના જનપદમાંથી તેરા તંબુબાંધી પડાવ નાંખી મીરાંના દર્શન માટે વ્યાકુળ હતાં. શ્રીકૃષ્ણ

ભક્તિનાં ભવ્ય-અદ્ભુત આંદોલન મીરાંના ભાવ વિશ્વાસે જાગૃત કર્યું હતું. સમગ્ર ભારત વર્ષમાં અનેક સંપ્રદાયોના વાગ વચ્ચે વહેંચાયેલી, દેવ-દેવીઓની શ્રદ્ધા, અંધશ્રદ્ધામાં સપ્તાયેલી, રોગ-દુઃખી, વંટોળ-પૂર જેવી આફતમાં જીવન સંધર્ષ કરતી. દુકાણમાં તરફડી જનતાને શ્રીકૃષ્ણા ભક્તિએ અદ્ભુત રંગ લગાવ્યો હતો. મનુષ્ય જીતિનું ભાવમય જગત કૃષ્ણપ્રેમ તરફ વળી ચૂક્યું હતું. ઉત્તર ભારતના દિલ્હીકનોજ, કાશી રાજ્યોમાં રજ્ઘૂત શાસન અસ્તાચણને આરે હતું. કુસંપ-વેરભાવનો વંટોળ રજ્ઘૂત ચાજાઓનો દ્રંશ કરી રહ્યો હતો. અત્યંત સમર્થ-શક્તિશાળી ચાજાઓ જો તેની પ્રજાને કાબુલ-કંદ્ઘરના શાસકો તકનો લાભ ઊધવી સમગ્ર ભારત વર્ષને લુંટવા થનગાની રહ્યા હતા. વિરાટ સૈન્યબળ સાથે સિંધુ નદીના નીરને ઓળંગી ગંગા-યમુનાના પ્રદેશમાં તેમના તેજલા તોખારને નીર પીવડવી રહ્યા હતા. કનોજના જ્યસિંહ ચાઠોડને દિલ્હીના પૃથ્વીરાજ ચૌડાણ સાથે સંયુક્તનાના અપહરણને કારણે ભયાનક વેર બની રહ્યું હતું. જ્યસિંહ વેર વાળવા અસર્મથ હતો તેથી પવનરાજને યુધનો માર્ગ બતાવી આમંત્રણ આપી આવ્યો. પંચારણ્યમાં વલ્લભમહાપ્રભુએ શ્રીકૃષ્ણા ભક્તિ સેવાનું આંદોલન રચ્યું હતું. ગુજર પ્રાંત કચ્છ માંગવા પ્રાંત યવન આકમણને ખાળવા હજુ સક્રિય ન હતા. એશ-આરામ, અંદરો અંદરના વેર-જેરને કારણે આંતરિક યુધ્યોમાં રચ્યા પચ્યા હતા. શ્રીકૃષ્ણા ભક્તિના માર્ગ જુનાગઢ પ્રદેશને ભક્ત નરસૈયો વાળી ચૂક્યો હતો. ભયાનક દ્યનીય ગરીબાઈમાં જીવન પસાર કરતો. નરસૈયો કરતાલ સાથે

વૈખરીવાડીમાં કૃષ્ણપ્રેમમાં હરહંમેશ ભજનોમાં હરકણા ભાવતરબોળ રહેતો હતો. ગિરનારની તળેટીમાં, ધમોદર કુંડમાં નિત્ય સ્નાન કરી કુંડ પાસેના ભગવાન કૃષ્ણના મંદિરમાં દર્શન કરી. શ્રીકૃષ્ણાની ભજનોની રસ લ્યાણ કરતો.

“એવા રે અમે એવા કરશું ધમોદરની સેવા રે...”

“વૈખ્યાવજન તો તેને રે કહીએ
જે પીડ પરાઈ જાણે રે...”

“હે જાગને જાદવા કૃષ્ણ ગોવાળિયા
તું જ વિન ધેનમાં કોણ જાશો...”

શ્રીકૃષ્ણાની વૈખણાવભક્તિને યથાર્થ કરતા નરસિંહના જીવનમાં અનેક ચ્યામતકારો સર્જાયાં. જેમાં શ્રીકૃષ્ણાએ મદદ કરી. મીરાંબાઈ જેમ દ્વારાકાના મંદિરમાં વૃધ્યાવસ્થામાં મૃત્યુ નજીક હોવા છતાં પગે ધુંધરું બાંધી અંતિમ નૃત્ય કર્યું. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રગટ થયા અને મીરાંબાઈને શ્રીકૃષ્ણ ભેટી પડ્યાં. તે સાથે જ મીરાંબાઈ શ્રીકૃષ્ણમાં સમાઈ ગયાં. માત્ર એમની સારીનો પાલવનો છેડો બધાર રહી ગયો. જે મીરાંની ભક્તિનું એકમાત્ર ચિહ્ન રહ્યું. વર્ષો સુધી શ્રીકૃષ્ણના શીર ઉપરના છોગા તરીકે શોભતું રહ્યું. મીરાંબાઈ સીસોટિયા રજ્ઘૂત કુણમાં જન્મ્યાં હોવાને કારણે આજે પણ મેવાડના રજ્ઘૂતો પોતાના કુણને ગૌરવ અપાવનાર મીરાંબાઈની યાદમાં છોગાળી પાદવી પહેરે છે.

મીરાંબાઈની કૃષ્ણભક્તિ, નરસૈયાની કૃષ્ણભક્તિની સાથે સાથે

દ્વિક્ષાળાનાં રાજ્યોમાં શંકરાચાર્યની શિવપૂજાનું આંદોલન પડ્યા વેગ પકડી રહ્યું હતું. રાજકીય હતાહત વંશીય હત્યાઓની સાથે સાથે ગરીબપ્રજ્ઞ રોગ-દુઃખ, ભૂખ વ્યેમમાં કચડાઈ રહી હતી. સમસ્ત પ્રજામાં અંધશ્રદ્ધાનું બળ વ્યાપક હતું. ઠેર ઠેર વિધવા સ્ત્રીઓ સત્તિ થતી હતી. બાળલગ્નોની ભયાનક નાગયુડ છિંદુસ્તાનને કચડી રહી હતી.

ગુર્જર પ્રાંતમાં જુનાગઢનો નરસૈયો, શગાળશા શોઠ, બીલખામાં, જલારામબાપા, વિરપુરમાં, સત્તાધારમાં આપા ગીગા. ભક્તિ-સેવામાર્ગનું આંદોલન જનસમાજને ભાવમય બનાવતું હતું. તો વળી અંજારના જેસલ-તોરલની ફૃષ્ટાભક્તિ અદ્ભુત હતી. સંતો-સતી-સૂર્યાની સૌરાષ્ટ્રની ધર્શની ભક્તિ કંઈક અનેરી હતી. ઉંકારણ્યમાંથી પસાર થઈ અનેક ફૃષ્ટા ભક્તમંડળીઓના સંધ ઉંકપુરથી દ્વારકા તરફના પગ રસ્તે ભજન ગાતા પસાર થઈને દ્વારકાધીશના દર્શન કરવા જતા હતા. ઠેર ઠેર પૂર્વના જનપદ્યેમાં સાધુ સંતો જનપદવાસીઓના સંધ દ્વારકા દર્શને લઈ જઈને માર્ગમાં આવતાં જનપદમાં રાત્રિ રોકાણ કરી ભજનોની રસ લખાણ કરવા લાગ્યા હતા. દર માસની પૂનમે આવા ભક્તિમાર્ગના સંધો દ્વારકાધીશના દર્શન કરવા માટે નીકળતા સંધો ત્રણ ચાર માસ આગળથી જનપદ્યેમાંથી ગ્રામ્યપ્રજાને લઈને નીકળતા ગ્રામ્યપ્રજામાં અનેરો ઉત્સાહ પ્રસરી જતો હતો.

દંડી ઋષિનો આશ્રમ સેવાનું પ્રમુખ કેન્દ્ર બની ચૂક્યું હતું. મહિનાઓ પહેલા ઉંકપૂરવાસીઓ આશ્રમમાં પૂનમના દ્વારકાધીશના સંધોની

સેવા કરવા તત્પર થઈ જતા. ઉંકપૂરવાસીઓની સ્ત્રીઓ આવતા સંધોનો માર્ગ શીતળ કરવા સરોવર જળની હેલ ભરી લાવીને માર્ગમાં જળનો છંટકાવ કરતી રહેતી હતી. માઈલો સુધીનો માર્ગ જળછંટકાવથી શીતળ થઈ જતો હતો. માર્ગના કંકરા-કંટાને સાફ કરવામાં આવતા હતા. એક એક માઈલના અંતરે ઉંકપૂરવાસીઓ પીવાના જળની વ્યવસ્થા કરતા હતા. ધજ ફરકાવતા ભજન ગાતા, મૃદુંગના તાલે નાચતા મંજુરાને કરતાલ વગાડતા. પદ્યાત્રાના યાત્રિકો દંડીઋષિના આશ્રમે આવી પહોંચતો હતો ત્યારે તેમના પગચંપી કરવા ઉંકપૂરના યુવાનો, વૃધ્યો, સ્ત્રીઓ, બાળકો તત્પર રહેતા હતા. કાર્લાયમાવને કારણો ફૃષ્ટાભક્ત પ્રત્યેના પ્રેમને કારણો સંધનાં યાત્રિકોની આંખો ભાવતરખોળ થઈ જતી. સેહનાં આંસું સરી જતાં. આશ્રમમાં ભોજનની વ્યવસ્થા કરવામાં આવતી હતી. ઉંકપૂરની સ્ત્રીઓ બોધરણાં ભરી ભરીને ગાયોનું દૂધ ધેરથી લાવીને યાત્રિકોને દૂધપાન કરાવતી હતી. ધીમે ધીમે ભક્તિના રંગે રંગાયેલા ઉંકપૂરમાં બ્રાહ્મણા, આહિર, પટેલ પ્રજાનો વસવાટ થવા લાગ્યો. ઉજ્જૈનના પરમારો વર્ષોથી પલાસવનમાં રહેતા હતા. ઉજ્જૈનના પરમાર વંશની ભક્તિ ઉંકપૂરમાં વસવાટની સાથે જ ફૃષ્ટાપ્રત્યેની અદ્ભુત હતી. દંડીઋષિના આશ્રમમાં ઋષિનું સેવા કાર્ય મંદિરના સ્વચ્છતાનું કાર્ય વર્ષોથી પરમાર પરિવાર કરતું હતું. પ્રાતઃઆરતી સંધ્યા આરતી ટાડો આ પરિવારના બધા જ સભ્યો મંદિરમાં ઉપસ્થિત રહેતા. પરિવારની ભાવમયી ભક્તિને કારણો ઉંકપૂરવાસીઓ ખેતરનું કામ કરતાં પહેલાં અને સંધ્યાટાડો કામથી

પરવારી દર્શન કરવા જતા હતા.

શ્રાવણી દિવસ હતા એક દિવસ વરસાદ વરસતો હતો. ક્રાંક પીળો તડકો તો ક્રાં વાદળ ધાયું. આકાશ પલાસવનમાં હરિયાળી છવાઈ હતી. ઠેર ઠેર સ્થળોએ નાનાં નાનાં ખાબોચિયાં ભરાઈ ચૂક્યાં હતાં. દેડકાંઓનું સામાજય ડ્રાંઓ..ડ્રાંઓ.. અવાજથી ફેલાયેલું હતું. પક્ષી વૃક્ષની ઝણીઓ ઉપર કલરવ કરી રહ્યાં હતાં. પ્રકૃતિની ટૃપ્તિનો અહેસાસ વૃક્ષોની હરિયાળી પ્રતીત કરતી હતી. ગંગા ગાય જીવનનો આનંદ પ્રકટ કરતી હતી. ઊક્પૂરના ગોવાળિયા ગાયો ભેંસો ચચાવવા પલાસવનમાં ધૂમતા હતા. અચાનક ગાયો ભૈભરવા લાગી ઘણમાં અફ્ગતાંકી મચી ગઈ. ગાયો અંદરોઅંદર ધણમાં દોડવા લાગી. ત્યાંજ સિંહની ત્રાડ સંભળાઈ. પલાસવને ભયાનક ત્રાડને કારણે નવીન સ્વરૂપ ધારણા કર્યું. પક્ષીઓ દોડવા લાગ્યા. હરણા, સસલાં, મૃગ દોડવા લાગ્યાં. ગાયોનું ધણ આશ્રમ તરફ દોડવા લાગ્યું. પૂર્વના અડાબીડ પલાસવૃક્ષોમાંથી સિંહ ત્રાટકી પડ્યો. દોડતા હરણાને ગળામાંથી પકડીને પીંખી નાખ્યું. રક્તધારા પીતો સિંહ ગાયો તરફ દોડી રહ્યો હતો. ગોવાળિયા પલાસવૃક્ષો ઉપર ચીરી ગયાં હતાં. ગંગા તરફ ધસી આવતો સિંહને જોઈને ગંગા ચિત્કારી ઉઠી- “બચાવો... બચાવો... ધદા.....”

પલાસવનમાં ગંગાનો અવાજ દૂર દૂર આશ્રમ સુધી સંભળાવા લાગ્યો. ગંગા ઉપર ત્રાટકતા સિંહને જોઈને થોડે દૂર જીવ બચાવવા ભાગતા યુવાનની દૃષ્ટિ પડતાં યુવાનમાં કોઈક અદ્ભુત શક્તિ પ્રગટી

ઉઠી તેણો કમર ઉપર શિર વસ્ત્ર બાંધી હથમાં લાકરી ઉછાળતો દોડ્યો. ગંગા ઉપર હુમલો કરે તે પહેલાં જ સિંહનું લક્ષ બદલાઈ ગયું. સિંહે યુવાન તરફ છલાંગ મારી. યુવાન એક તરફ ખસી ગયો. યુવાને સિંહના જરૂરામાં વીજ ગતિએ લાકરી ફટકારી દીધી. ગળામાં મારેલી લાકરી વધુ તાકાતથી સિંહના ગળામાં મારી રહ્યો હતો. સિંહના આગળના દંત પડી ગયા. ગંગા દૂર દૂર ધૂજ રહી હતી. તે જ કષો ગંગાને વિચાર સ્વીકારી તે દોરીને યુવાન પાસે આવીને અને તેના હથમાંની લાકરી લઈ અત્યંત તાકાતથી સિંહના ગળામાં મારવા લાગી. સિંહે ખૂબ તાકાતથી ચકરવા લેવા માંડ્યા. દૂર દૂરના વૃક્ષ ઉપર ગોવાળોનું ટોળું આ દૃશ્ય જોઈ રહ્યું હતું.

ગંગા બચાવી રહી હતી. “દોડો દોડો....”

ગોવાળિયા ગંગાની બૂમથી વૃક્ષ ઉપરથી કૂદકા મારીને જંગમાં જોડાઈ ગયા. ખચાખરીનો જંગ જામી ગયો. આશ્રમમાંથી કેટલાંક ગ્રામ્ય લોકોને લાકરી, ધારિયા, કુખારી જે મળ્યું તે લઈને દોડતા આવી રહ્યા હતા. ચકરવા લેતા સિંહ ઉપર ઉપરા ઉપરી લાકરીઓનો મારો શરૂ થઈ ગયો. ધાયલ સિંહ મરણિયો જંગ ખેલી રહ્યો હતો. અચાનક સિંહ ટોળા વચ્ચેથી કૂદ્યો પણ તેની તે છલાંગ અંતિમ છલાંગ હતી. છલાંગ મારી જમીન તરફ ઉપર પડી ભાગી ગયો. ગામ લોકો લાકરીઓ લઈને સિંહ પાછળ દોડ્યા. સિંહ દૂર દૂર જંગલમાં ભાગ્યો. પ્રસ્તેદી રેખજેખ ગોવાળિયા કહી રહ્યા હતા - “જો વિજય ના હેત તો ગંગાનું મારણ સિંહ કરી

નાંખત."

ગ્રામજનો વિજયને ગૌરવ ભરી દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યા હતા. વિજયની પાસે હંફની ગંગા વિજયની આંખોમાં કંઈક જોઈ રહી હતી. જે તેના જીવનમાં નવીન હતું. પ્રસ્વેદથી રેખજેબ ગંગાએ હંફનાં હંફનાં વિજયને ભેટી પડી. વિજયનો છથ ગંગાની પીઠ ઉપર ફરી રહ્યો હતો. વિજયની છાતીમાં ચહેરો છૂપાવી ગંગા ધૂસકે ધૂસકે રહી રહી હતી. વિજયે ગંગાનો ચહેરો ઊંચો કરી તેની આંખોમાંથી વહી જતાં આંસુ આંગળીને ટેરવે લુઢી રહ્યો હતો. ત્યાં જ આકાશમાંથી મેઘલી વાણી જરમર જરમર વરસી રહી. સૂરજનો કોમળ તડકો ઉષ્મા અર્પી રહ્યો હતો. પવાસવનની હિસ્યાળી, વૃક્ષો અને ગોવાળિયા અને ગ્રામજનો વરસતા વરસાદમાં ભીજાઈ ગયાં હતાં. વૃધ્ય દંદીનાથ લાક્ષ્મીના ટેકે આવી પહોંચ્યા. દૃશ્ય જોતાં જ પરિસ્થિતિ પામી ગયા. દંદીનાથ ગંગાને ભેટી પડ્યા તે બોલી રહ્યા - “ભેટી... મારા કાળજાના કટકા.” હંમેશ શિવજની ભક્તિ કરનાર દંદીનાથના હંદ્યમાં કરુણાની સરવાણી ફૂટી નીકળી. તેમની આંખો ભીની થઈ ગઈ. ધીમે ધીમે આંખોમાંથી ગંગા-જમના વહેવા લાગ્યાં. નૈક્ષેપ્યનાં મંદ મંદ પવનની લહેર દંદીનાથના ચહેરા ઉપર જીવનનું માધુર્યમાં તરબોળ થઈ રહી હતી. પાસે ઊભો રહીને જીવનની ધન્યક્ષણોને જોઈ રહેલો વિજય ગૌરવપૂર્વક દૃષ્ટિથી ચોતરફ પ્રસારી ઊંચે આકાશમાં દૃષ્ટિપાત કરી, “બોલી ઊક્યાં-હે કનૈયા.”

વિજય ધીમે ધીમે આશ્રમ તરફ ચાલી રહ્યો. દંદીનાથ અને

ગ્રામલોકોએ તેમની પાછળ ચાલવા લાગ્યા.

“વિજય બોડાણા...” દંદીનાથે ધીમેથી કહ્યું. તેમનો અવાજ અંદરનો અવાજ હતો. ધેધુર અવાજ વધારે ધેરો બન્યો દંદીનાથ કહી રહ્યા. “બોડાણા!... તેં તારા કુણને ઊજાળું છે. કળીયુગમાં પણ તારં નામ અમર થશે.” દંદીનાથે વિજય બોડાણાને છથ પકડી તેના શિર ઉપર છથ પ્રસાર્યો. બોડાણો દંદીનાથના ચરણોમાં પડી ગયો. બે છથ જોડી બોલી રહ્યો - “હે... ઋષિયજ મને કનૈયાની ભક્તિ આપો. એવી તરસ આપો કે આજનું હું તેની ભક્તિ કરું.”

દંદીનાથ ઋષિએ વિજયને બાહુમાંથી પકડી ઊભો કર્યો. તેને ભેટી પડતાં કહ્યું - “વિજય બોડાણા.. તારં જીવન શ્રીકૃષ્ણભક્તિમાં ધન્ય થશે. અને આ ભૂમિ પણ તે ધન્યતાનો અનુભવ કરી જગ્યાસિધ્ય થશે.”

અમરસીંગ બોડાણો

સંધ્યા આથમી ગઈ. સંધ્યાના જાંખા પ્રકાશમાં દંડીજષ્ઠિ સ્નાન કરી દેહને લૂધી રહ્યા હતા. દૂર ઝૂપડીની ઓસરીની થાંભલીને ટેકે ગંગા ઊભી ઊભી સ્નાન કરીને દેહને લુંછતા દંડીજષ્ઠિને જોઈ રહી. “ધધ આહું...” ગંગા એકદમ ચિતકારી ઊઠી. ગંગા, દેહ લુંછતા જષ્ઠિની પીઠ, છાતી, ગાલ, કપાળ ઉપરનાં લીલાં ચમાઠાં જોઈ જ રહી. તે રડતાં રડતાં બોલી - “ધધ તમને આ શું થયું હ...”

રડતી ગંગાને અવાજ સાંભળી ગંગાની માતા ગોદાવરી ઘેરી આવી. ગોદાવરી દંડીનાથના દેહ ઉપરના ચમાઠાં જોઈને વિલંબમાં પડી ગઈ. તે રડતાં રડતાં બોલી ઊઠી - “ધધ જરૂર કંક થયું હ...” ગોદાવરીની નજર દંડીનાથના ચહેરા ઉપર પડી તેમના ચહેરામાં પરિવર્તન હતું. ચહેરો સુજાયેલો હતો. આગળના ઉપર નીચેના જડબામાં ત્રણ ત્રણ દંત પડી

ગયેલા હતા. ગોદાવરી વિચાર કરતી મૌન ધારણ કરી આંસુ લુછતી ઝૂપડીમાં ઘેરીને ધૂસકે ધૂસકે રી પડી.

સંધ્યા આરતી સમયે અમરસિંગ, પશીકાકી, વિજય અને સવિતાને લઈને આવી પણોંચ્યા ત્યારે ગોદાવરીએ વિગતે વાત કરી. દંડીજષ્ઠિને નિખાળી જ વિચારમાં પડી ગયેલો અમરસિંગ સમજી ગયો કે જંગલમાં સિંહ ગંગા-વિજય સામે યુધ્ય, સિંહનું ભાગવું, લાકડીઓનો મારો.. જરૂર કદય એ સિંહ. દંડીનાથ એક તો નહિં હોય. ગંગા પણ દંડીજષ્ઠિના દેહ ઉપરના ચમાઠાં પડી ગયેલા દંતવાળો ચહેરો જોઈને એ જ વિચારી રહી હતી કે જરૂર દંડીજષ્ઠિએ જ સિંહનું રૂપ લીધું હોવું જોઈએ. નહિ તો આવું ના જ બને.

આસો માસના દિવસો આવી રહ્યા હતા. ખેતરોનો પાક હસી રહ્યો હતો. મકાઈ, બાજરીની કાપણી શરૂ થઈ ગઈ હતી. મકાઈ વીણી વીણીને ઉંકપૂરવાસીઓ સૂકવી રહ્યા હતા. ગાડે ગાડાં ભરાઈને ઘરના આંગણામાં આવી ગયેલા મકાઈ તોડથી ખેડૂતોના ચોક ભરાઈ ગયાં હતા. તેને ચોકમાં જ પહોળા કરી સૂકવી દેવામાં આવતા હતા. લીલી મકાઈના કૂણા તોડ શેકીને યુવાનો, સ્વીઓ ખેતરમાં જ તોડ ભાગતાં જ ખાતા હતા. મીઠી મકાઈ ખાતાં માંહિલો ખીલી ઊઠતો હતો. અંતર ધરાઈ જતું હતું. ધેર ધેર મકાઈના કૂણા તોડ બાફીને બાળકો અને વૃધ્યો ખાતા હતા. નવલી નવરાત્રિની તૈયારી રોજ સાંજ ગામના ચોકમાં ભેગા મળી યુવાનો-કુમારિકાઓ કરી રહ્યાં હતા. ચોકમાંથી ધાસ કાઢી નંખાયું

હતું. કુમારિકાઓ ચોકને લીંપી રહી હતી. બાળકો આસોપાલવનાં તોરણા બાંધી રહ્યાં હતાં. તો વળી કેટલાક યુવાનો ફળિયામાં અને ચોકમાં તોરણા બાંધી રહ્યા હતા. પહેલા નોરતાના દિવસે સવારે શુભમુહૂર્ત જોઈને માંડવી રોપવામાં આવી. ઉંકપૂરના સુથારે સુંદર માંડવી બનાવી હતી. ઉત્તરતા ક્રમે ચાર ચાર સળિયાથી ગોળવાળી ગોઠવીને કોડિયાં મૂકી દીપ પ્રગટાવી શકાય તેમ રહી હતી. આવાં ક્રમ રચ્યા હતા. ઉંકપૂરને પાદર તોરણા પાસે વરખડાનાં વૃક્ષ હતાં. વરખડાના વૃક્ષની એક ડાળીથી બીજી ડાળીએ નવ નાળિયેરનું તોરણ બાંધ્યું હતું.

યુવાનોએ ઘેર ઘેર પહોંચી દીપ પ્રગટાવા તેલ એકનું કર્યું હતું તો વળી જંગલમાં ધૂમીને ગુંગળના વૃક્ષના થડમાંથી ગુંગળ એકટો કર્યો હતો. નોરતાની પહેલી સાંજથી દોલના તાલે ઘોવન ડિલોળા લેવા લાગ્યું. શક્તિ ઉપાસના કાજે દીપ પ્રગટાવેલા ફૂલથી શાણગારેલા ગરબા ચોકમાં ગોઠવાવા માંડ્યા. ઉંકપૂરનો ચોક માંડવીની દીપમાળા અને ચોકમાં ગોઠવાવા માંડ્યા. ઉંકપૂરનો ચોક માંડવીની દીપમાળા અને ચોકમાં ગોઠવાયેલા ગરબાના પ્રકાશથી ભવ્ય લાગવા માંડ્યો. પૂર્વદિશામાં એક નાનકડી માટલી રચીને ગોઠવાયેલા કળશમાં મૂકેલા આસોપાલવના પાંડાં વચ્ચે શ્રીફળ શોભી રહ્યું હતું. તેને રાતી ચુંદળી ઓછાડવામાં આવી હતી. તેની પૂંજા કરીને ધૂપ કરી તેની સાથે દીપ પ્રગટાવામાં આવ્યો હતો. ગરબે ધૂમતી કિશોરીઓ, યુવતીઓ અને સ્ત્રીઓ હળવા કંઠથી ગરબા ગાવા લાગી. પાદરના વરખડાના વૃક્ષ નીચે ત્રણ પથ્થરની ઢેરીમાં મા

હરસિદ્ધિની સ્થાપના કરાઈ હતી. તેની પાસે ગામના ભૂવાઓએ માટીમાં પાડી છાંટી પાંચ ધાન્યનાં બીજ વાવ્યાં હતાં. તે બીજને પાડીનો છંટકાવ કરી નાનકડી મધૂલી બનાવી હતી. મોરી રાત્રે ડાકલાંના અને દોલના અવાજે આખા ગામમાં ફેલાવા માંડ્યો હતો. તે અવાજ સાથે મધૂલીમાં ધૂપ આપીને દીપ પ્રકટાવેલો હતો તે દીપકનો પ્રકાશ દૂર દૂર ગામમાં દર્શનીય બનતો હતો. ડાકલાના તાલે માને રીજવતા માનાં ગાણાં ગાવામાં આવતાં. મા હરસિદ્ધિ ભવાનીને આજ્ઞા કરવામાં આવતી હતી. પ્રહરના પ્રહર પસાર થઈ રહ્યા હતા. તૃતીય પ્રહરે પવનની લહેર સાથે એક ભુવાનો દેહ થરથર કંપવા લાગ્યો. મુખમાંથી નિકળતા શાસના સિસકારા સાથે ધૂજતો ભુવો બોલતો હતો.. “હં..હં.. હું હરસદભવાની કોયલા હુંગરવાળી..”

“ખમ્મા ખમ્મા... ખમ્મા મારી માવડી ખમ્મા. મેર કરો માવડી.. અમારી ગામમાં રોગ-દ્વષ-તાવ-તરિયો.” હં હં..હં.. મારું મારું નિવેદ ચથવો.. નવ નવ રાતે મારી સેવા કરો... મારું વચન સેં વચન.. કુશળ જેમ ગામ રેસો.. ઊગતા દને ગાયને ધાસ.. કૂતરાને રોટલો નાંખજો. ગામની કુંવારિકાને પૂનમે જમાડજો. દૂધભાતનું નિવેદ, મારું વચન સે એ.. બારે માસ.. લીલાલેર રેશો.”

“ખમ્મા ખમ્મા મારી માવડી તારી સેવા કરી તું મા.. ગામના હકોટે આવજે મા..”

“હં હં.. કાં ચંતા કરેશનાં તું બોલાવ ન્ય મું નાં આવું.” ધૂણતા

ભુવાએ જમીન ઉપર જોરથી થાપોટે માર્યો, થાપોટાનો અવાજ દૂર દૂર સંભળાઈ રહ્યો હતો. ડકલાના વાગવાનો અવાજ ઝઉમ..ઝઉમ..ઝઉમ ઝડપી બની રહ્યો હતો. ચોથા પ્રાહરની રાત સુધી વાગનું ડકલું શાંત થયું. ઢેલનો ઉણકો શાંત થયો. વરખડાના વૃક્ષની ઓથે ભુવાની સાથે રહેલા જાગરિયા પોતાનાને વેર વિદ્યય થયા. તૃતીય પ્રાહર સુધી ગવાતા ગરબા ગાઈને સ્ત્રીઓ-યુવતીઓ અને બાળકો-યુવાનો ચિરનિંદા માણી રહ્યા હતા. દંડીનાથ આશ્રમાંથી ગરબા ગાવા આયેલી ગંગા અને ગોદ્યવરીને વળાવીને વિજય-વિજયની માતા, પશીકાડી અને વિજયની બહેન સવિતા મૂકીને પાછા આવી સૂઈ રહ્યાં હતાં. ત્રીજા પ્રાહર સુધી માંડવરીના દીવાનો જાંખો જાંખો પ્રકાશ ચોકમાં અજવાળું ફેલાવી રહ્યો હતો. ખેતરમાં ચાતવાસો ગયેલા ખેડૂતોનો શિયાળને ભગાડવા અકોટો કરતા સંભળાતા હતા. પૂર્વનું આકાશ ધીમે ધીમે કેશરીયા રંગથી ઉજાશભર્યું થઈ ગયું હતું. પક્ષીઓ કતારબંધ કલરવ કરતાં પૂર્વ તરફના કેશરીયા આકાશ તરફ દૂર દૂર જઈ રહ્યા હતાં. પૂર્વનાં પવનની ઠંડી લહેર પૃથ્વી તરફ પ્રસરી રહી હતી. ખેતરોની રસ્તાઓની હરિયાળી જાકળ બિંદુથી શોભી રહી હતી.

“લો બાપા.. ચા લાયો શું” દૂરથી મકાઈના ખેતરના માળા ઉપર ગોફણ વિંજ વિંજને પથ્થર નાંખતાં હંકારો કરતા અમરસીંગને બોલાવતાં વિજય કહી રહ્યો. “ઈ ઉગમણી ગમથી આવ દીકરા આથમણું સેંડું હંજે ડેંક રોપી પૂરી દીધું શે. શિયાળવાં બૌ ડેરાન કરતાં તાં દીકરા” અમરસીંગ હોક્કાની નેળ ને માળાની થાંભલીને ટેકે ટેકવી માળા ઉપરથી

નીચે ઉત્તરતાં કહી રહ્યો.

“એ બાપા ચા ઉનો ઉનો સે હટ હટ ઘંટણ કરી મો ધોઈ નાંખો, નીકર ટાકે થતાં વાટની લાગે” વિજયે ધીંગમાંથી ખેતરમાં જતાં શેખ ઉપરથી જ પ્રતિઉત્તર આપતાં કહું. સૂરજનો પીળો પીળો કોમળ તડકો, ધરતી ઉપર ફેલાઈ રહ્યો હતો. શેખ ઉપરના લીમડા, બાવળ, ઉપર આવીને મૂકામ કરી રહેલા કાગડા, હોલા ને કબૂતર મકાઈના છોડવાઓ ઉપર કુણીકુણી મકાઈ ખાવા ધીમે ધીમે ઉત્તરતાં હતા.

વિજયનો છોડવાઓ ઉપર હિલ્લોળા ખાતા કાગડા, કબૂતરને ઉડાડવાનો જવ ના ચાલ્યો પરંતુ આખરે કરવાનું શું? છતાં વિજયનું મન તો કહેતું હતું “એ મારા જીવલા તમ તમારે ધરાઈને ખાજો ઉપરવાળો ઈ તો આલશો.” કોઈયો ભરાઈ જવાની શેં તેમ છતાં અમરસિંહનો અકોટો આખ્યો “એ વિજય, જરા પેલી પા ઊલું પદ્ધું શે ને ડાંડીયાથી ખખગવ નીકર આ ઓ ને આ..ઓ શેખની મકાઈ કાગડા ફોલી ખા હે.”

વિજય ના છૂટકે ઉલલાને લાકડીના ટૂકડે ખખગવા લાગ્યો. તેના અવાજથી એક છોડ ઉપરથી તીવીને બીજા છોડ ઉપર કાગડા કબૂતર બેસવા લાગ્યાં. અમરસિંહના ગોફણના પથ્થરો આથમણા શેખ સુધી આવતાં કાગડા કબૂતર છોડવેશી તીવી તીવીને બાવળ અને લીંબગનાં વૃક્ષ ઉપર ગોઠવાઈ જતા હતા.

“બાપા ઔણ મકાઈ સાવણ ઉત્તરતાં વાવીને મોટી ભૂલ કરીશો.. નીકર ભાડરવો ઉત્તરતાં મકાઈ તોડ ચારનાય ભાગીને ઘર

ભેગા થઈ ગયા હોત” વિજય મકાઈની ચિંતા કરતાં વાત કરી.

“હં..બેટા..હું કરે એકલા પડે ખેતર સેડવાનું હમાર કાઢી ચાહ પાડી વાવવાનું અને તારી મા અન તું નેંદવા લાગો શો તે જરા પાર વહેલો આવશ. પાછો છાંટો છૈયો કરતો વરહાદે ચાં બરકત આલી શ.” અમરસીંગો મનની વાત મૂછનો દોરો ફૂટેલા વિજયને કરતાં વિજય ધ્રીના તાજા ઉગેલા વાળ ઉપર હથ ફેલાવતાં કહી રહ્યો.. “બાપા રંપડી ઓર આકતાં આવશા, રંપડી પણ જગલાના ખેતરમાં કાઢીતી. ભાલોડાની જેમ ઓરનો ચાહ કાઢું હું. બાપા અવ તમાર ચિંતા ને કરવાની હમજ્યા.”

અમરસીંગો ગોફણ વીંજને પથ્થર નાંખતાં બોલતો હતો - “એ ઊભ્રમા રેંજો તમન મકાઈ ખવગવું..” વિજયની પાસે આવીને ખભ્રો થાબડતાં બોલી ઉક્ખ્યા - “શાબાશા, બેટા, મર્દના છોકરા મર્દ જ પાકે.”

“જવાનીમાં ચેટલાંય સેતરાં સેટેલાં ચેટલાંય ખરાંમાં વીહુ વીહુ મકાઈ અને બાજરો લીધેલો, એ મું અને તારી મા એકલાં જ બાજરો ઊપણતાં, પૂછી જો જે તારી માને.” ગૌરવપૂર્વક મૂછે તાવ દેતાં અમરસંગો કહું અને ઊભા પગે બેસીને લોટાની ચા કોરીયામાં કાઢી સૂસવાટા ભેર પીતાં પીતાં બોલી રહ્યો - “હં મા ગામ હણગતી હોળી કૂદવી ઈતો મારો ગબા હાથનો ખેલ. ઈ લાકીરો વિંજતી હોય તોયે ટોળા વચ્ચાણે હંમો પેઢીને દોડતો એકી હાહે મું આવી જતો.” ભૂતકાળને વાગોળતાં અમરસીંગ બોલી રહ્યો હતો. વિજય એકીટશો અમરસીંગના ચહેરા ઉપર પથરાઈ રહેલા ગૌરવને નીરખતાં હાસ્યથી મલકાઈ રહ્યો હતો.

“બેટા વિજય તન ખબરશી એલા દંગીનાથ બાવો મોટા જોગીશી.. આપણા ગામની હોળીના અંગારા પર હેંઝા ઈ તો ખરં પણ.. મી તો હંભર્યું શી ક આખા ખાખરાના વનમાં સાવજનું રૂપ લઈને ફરશ.. ઈનો હકોટો હંભરી જંગલી જાનવર નાહતાં ફરશ. મહીસાગરના કોતર હુંધી રખડતો વરુ, ચિંતા, વાધ નહાડી દેશ.. એક વાર કાશી કે'તી તીક અધરાતે દંગીનાથની ઓયડીમાં જોયું તો બારથી બાયણા ન હંકળ ભીડેલી ને બારીમાં જોયું તો બાવો ચનોપાટ હુઈ રહેલો.. કુંણ હંકળ ભીડી બાયણું બંધ કરી ગયું અશે. આખી રાત મું જાગતી રૈ ભડમાંખરે સાવજની ત્રાડ હંભરાઈ જોત જોતામાં અડધો ઘઉ આગો હવજ જોવા મલ્યો ની મી જોયું તો સાવજ દંગીનાથ બની ગયો ને નમ: શિવાય, નમ: શિવાય બોલતો દંગીનાથ નજીક આવી ગયા. લપાતી છૂપા મું જોયા જ કરું જોયા જ કરું અન દંગીનાથ ભીના લુંગડે જટા ખંખેરતા ધ્રી નીચોવતા મહાદેવમાં પેઠા. ચાં જ્યા અસે ઈ..” અમરસીંગો કાશીની વાતને દોહરાવતાં દબાતા અવાજે કહ્યું - “બેટા જોગી મોટો જાદુગાર સે. હં આખા મલકની ચંતા લઈને જીવે શી.” તું માળે ચદી જા મોટેથી અખું ખખગવી ગોફણ વેજતો રે જે નીકર હવાર જીવં મકાઈના છોડવે છોડવે તેંગ ફોલી ખા ડેં.. ઉણ પાંણીની ખેંચ હ ની એકાદ પાણી કોહથી ખેંચીને મકાઈને પીવડાવવું પડ્યી..”

“ઈ.. તમ તમાર જાવ બાપા.. લખાની કેંતા આવજો.. હવાર હવારમાં કોહ કાઠવાનું કામ કરીએ.” વિજયે માળે ચદીને જીવં ખેતરની

મકાઈ ઉપર ના બેસે તે માટે ડબલું ખખગવતો બરાડો પાડવા માંઝ્યો - “ઈ..હે..હુડ..હુડ.. મારાં હારાં જંપતાં જ નથી..” વિજયે ગોફણ વીજને પથ્થર નાખવા માંઝ્યા તેનો માંહિલો બોલી ઊઠ્ઠો - “જો જે કોઈ છવાને પથ્થરો ના વાગી.. મારા રામ”

સૂરજનો કોમળ તડકો નીચો થવા માંઝ્યો હતો. આસોનો અગિનિકોણી પવન ઝૂકવા લાગ્યો હતો. મંદ મંદ પવનની લહેર સાથે ઊડતાં પતંગીયાં દૂર દૂરના દેશનો સંદેશો લઈને આવી રહ્યાં હતાં. દૂર દૂર પોપટી પોલકા, કબજામાં શોભતી ગંગા ગાય-વાછરરીને હંકતી વિજયના ખેતર તરફ આવી રહી હતી. ગંગાને જોતાં જ હરખ ઘેલો વિજય બોલી ઊઠ્ઠો - “એય ગંગા જે જે હં તારી ગાય-વાછરનું શેખ પરની મકાઈ ભાંગી ના નાંખ..”

“જરાય ચંતા ના કરતો ઈ છેંડ પાંહણ નૈ આવા દઉં બસ.. મું તો આવું નુ” મરક મરક હસતી ગંગાએ વિજયને કહ્યું.

“તું ન ચાં ના પાડું હ.. તું તાર આળ ન મન્ન ઈમ ક તું નૈ આવ, રાતનો ઉજાગરો ન પાસું ધરનું કામ” વિજયે ગંગાને આવકારતાં કહ્યું.

“દાદ કેતા કી ગંગા!.. ગાય-વાછરરી લઈને અમરસીંગને ખેતરે જજે ને બે-ચાર કૂણી ઓશેયું સેકી લાવજુ જરા ખાવાનું મન થ્યુંશ.” ગંગાએ હળવેથી વિજયને કહ્યું.

વિજયે ગંભીર થઈને એક નજર ગંગા પ્રતે નાંખીને નખશિખ જોઈ લીધી તે વિચારવા લાગ્યો “આ કાલની ગંગા અન અતારની ગંગા

ગંગોત્રી મટીને કાશીજલવાહિની બની ગઈશ. શું તેનું યૌવન દેખાવું મરોડધર અંગ, માંસ ભરેલ તેના અંગો, લીંબુના ફાડ જેવી મોટી મોટી આંખો, એ આંખોને ઢંકતાં હલેશાં જેવાં કાળાંમેસે પોપચાં અને ધનુષ્યની પણાછ જેવી તેની ભ્રમર. અરે એના હોઠ તો જાણો કમળની બે ગોઠવાયેલી પાંદ્રી જેવા, કેવા લાલ લાલ ચોળ શોભી રહ્યા છે. જાણો હમણાં હમણાં મને કંઈ કહેશો. નિતંબથીય નીચા લાંબા ભરાવધર કાળા વાંકળિયા વાળ પોલકાની પાછળ ઊરી રહ્યા સે. કુણ જાંણ ક્યા નિરાંતના દને યે ભગવાને એ'નુ ઘડી એ ખબર નૈ પડ..” વિજય વિચારોમાં ગરકાવ થતો હથની હથેળીથી માળાની થાંભલીને મસળનો અનુભવી રહ્યો કે “ગંગા મારી જ છે મારા માટે ભગવાને ઘડી છે.”

ગંગા, ખાખરાની દંડી હથમાં લઈને માળા પાસે આવી ત્યારે તે જોતાં જ રહી ગયો. તેની લચકાતી કમર, પીઠ ઉપર ઉછળતા લાંબા વાળ, કબજામાં ઊછળતી ભરાવધર ફાટુફાટુ થઈ રહેલી છાતી લાલ હીંગોળ જણાતી હતી. તેના નિતંબ જાંગના થરકાટ સાથે ઊછળી રહ્યા હતા. માળા તરફ મુકાતાં પગલાંની આંગળીઓ ગુલાબની ગોઠવાયેલી પાંદ્રી જેવી ગુલાબી ચણકતા રંગે ચણકી રહી હતી. તેના પગની લાંબી પાની નવજાત શિશુના ગાલ ઉપર ફૂટથી ટશર જેવી તગતગી રહી હતી. તો વળી ગંગાના ગુલાબી ટશરો ફૂટેલા ગાલ પ્રફુલ્લિત ચહેરાને કારણે વધુ દેશીયમાન જણાતા હતા. વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયેલો વિજય, ચાતક નજરે ગંગાને ઓળખી રહ્યો હતો. ગંગાને માણી રહ્યો હતો.

ગંગા માળા પાસે આવીને ઊભી ત્યારે માળા ઉપરથી વાંકો
વળી હથ લંબાવતાં કહી રહ્યો - “ગંગા આવ!... માળા ઉપર ખૂબ મજા
આવશે..”

વિજય ગંગાને બાહુમાં પકડે તે પહેલાં જ વિજયના લંબાયેલા
હથમાં ગંગાએ પોતાનો હથ આપતાં જ રોમાંશ અનુભવતી લજામણી
જેમ શરમાઈ ગઈ. ગંગાની આંખોમાં પ્રેમનો અભિષેક થઈ ચૂક્યો.
શરમના શેરડા અસ્થિત્વને પ્રમાવિત કરી ગયા. યૌવનનો ભાર અનુભવતી
ગંગાને વિજયે એક જ આચકે ઊચ્કીને માળા ઉપર મુક્રી દીધી. જ્યારે
ગંગા માળામાં બેસી ત્યારે સહજ રીતે વિજયને વળગી પડી. ધરોને
આકાશનું મિલન થઈ ગયું. સૂરજને શીશનું તેજ ઓતપ્રોત થઈ ગયું.
વિજયએ ગંગાના હોઠ ઉપર જ વર્ષોના દબાવેલા પ્રેમનું ઉત્કૃષ્ટ ચુંબન
અર્પી દીધું. ગંગાનું ક્ષેણ ઊછળતું કુદરતી ધવલ સીકર ઊછળતું વહી
રહ્યું. ઉત્કૃષ્ટ પ્રેમની ગરિમા અનુભવતી ગંગાની છાતી સાગરમાં ઊછળતા
મોગાંમાં ઊછળતી નૌકા જેમ ઊછળી રહી. માળા ઉપરનું આકાશ હસી
રહ્યું હતું. કુંભ રાશિમાં પ્રવેશેલો સૂર્ય ખરુંગાટ હસતો હતો. પશ્ચિમ
તરફથી ઊરીને મક્કાઈના ખેતરમાં છોડવા ઉપર લીલા કૂણા ડેડ ફોલવા
ગોઠવાઈ ગયેલાં પંખીઓ ક્રીયામાં ગળાડૂબ હતાં. માળા ઉપરનાં બંને
પારેવાં પ્રેમક્રિયાથી રતિક્રિયાની મોજ માણી રહ્યાં હતાં. ત્યાં જ દૂરથી
સવિતાનો અવાજ આવી રહ્યો “ઈ વિજય..ભૈલા..ઓરો આવ, મા
બોલાવશ, બપોરના કોહનું પાંણી કાઢવાનું શ.. બાપા કેંતા કી, અધરાત

હુંધી મક્કઈ પીવડાવી દેશું.”

સવિતા નજીક આવતી હતી ત્યારે વિજયે અને ગંગાએ સ્વસ્થતા
અનુભવી. વિજયે ધીરેથી પ્રતિઉત્તર આપતાં કહ્યું - “એ..હારું..તું એયાં
આવ, ગંગા તારી વાટ જુવશ.”

વિજય અને ગંગા માળા ઉપરથી ગોફણાના પથ્થરો ફેંક્યા ત્યારે
વિજયની ગોફણાના પથ્થરો અને બન્નેના હકોટા સાથે ખેતર ઉપરનાં
પંખી ઊડવા લાગ્યાં તેમના કલબલાથી ખેતર, આકાશ ગુંજવા લાગ્યું.

વિજયે માળાથી ઉત્તરીને પૂર્વના શેડા પાસેથી સૂકાં લાકડાં
ભેગાં કરી પાંચ મકાઈના કૂણા ડેડ ભાગીને લાકડાં સળગાવી સેકવા
લાગી. અનિજવાળાઓની લીલીબળતી મકાઈ ડોડાનો “ચળયળાટ
ચળયળાટ” અવાજ વાતાવરણમાં ફેલાવા લાગ્યો.

ખેતરમાં પ્રવેશવાનું છીંદું ઓળંગતાં સવિતા બબડી રહી હતી
“બાપ ખરા સે હાં.. એક સીંદું રાખ્યું શી”

“એક રાખેની તન ખબર શી.. શિયાળવાં એટલી મકાઈ ભાંગ
હ.. જાતો આથમણા ગમ, ગમ પડ તન.. હું થયું હ” વિજયે ખેતરની
હકીકત જણાવતાં કહ્યું.

સવિતાએ સવારે નહાતાં નહાતાં વાત કરતા બાપાની વાતને
દોહરાવતાં કહી રહી હતી - “અમણાં જ ચમારવાસમાંથી શનીયાને
તાંથી વીઠ બૈંદનો કોઈ લૈ આવું શું- હવાર હવાર હુંધીમાં અરધી પદ્ધી
મકઈ પીવઈ જહે. ઉણ વરહ લખા જોડે કામની હુંઠેલ કરીશ.. મકઈ

ભાંગવી મજિયારી, મકઈ વાઢ્વી મજિયારી, અન્ અન્ કોહ તાંણવો મજિયારી છે.”

“ઓ બાપ રે.. તમે હું કરીયું.. જરા ઉમર હંમો તો જુઅં.. હઈઠમી દિવાળી અમણાં જૈશ.” પશીએ અમરસીંગને વડેદરાથી વેચાતો મંગાવેલ નવો નક્કોર રૂમાલ આપતાં કહ્યું.

અમરસીંગ હસતાં હસતાં કહી રહ્યો- “ઈ તું તાર ચંતા નાં કર. વિજયની મા.. અ..જજુ મું જવાન હું.. જરા.. વાળ ધોળા થાશ.. ઈ...” રૂમાલ વિટાળતાં છાતી ઉપર હથ ફેરવતાં ફેરવતાં નાવણિયામાંથી ઘરમાં પ્રવેશતાં જ પાછુ વળીને પશી સામું જોઈને બોલી ઊક્કો - “જો તો ખરી હું કહું શું તી.. આંમ લમણો હથ હે બેણી રયે નાં હેરે..”

પશીએ હસતાં હસતાં કહ્યું “હારું હારું તમન્ રંમ વાલા એમ કરો.” વીંટાળેલા રૂમાલે વર્ષો પહેલાં દ્વારકાથી ખરીદી લાવેલા નાનકડ દ્વારકાધીશના ફોટા પાસે દીવો સણગાવતાં અમરસીંગ બેખથ જોડી પગે લાગતાં કહી રહ્યો હતો- “હે..દ્વારકાધીશ.. મેર કરજે.. તારી મેર વચ્ચા બધુ અધુરું હી.. મારા નાથ..” પગે લાગતાં અમરસીંગનાં રોમાંશ ખડાં થઈ ગયાં. તેની કરણામયી આંખોમાંથી આંસુનાં બે બુંદ ગાલ ઉપર ગોઠવાઈ ગયાં ત્યારે મર્દના બચ્ચાના ચહેરા ઉપર બંને હથ પ્રસારતો બોલી ઊક્કો- “એ..વિજયની મા મું જાઉ તારેં” અમરસીંગ ધોતિયું પહેરતાં ધોતિયાની પાટલીવાળી કણોટો વાળતો બોલી રહ્યો હતો. “લખાને કે'તો જોઉ કી કોહ વાળવા આવી.. બળદું મું હંકીશ.. ઈનાં ફાવે તો મી

કોહ વાળીશ..”

“જરા શિરામણ તો કરતા જાઓ જરા દેહમાં કળ રે” પશીએ બાજરાના બે રોટલા ધાબળીમાં મૂકી દીધા અને બે લોટામાં રાતે વલોવી તાજી છાશ ભરીને મુક્યા. પશી, અમરસીંગ સામે જોઈને મલકાતી કહી રહી હતી. “મું કાંઈ જવુ ઈમ નથી. ચાતી ગરબા જૈને આવીન્ કુકરે બોલ્યે જ મેંની જશી બંને વલોણું બેંચી નાંખ્યું. તાજી રગા જેવી છાશ શી.. ધી માં લથબથતા રોટલાની ગોળ હી..”

અમરસીંગ શિરામણ કરવા બેઠ્યો ધાબળાના રોટલા ખાતાં ખાતાં છાશનો ધૂંટ પીનાં કહી રહ્યો - “હું છાશ-રોટલા શી.. મજા આવી.” ગોળનો ટુકરે મોમાં મૂકૃતાં ચાવતાં ઘરનો ઉમ્ભર ઓળંગી લખા પરમારના ધેર પહોંચ જ બૂમ મારી- “ઈ લખા...”

“ઈ આવો! અમરસંગ. હું કામ પર્યું. લખાએ ઘરમાંથી નીકળતાં જ બૂમ મારી આવકારો આપ્યો.”

લખાના ઉમળકાભર્યા આવકારને સમજતાં અમરસંગ કહી રહ્યો - “ઈ..મકઈમાં પાણી મેલવાનું હે. કોહ તાંણવાનો હી.. આવહે ની”

“ઈમ..તમન્ તો પેલથી ક્યું તું હુંદેલ કરીશું. ચંતા ને કરતા તમારી પુંઠ ઈ આવી પૂંગ્યો.” લખાએ હસતાં હસતાં ઉત્તર આપ્યો. અમરસીંગ ઓસરીની થાંભલીને ટેકો દઈને ઊભા રહ્યા હતા ત્યારે કહી રહ્યા- “મું જરા શનાને તાં જૈ આવું કોહ લેતો આવું.”

“હં તમ તમારે જાઓ, બેહવું નહીં.” ના.. પાસું મોંચ થહેં ની તાપ ચડી..” અમરસીંગ ચમારવાસની વાટ પકડી. લખો શિરામણ કરી. અમરસીંગના કબૂતરીયા ખેતર તરફ જવા લાગ્યો. થોડી જ વારમાં કોષ, રાસ, વરેરી, ગાડમાં નાંખી બળદગ્ગાડું લઈને અમરસીંગે ખેતરની વાડ પાસે આવતાં બૂમ મારી “ઈ.. લખા, અલાણીએ જાજો.. ગાડુ લઈને તાં આવું હું..” કૂવાને કંઠે ગાડું ઊભું રાખી કૂવાની કાંને ઊભા કરેલા બે થાંભલા વચ્ચેના પૈડમાં સાંકળ પરોવતાં કોષ બાંધી ને ધૂસરીએ સાંકળ બાંધતાં અમરસીંગ કહી રહ્યો- “લખા, હું કરશું..”

“તમે કોષ જીલજો મું... બળદ હંકીશ.” લખાએ તુરંત જવાબ આપ્યો.

કોષને કૂવામાં નાખતાં અમરસીંગ કહી રહ્યો- “હે..રામ..”

કોષ ભરાઈ જતાં ધૂસરીએ ખીલડો નાંખી સાંકળ ઉપર બેસી બળદને ડ્યકારા બોલાવતો લખો અલાંણી તરફ બળદને હંકી ગયો. ઊંડે અલાંણીમાં બળદ પહોંચ્યા ત્યારે કૂવા બહાર આવેલા કોષને જીલીને થાંભલાને ટેકે કોષ ઉપર પગ મુકી ખેંચતાં અમરસીંગ કહી રહ્યો- “એ આયો હે..રામ..”

લખાએ તૂટેલાનો ખીલડો કાઢી નાંખ્યો. સાંકળ દીલી થઈને કોષનું પાણી કૂવાના થાળામાં ઢોળાવા લાગ્યું. બપોર થતાં જ જોતજોતામાં અદ્યી મકાઈ પીવાઈ ગઈ. બપોરનું ભાતું લઈને પશી ખેતરમાં આવી ત્યારે મલકતા ચહેરે મકાઈને જોઈને ગજ ગજ છાતી કૂલાવતી બોલી

ઉદી- “હું મકાઈ શ. તમે બેઉં એ ભારે કરી, લો ભાત ખાઓ. મું શેદ આંટો મારી આવું” પશી મકાઈને ફરતે ફરતાં મરક મરક હસતી ધરાતી નહેતી. સામે છેઠેથી માળામાં ગોકણ વિંઘ્નને પથ્થરો ફેંકતો વિજય હકોટો મારતો હતો- “ઈ..તમ તમારે જાઓ ઐયાંથી..હોઈ..ઈ..ઈ..ઈ..”

પશીએ બૂમ મારતાં કહું “બેટા પોરો ખા, બપોર થે હ.. કાગડ.. કબૂતરાં ઈ લીંબડીઓ ન બાવળીયાની છાંયે જતાં રયાં શ..”

“મા.. તું આવી હ.. જોતો ખરી ઓલા દખણાતા શેઢે તેડા ફોલીને ચેવા કરી મૂક્યા શ..” વિજયે ચિંતા વ્યક્ત કરતાં કહું.

“ઈતો બેટા એમ જ હેંડ, ધાર્યું ધણીનું થાય. આંભેય દહમો ભાગ ધરમાદાનો આપણા કાઢીએ છીએની ઈમ હમજવાનું” પશીએ ધીરજ આપતાં મીઠા શબ્દોમાં કહું.

વિજય માળા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો. ફાટુફાટુ જવાની જોતી મા વિજયના માથે બાંધેલા ડજુરીયાના છોગાને જોઈને કહેવા લાગી “બેટા ગંગાને મકાઈ સેકી આલવી અતી ન..”

“મા સેકી આલીશ..” તાપણીમાંથી મકાઈના સેકેલા તેડા ઓઢણીના છેઠે રાખ ખંખેરીને બાંધતાં કહું - “માસી દઘ વાસ્તે લઈ જવા પડ હે. ઈમ ઓમણો કૃયું તું..”

“હ, બેટા ઈ તમ તમારે જેટલા જોયે ઈટલા જ્યારે જોયે ત્યારે લઈ જવાના.. આ બધું તારું જ હ” પશીના મર્માણ શબ્દો સાંભળતાં મૂછોમાં હસતો અમરસીંગ હળવેથી દ્રવકા શબ્દોમાં કહી રહ્યો- “ઈ

ધ્યાને મારા પ્રણામ કે'જે. કામ પડે તો હંદેલે મોકલે.”

ગંગા ખેતરના છીઠિથી ગાય-વાછરાને હાકોટો મારતી લાકડી વિજંતી નીકળી. ગાય-વાછરું આગળને પાછળ ગંગા આશ્રમ તરફ જવા લાગ્યાં. વચ્ચે આવતાં સરોવરમાં ધરાઈને પાણી પીવડવી ગંગાએ હંકર્યાં ત્યારે દૂર દૂર ખેતરમાંથી પશી અને વિજયની વાતોનો અવાજ સંભળાઈ રહ્યો હતો. પશી કહી રહી હતી, “બેટા ગંગા છે ન રૂપરૂપનો અવતાર, જાણ અપસરા જોઈ લો પાછી ધરમ કરમભાં કાંઈ નાં કેવું પડ, મન થાયશ કી”- પશીએ હોઠને ઘબીને વાતને પડતી મૂકી સરવા કાને પશીની વાતને ધ્યાન દઈ સાંભળતાં અમરસીંગ ગાવમાં હસવાનું શરૂ કર્યું. અમરસીંગનું મન ભૂતકાળમાં સરી ગયું.

જવાનીના દિવસો હતા. કંકુબા સાથે સંધમાં દ્વારકાધીશના દર્શને જવા નીકળ્યા હતા. દંડીનાથની ધજા હેઠળ સંધ ચાલતો ચાલતો મોરબીના પાદરે પણેંચ્યો હતો. ગાડમાં ભરેલું સીધું ઉતારી ધર્મશાળાના ખુલ્લા ઓટલા ઉપર અમરસીંગ પાછળ ચોખાનું પોટલું લઈને આવતી પશીને પાછા ફરતાં અથડાઈ ગયો. પશીને ધક્કો વાગતાં પોટલાં સાથે નીચે પડી ગઈ. અમરસીંગ પશીને પકડી પાડી તેનો ખથ પકડતાં ઊભી કરી. પશી રોફથી જોઈ રહી. કર્કશ અવાજે બોલી ઊઠી- “ભાળતો નથ. જોઈ તારી જવાની. ભાન તો કશું રેતું નથ ને આખલા જેમ થેકડા ભર્યા કરશ”

“મન હું ખબર ક તું પાંછે ની પાંછે આવી હ એય છોડી મો

હંભારી ન બોલ આખલો કો ન કેશ..” અમરસીંગ તીખા અવાજે કર્યું.

“તન તન છોરા.. ઈક તો ધક્કો મારવો હ ન પાસો ઠંશ મારશ” ગુસ્સામાં રાતીયોળ થયેલી પશી ગાડ પાસે ગઈ ઊભી ઊભી બબડ્યા કરતી હતી. “ધાટમાં આવ તારું દહીં દહીં કાઢ ના તો મારું નામ પશી ને પશી હમજ્યો.”

લાકડાની ભારી માથે મૂકી આવતી પશીને તીખી નજરે તાકતો અમરસીંગ પછી બોલ્યો- “હું બબડતી તી પશલી, હખની રે જે ન કર.”

“એય અમરા હું કરી લેવા નો સેં બાખડવું હોય તો આવી જા..” પશી ઉછળી તેણે ધાધરીનો કાણોટો વાળીને ઓછાણી કર્મરે બાંધી દીધી.

“હં હં હું કરંશ તમે આંમ લડવા આયાં શાં ક જાતરાએ” કંકુબા પશીનું સ્વરૂપ જોતાં દૂરથી જ સમજ ગયાં કે અમરો અને પશી વચ્ચે બોલાચાલી થઈ છે. કંકુબાએ અમરાની પીઠમાં ખથ ફેરવતાં કહી રહ્યાં હતાં. અમરસીંગ કંકુબા સામે જોઈને હસી પડ્યો. એ કહી રહ્યો- “જો ન મા પશલીન સોખાનું પોટલું મૂકતાં વાંછે ઈ આવ હ ઈ ખબર ને ને જરા અથડાયો ઈમાં તો આખી ધરમશાળા માથે કરીશ.”

“હંય બેટા છોરી શ અન્ન તું હમજુ હ ટાઢો પડ ટાઢો.” કંકુબાએ ગંભીર થઈ ટપકો આય્યો.

ધર્મશાળાનાં ઓટલા ઉપર બનાવેલા ચૂલામાં પશીએ લાવેલાં લાકડાને મૂકી છાડાંના ટૂકડા કરી ઓટલા ઉપર ખરી પડેલાં સૂક્ષ્મ પાંદડાં ભેગાં કરી દીવાસળી સળગાવી છાણાં ભેગાં મૂકેલા પાંદડામાં આગ

ચાંપી ભળભળ બળતા સૂકાં પાંડાંની સાથે છાણાંએ આગને પકડી લીધી. ધીમે ધીમે છાણાં સણગવા લાગ્યાં. સણગતાં છાણાં ચૂલામાં મૂકી એક ઉપર એક ત્રાંસા લાકડાના ટુકડા મૂકતાં અમરસીંગ ત્રાંસી નજરે પશીને જોઈ રહ્યો હતો. તે હેઠ ઉપર હોઠ પ્રસારતાં હોઠને કચડતાં સ્વગત બોલી રહ્યો હતો- “હું જોબન શા.. હાહુવારી.. તન તો...”

અમરસીંગે સણગતા છાણાંની જવાળા ગોઠવેલા લાકડાંમાં આગ પ્રસરે તે માટે જોર જોરથી ફૂક મારવા લાગ્યાં. છાણાંનો ધુમાડો આંખમાં સ્પર્શ કરતાં આંખ ચોળવા લાગ્યો. દાવકી થઈને અમરસીંગ પાછળ આવી બન્ને હાથ કર્મર ઉપર મૂકીને ઊભી રહેલી પશી બોલી- “ઈમ આંખો ચાં ચોળ હ ઊભો થા.. મું હલગાવું હું” આંખો ચોળતો અમરસીંગ ઊભો થયો. પશી ચૂલા પાસે બેસવા જતાં અમરસીંગને અથડઈ ગઈ. પશીના હેઠ ઉપર મર્માણ હાસ્યની લકીર ફેલાઈ ગઈ. પશી હળવેથી મરકણી આંખોએ અમરસીંગને જોતી ધીમા હલકા અવાજે બોલી રહી- “જો પાસો..”

અમરસીંગે ધુમાગથી લાલચોળ થયેલી આંખો ને મીચતાં મીચતાં જોઈ રહ્યો- “હું હે.”

“પાસો આંખ માર હ મુન” પશી મલકાતા યહેરો જોતી રહી. તે લજામણીના છોડની જેમ શરમાઈ ગઈ.

કંકુબા, રેવા, લખો, કોદરે ઓટલા ઉપર વાસણ ગોઠવ્યાં હતાં. ગોઠવાયેલા વાસણમાંથી તપેલું કાઢી રેવાએ પોટલાના ચોખા તીસ માણસની

ગાણત્રી કરીને નાંખ્યાં. ચોક વચ્ચેના કૂવામાંથી રાસથી ઘડે બાંધી પાણી જેંચીને લખો લઈ આવ્યો. લખાએ તપેલામાં પાણી રેઝ્યું. બીજો ઘડે પાણી લાવીને મૂકતાં કોદર બોલી રહ્યો- “હે રેવાકાકી બીજું પાણી લાવું ક”

“નાં નાં બૌ થઈ જ્યું” રેવાકાકીએ કોદર સામું જોઈને કહ્યું. પાસે મૂકેલી પોટલીમાંથી કંકુબાએ ભરતેલી મગની દળ કાઢતાં કંકુબા બોલી ઉઠ્યાં- “રેવા ચેટલી દળ લાંખું.”

“લાખ ન પાંચ-છાં મુક્કી પાસું. બૌ દળ ની હારી.” રેવાએ ચોખાને પાણીમાં મસળતાં કંકુબાએ નાંખેલી દળને તપેલામાં ગોળગોળ હથ ફેરવી ભેળવતાં કહ્યું.

“પશી!..” કંકુબાએ બૂમ મારી. “જો પશી સોખામાં દળ ભળી જઈ, ખીચડી બનાવ હ, ચેટલી હારી લાગ હ.” કંકુબાએ કહ્યું.

“હ, કંકુબા હાથી વાત.” પશી હસતાં હસતાં બોલી રહી. “ઈમ જ ગાંડી, મરદ ભેણું બૈરાંની જાત ન ભળી જઈન ખીસડી બનાવાની હ.” કંકુબા એ મર્માણ વાત કરી. પશી, કંકુબાને પ્રેમાળ આંખો એ જોઈ રહી. તે કંઈ જ ના બોલી પરંતુ મનોમન વિચારી રહી. “ઓ અમરા.. તું મન મેલ તો મારો ભવ હુંધરી જાય.. રોયા હું તારી જવાની હ.”

સામે દૂર ઓસરીના ટેકે થાંભલીને ટેકે એક પગો ઊભ રહેલો અમરસીંગ કંકુબા, પશી અને રેવાકાકીની વાતો કાન દઈને સાંભળતો

હતો. વેધક નજરે ચોરી છૂપીથી જોતી પશીને જોઈને અમરસીંગ મનોમન ગાંઠવાળી રીધી- “પરણું તો પશલીને જન કર વાંદ્રે મરીશ...”

“બાપા...” વિજયે બૂમ મારી.

ભૂતકાળની મીઠી યાદમાં ગરકાવ થયેલો અમરસીંગ સમાન થયો.

વિજયની બૂમ સાંભળીને તબેલામાંથી છોડેલો ઘોડ હણાહણો તેમ હણાહણાટ કરતો બોલી રહ્યો- “હાં..હાં..બેટા..”

“બાપા, હટ કરો ભાત ટાકું થાડી.” લીંબડીની છાંયે બેહીને લખાકાકા ન તમે બૈ લો. પોરો બઈને ચલમ હણગાવી તમ તમારે ટાગ થી આવો. મું ન મા મકરીમાંથી કુણાકુણા તેડા લઈ આવીએ હાં મા મકરીની ખીસડી રંધજે.” વિજયે પશીમા સામે જોતાં હસી રહ્યો.

“હુ! બેટા વેણી લાવ તેડા, તન ન તારા બાપ ન બૌ ભાવહ ન.” પશીએ વિજયને મીઠ અવાજે કહેતાં કૂવાના ઊરામાંથી ઠંડા પાણીનો લોટો ભરી લાવીને લીંબડાની છાંયમાં ભાત લઈ જઈને મુશ્યું.

કૂવાના થાણે હાથ મોં ધોઈ લખો અને અમરસીંગ લીંબડા નીચે આવ્યા બંને વચ્ચે ભાત મૂકી પશી ઉપરનો કપડાના કટકાની ગાંઠ છોડતી હતી ત્યારે એકીટશે અને પશીને જોતાં અને મૂંછમાં હસતા અમરસીંગ ઉપર દૃષ્ટિ પડતાં પશી કહી રહી- “હું જોવો હ.”

“કાંય નૈ”- અમરસીંગે જવાબ વાળ્યો.

“જાવ ન તમેય પાસા..” શરમાઈ જતાં પશીએ કહ્યું.

“તું એ પાસી એવી ને એવી રૈ” અમરસીંગ ખડખડાટ હસી પર્યા.

લીંબડીના થડને ટેકો દઈને બેઠેલો લખો બંન્નેની પ્રેમ ગોઢીને માણાતા વિચારી રહ્યો- “હું હરસ જોડી હ જોડી, મારી હરી હણવારી જસલી હવ ગાંડી રૈ કોય દા'ં મારી પાંદે ટાઢી થૈ ને બેદી જ નૈ.. બે શબ્દ પ્રેમના ક્યા જ નૈ. જાણ જોવો તાણ છાકોટા જ કર્યા કર, હારું ખરું હંપેતરુ વળજ્યું. હાઈઠની થૈ તોયે ભટક્યા જ કર, ભટક્યા જ કર હચાયા દોર જેમ.”

બીજી છાબીમાં બાજચાના ઊના રોટલાને ચોસલો ભરીને ઠરેણું ધીની સાથે ગોળનું ફેંક અને તેની સાથે આથેલાં ચાર લીલાં મરચાં એક કુંગારી મુકતાં પશી બોલી રહી- “લો, લખા ભૈ. તમ તમારે નિરંતે ખાવો. અન આ બોધરણાની છાશ ખાટી નથ. જાડી હ રાતે જ વલોણું વલોવ્યું હ.”

લીંબડીના ઘટાદર શીળા છાંયમાં જીવનનો આનંદ લુંટતા લખો પરમાર અને અભેસીંગ બોગણો બપોરનું ભાતું ખાઈ રહ્યા છે. દક્ષિણાનો શીળો પવન લહેરાઈ રહ્યો છે. લીંબડીની ઘટામાં સૂગ, કોયલ, મોરલા, કબૂતર, કાગડા, કોષીયો, દેવચકલી પોરો ખાઈ રહી લીંબડીની તળે પાણી ભરીને લટકાવેલાં ત્રણ ઢીબમાં ચકલીઓ, કાગડા, કબૂતર પાણી પીને પાંખો ફફગવી રહ્યાં છે. કબૂતરનો ધુઉ ધુઉ, કાગડાનો કાઆ..કાઆ.. આ મોરને ટેંબુકાર સંભળાઈ રહ્યો છે. દૂર સામે જ લીંબડીની છાંયે બેઠેલો

ગધીયો જ્ઞમ કાઢીને હંડી રહ્યો છે. અભેર્સીંગે ફાડ રોટલો ગધીયાને નાખતો બોલ્યા- “લે તું ખા ભીયા હંજ નો ભુસ્યો હ. નવરાત્રના ત્રણ અપ્પા કરીશ તો ખમ નૈ રે..”

ગધીયાએ રોટલા ખમું જોયું પણ નહીં. તે પગથી માટી ખતરોડી ખાડે કરીને આગલા પગે રોટલો ખાગમાં નાંખીને તેના ઉપર ધૂળવાળી પાછો થોડે દૂર જઈને બેઠો બેઠો પૂંછી પટપટાવા લાગ્યો. પશી ગધીયાને બોલતાં કહી રહી- “ચોયા.. અપ્પા કરવો હ તો ઐયાં ચમ્ભ બેઠો.. અમાર માણાહન કોહ તાણવાન. ઈમ તાર જમ અપ્પા કરે તો પાલવે મારા બાપ. આઠમ-નુમનો અપ્પા તો અમે કરીએ જ છીએ ની” ગધીયાને કરગારતી હોય તેમ પશીનો અવાજ થોથવાયો. તેની આંખો ભીની થઈ ગઈ.

વિજયે માની ભાવના સમજને કહું- “મા એમેય મું સાતમ-આઠમ-નુમનો અપ્પા કરણું ન તો અવ મું નવે નોરતાં કરીશ...” વિજય માની પાસે આવીને હથ પકડતાં કહી રહ્યો. મા એ વિજયને સમજાવતાં કહું- “બેટા આઠમ-નુમના અપ્પા તારા દ્રદ્ધ કરતા હતા એટલે તારા બાપે કરવા પડે. એ કરવાનું કહેવાય. માનું ઓમ અવન કરવાનું એટલે કરવા જ પડે. મરણ અવસ્થામાં બાપ દીકરાને અપ્પા કરવાના કહે એટલે તેણે કરવાના હોય.”

“મા આઠમ નુમના અપ્પા ચેમ કરવાના બીજા ચમ નૈ.” માની વાત જાણવા વિજયે કહું.

“બેટા! આઠમનો અપ્પા નકોરડો કરવાનો હોય એ દા'ડ હંજે

પ્રતિષ્ઠીત દેવીનું હવન કરવાનું હોય. દેવીને ભાત, ધી, ગોળનું નિવેધ દેવાનું હોય. તે પ્રસાદ અપ્પા કરનારે ખાવાનો હોય. સ્ત્રી વર્ગના ખાઈ શકે. નુમનો અપ્પામાં પણ મોડી હંજ હુંધીમાં કુણદેવીને દીવોને ધૂપ કરી હવન કરવાનું હોય હવનમાં ખીરનું નિવેધ આપવાનું હોય બાકીનો પ્રસાદ રૂપે ખાવો પડે.”

“મા! આતો વહમું કેવાય. ગામમાં ના હોય તો” વિજયે તર્ક દોડવતાં કહું.

“અરે ભૈલા માના અપ્પા કરનારને કરવાનું પડે એટલે ગમે તાં હોય તો તાં પણ ઓમ અવન કરવું જ પડે. ધેર આવવું જ પડ.” પશીએ વિજયના મનની ધુંચવણ દૂર કરતાં કહું. હથ મોં ધોઈ ચણું વાળતાં બોધરણાની છાશ પીતાં અમરસીંગ કહી રહ્યો “ઈ તાર.. ભાંજગડમાં પડવાનું નૈ. જાણ સમો આવ હી તાણ તન કેશ” અમરસીંગે વિજયને સ્પષ્ટ સમજાવી દીધું. લખા પરમારે વાતમાં સ્કૂર પૂરાવતાં ટાંકણીયા હોલાની જેમ બોલી ઉક્ખો- “ઈ બૈ તમે તો જવાન સો તમ તમારે લેર કરો.. ઝેતરનાં કાંબ કરો.. મેળ જાંવ.. પીખો વગાડો.. ચંતા તો નૈ જ કરવાની હમજ્યા.”

વિજય વાતને ટૂંકવતો ધીમેથી કહી રહ્યો- “લખાકાકા મકરી ચાણ ભાંગવી હ.”

“ઈ.. આહેના પાછલા પંદરાંમાં ભાંગી નાખવાની ભયા દ્રાણો દરી જ્યા હેં” લખાએ આંગળીના વેઢે કંઈ ગણતરી કરતાં કહ્યાં. ચણું કરી

મુંછે તાવ દેતો લખો માથા ઉપરની પાધડી હરભી મુકતાં કહી રહ્યો હતો.

અમરસીંગ કોહ ખેંચવાની ઉતાવળ કરતો લખાને કહી રહ્યો-
“લખા ભૈ જરા પોરો ખા પોરો, કાંય ઉતાવળ નહીં. હંજ પડતાં મકર
પીવઈ જહેં.”

“હં હં લખા ભૈ હાથી વાત હૈ કામ તો જીવીએ તાં સુધી રેવાનું.
મરી ન થોડું કામ થાય.” પશીએ ભાતની ટોપલી, લોટો કપડામાં કટકો
ભેગું કરી કૂવા પાસેની કુંશીએ જતાં કહું. સાંજ પડતાં પડતાં “હે રામ..
આયો.. હે રામ..” “ખમ્મા મારા બાપલા”ના અવાજ આવતા રહ્યા. કોષ
કૂવામાં દૂબવા માટે ધબ્બાક ધબ્બાક ભૂસાકો મારવા લાગ્યો.
“ચીયડૂક..ચીયડૂક થી..ચી..ડૂ..ક..” કોષનાં પૈડું બોલવા લાગ્યું. અમરસીંગના
બાહુબળથી એક આચકે ઠલવાતા કોષનાં પાણી ઉશરામાં પડવા લાગ્યા.
ઘણિયામાં ખળ ખળ પાણી દોડવા લાગ્યું. મોરી સાંજ સુધી સૂરજનો
તડકો ઘણિયાના પાણીમાં ચણકતો રહ્યો. દોડતા પાણીમાં સૂરજના ટુકડા
થઈને ચમકતા જ રહ્યા.. ચમકતા જ રહ્યા.

સંધ્યાનો આથમતો સૂરજનો ગુલાબી પ્રકાશ સમગ્ર સૃષ્ટિ ઉપર
પથરાતો હતો. તે પ્રકાશમાં કોષ, પૈડું, ધમલા બળદ, લખો, અમરસીંગ
અને વિજય કોઈ અગમ્ય મલકના અંશ હોય તેવા જણાતાં હતા. ગુલાબી
રંગમાં આથમતી સાંજ-જવનની ધન્ય ક્ષણ હતી. મનભરીને માણતા
જવો જવનની કર્ણણતા ભુલી ગયા હતા. અમરસીંગ પરસેવો લુધતાં
વિજયને કહી રહ્યો હતો- “બેટા કેવી રણિયાળી હંજ સેં મેં મારા

જવનમાં આવી હંજ. આથમતો સૂરજ દેવ તેનો અદ્ભુત રકાબ ચાણોય
નથ જોયો.”

“હં અમરસીંગ મેંયે પેલીવાર આવી આથમતી હંજ જોઈ.
જરૂર કાંક થા હૈને.” લખા પરમારે વાતમાં સૂર પૂરાવતાં કહું. અસ્તાચલનો
સૂરજ ડૂબી ગયો. તેનો ગુલાબી પ્રકાશ પૃથ્વી ઉપર હજુ ફેલાઈ રહ્યો હતો.

આથમી ગયેલી સાંજના પ્રકાશને મનભરીને માણી રહેલો
વિજય આથમતી દિશા તરફ ઊરી રહેલાં પક્ષીઓની કતાર જોઈ રહ્યો.
તેનો અવાજ સાંભળી રહ્યો હતો. કુદરતની કારીગરીને અનુભવતાં કહી
રહ્યો- “હે મારા દ્વારકાધીશ તારું બનાવેલું જગત આટલું રણિયામણું હૈ
તો તું કેવો અહે એકવાર તો દર્શન આપજે મારાવાલા.” વિજયના હથ
ઉંચા આકાશ તરફ ફેલાઈ ગયા. તેના ઉદ્ગારો અમરસીંગ અને લખુભા
સાંભળી રહ્યા. ખેતરના ઢીંગ બહાર મકાઈ ડેગ વગરનાં રાંં ભેગાં
કરી ગાંસરી બાંધી જઈ રહેલી પશીએ પાછુ વળીને દીકરણી વિનંતી
સાંભળી. તે વિચારી રહી આવો પ્રેમભર્યો અવાજ ક્યારેય તેણે સાંભળ્યો
ન હતો. હંદ્યમાંથી નીકળતો ધેધુર અવાજ સાંભળતાં જ અમરસીંગ
અને લખો દંગ થઈ ગયા. એ અવાજમાં અદ્ભુત પ્રભુ ભાવ હતો.
કાણણની ચરમસીમા હતી. વિજય પાસે અમરસીંગ, લાખો અને પશી
આવ્યાં ત્યારે વિજય પ્રસ્વેદથી રેખજોબ હતો. વિજયની આંખોમાંથી
નીકળતો વાદળી પ્રકાશ દૂર દૂર ઊંચે ને ઊંચે આકાશમાં ફેલાઈ રહ્યો
હતો. વિજય સિથીલ થઈને નીચે બેસી ગયો. પશીએ નીકળતા પ્રકાશને

જોઈને આખી બની ગઈ. તેણે વિજયની આંખો ઉપર બંને હથની હથેળી કંકી દીધી. પશીએ એકદમ ચીસ પાડી “ઓય મા..બરી જે.” અમરસીંગે તુરંત પશીની બંને હથેળી પકડી લીધી. તેમણે જોયું તો હથેળીમાં વાદળી ચામોકાં વળી ગયાં હતાં. થોડે સમય જમીન ઉપર સૂઈ રહેલો વિજય જાગ્યો તો બોલી ઊઠ્યો- “હું ક્યાં શું બાપા!”

અમરસીંગે પશી અને લખાને હોઠ ઉપર આંગળી મૂકી ચૂપ રહેવાનો ઈશારો કર્યો. “બેટા તું તો બેતરમાં જ હુઈ જ્યો તો લે પાંછી પીવું હ”

પશી દોડની જઈને કૂવાના ઉળામાંથી પાણી લઈને આવી. વિજય ધુંટો પાણી પીતાં બોલી રહ્યો- “બાપા મુંન દ્વારકાનાથનાં દર્શન થયાં.” ભાવપૂર્વક વિજયે કહ્યું.

“બૌ હારું કેવાય બેટા. સંતો, સાધુઓ, જોગીઓ આખીને આખી જુંદી કાઢી નાંખે હે તોયે ચાં થાય શી મારા કાળિયાના દરશન.” અમરસીંગ ભાવસભર કહ્યું.

“બેટા તે ગયા જનમમાં ભગતી કરી અહે ની તન દરશન થીયાં” પશીએ આનંદનાં આવી ગયેલાં આંસુ લુછતાં કહ્યું.

“હ ભૈ હ.. અભેસંગ આ વાત મનમાં રાખજો ન કર વિજયને ગામવાળા વેવલો કેદે વેવલો” લખા પરમારે મનની વાત કરી ચેતવતાં કહ્યું.

અભેસંગ હળવેથી વિજયની પીઠમાં હથ ફેરવતાં કહી રહ્યાં-

“હ હ બેટા મનની વાત મનમાં રાખવાની હે, જગત કરું હે, મશકરી કર હે, મશકરી એ ઈ મારા શામળિયો હૈ હારાં વાના કર”

પશી વિજય અને અભેસંગ સામું જોઈને બોલી રહી- “દુનિયાની જ કેવું હોય ઈ કે અમારા તો અવતાર ધન થૈ જો ધન.” પશીએ દીકરણા ઓવારણાં લેતાં કહ્યું.

“બેટા તે હું હું જોયું.” પશીએ હળવેથી વિજયને કહ્યું. લખો અને અમરસીંગ તેની સામે બેસીને સાંભળી રહ્યા-

“ઈ આખો વગડો જારીઓથી ભર્યો હું નો હટ.. તૈણ પા સમંદર હીલોળા લેશો એક નદી સમંદરમાં મલ હી ન નદીની અરીન ઊંચું ઊંચું ધોળી ધજાવાળું મંદીર હી એમાં મારો વાલો લીલો ફેટો બાંધી મોરણીંછ ફેટામાં ભેરવી મરક મરક મલકી રહ્યો હ. જાંપો પણ લીલા રંગનો હી, ગોળમટોળ કાળા મોં ઉપર ઘઢીમાં હીરો જબકારા માર હી.” તે જાતરાણું પગે લાગતા આજીજી કરતા કેશી- “મારો વાલો આયાની વધામણી આજની ધરી રડિયામણી. બે હથમાં ખડતાલ લૈ ઈ ટોપીવાળો ભગત ગાય હી. જાતરાણું ઈનું ખમું ન વાલા હંમું જુઅ હી. તુલસીની માળા મારા વાલાના ગળામાં શોભ હી. તમો મધમધાટ સૌનું મન હોડય હી..”

અભેસંગ, લખો અને પશી આશ્રયમાં પડી ગયા. વરસો પહેલાં જવાનીમાં પશી અને અભેસંગે દ્વારકાધીશનાં દર્શન કર્યા હતાં ત્યારે તેમનું સ્વરૂપ આવું જ હતું. જેવું વિજયે વર્ણાવું હતું. અભેસંગ પશી યાદ કરતાં ભાવવિભોર થઈ ગયાં. લખાએ વિજયને ઊભો કરી કપડાં

ખંખેર્યા. લખા હથની મુક્કી ખોલી નાખી તેણો જમણા હથની મુક્કી ખોલતાં જોયું- “આ હું.. આ તો મારા વાલાની તુલસીનું પાન હ.. પાન...” લખો પરમાર ગદગદીત થઈ ગયો. અભેસીંગ અને પશીએ વિજયના હથેલીના પાનને પકડીને વારાફરતી આંખો એ અડકાડ્યું.

અભેસીંગ એકીટશે તુલસીનાં પાનને જોતાં કહી રહ્યો “ઓછે આ કૃષ્ણ તુલસીના પાન હી.. ભગવાન શામળાને આજ પાન ચડ હી..”

અભેસીંગ, પેલું ભજન.. વિજય ગાય હી ઈ તો જુનાગઢના ભગત નરસી મેંતાનું હી તેણો જે વર્ણન કર્યું ઈ.. ઈ ભગત નરસીનું હી.. લોકો કેતા કી નરસી ભગત આવાજ હી. ટોપી પેરી, બે હથે કરતાલ લઈ ભજન ગાયા જ કર હી.. ગાયા જ કર હી..” લખો પરમાર વિજય મહાનતા પામી ગયો. વિજયના ચરણોમાં દંડવત્ પ્રણામ કરતાં કહી રહ્યો હતો- “ઈ મારા બોગણાં ભગત તમે તો અમારા કુળને ઉજાઈયું અમે ધન ધન થૈ જ્યાં.. ધન.. ધન..”

લખો, અભેસીંગ, પશી અને વિજયની સાથે ગાડમાં બેસી ઘેર ગયા ત્યારે લખાએ મોટેથી બરાડા પાડી કહ્યું “ઈ જવાંની મા, હેંભરસ..હટ..હટ..ફૂલ, સોખા ને કંકુ લેઈ આવ.. હટ કર હટ..” ફળિયાના લોકો એ ક્યારેય લખાનો અવાજ નહીં સાંભળ્યો હતો. તેનો અવાજ સાંભળી સ્ત્રીપુરુષને બાળકો ભેગા થઈ ગયા. જશીએ કહ્યું, “કોય દાડો નૈ ને ચમ રાડ્યું પાંશ. લખા ગાંડો તો નહીં ઓન્ન..”

“ના, કાચી ના મારો વિજય બોગણો ભગત હી ભગત.. ગાદી

પાથરો ગાયના ધીનો દીવો કરો. કંકુ ચોખા લાવો.” લખાની વાત સાંભળીને લખાની ઘરવાળી રેવા કંકુની ડષ્ટી અને વાડકીમાં ચોખા લઈ આવી સાથે તાંબાના બેડમાં ભરેલા ચોખ્યા પાણીનો લોટો ભરી લાવી. રેવાએ મગનસીંગની ઓસરીમાં રજી પાથરી ગાદીમાં બેસાડેલા વિજયના કપાળમાં કુમકુમ તિલક કર્યું. ચોખાથી વધાવ્યો. પશીએ પાણી ભરેલા કળશ ઉપર પાલવનો છેડો બંકીને વિજયના ઓવારણાં લઈ. ચકલામાં જઈ પાણી ઢેળી આવી.

ફળિયાના એકંશ થયેલા સ્ત્રી પુરુષોને ઈશારેથી લખાએ બેસવાનું કહ્યું. લખાએ ધીમા અવાજે બધી હકીકત કહી. વાલા દ્વારકાધીશના દર્શનની સાક્ષી સમા તુલસીના પાન બધાને બતાવ્યું. એક વાટકી મંગાવી તેમાં તુલસીનું પાન મૂક્યું. પશી, રેવા અને જશીએ તુલસીના પાનને કંકુનો ચાંદલો અને ચોખાથી વધાવી, પ્રણામ કર્યા. એક પણી એક કુતુહલપૂર્વક-શ્રદ્ધાપૂર્વક તુલસીપાનનાં દર્શન કરી વિજયને વંદન કરવા લાગ્યાં. સ્ત્રી-પુરુષોએ એ સાથે મોટા અવાજે કહ્યું- “બોગણા ભગતની જ્ય..”

વીર વિક્રમની શરીરાની ઉજાનમાં પરમાર જ્ઞાતીના વંશાં કુળવૃદ્ધિ અને ખેતીના વ્યવસાયે જોગયેલા હોવાથી વધુ સારી અને ફળદુપ જમીન શોધતાં ડંકપુરમાં આવીને વસ્યા હતા. તેથી તે પરમારો હરસિદ્ધિ ભવાનીના ઉપાસક હતા. તેમજ ઓમકારેશ્વરના ભક્ત હતા. રાજા વીર વિક્રમ શ્રીકૃષ્ણના વંશજ હતા. શ્રીકૃષ્ણ ધર્મ રક્ષા અને પ્રજાના

દુઃખ દૂર કરતા તેમ વિક્રમ પણ પરદુઃખ ભંજક કહેવાતો. પરમાર કુળમાં જનસેવા, દુઃખીયોની સેવાની ભાવના-ભક્તિ લોકીમાં વહેતી હતી.

વિજય બોડાણામાં આ ભક્તિની ચરમશીમા આવી પહોંચી હતી. વિજય બોડાણાને લોકો આદરપૂર્વક જોવા લાગ્યાં. ગામ લોકો સ્ત્રીઓ-બાળકો-યુવાનો ધાના છપનાં વાતો કરતાં હતાં “હું અસેં આ વિજય માં.. એનો આત્મા જરૂર કોઈ યોગીનો હોવો જોઈએ કાં તો ગોકુળમાંથી ભૂલો પડેલો શ્રીકૃષ્ણ ઘેલો ગોવાળિયો હોવો જોઈએ.”

મનનો મેળો

નવલાં નોરતાંના દિવસો ક્યાં જતા રહ્યા કોઈને ખબર ના પડી, સવાર પડતાં ખેતરોમાં પહોંચી જતાં ઊકપુરના સ્ત્રી-પુરુષો-બાળકો-યુવાન-યુવતીઓ ખેતરમાં મકાઈ ડેડા ભાંગવા, મકાઈયુ વાટીને પાથરા કરવા. મકાઈયુંના પૂળા બાંધવા, પાથરામાં પડેલા મકાઈ ડેડાનો ઢગલો કરવો. ડાંગરની ક્યારીમાં ડાંગર વાઠવી. મોરી સાંજ સુધી ગાડમાં ડાંગરના પૂળા બાંધી ઢગલો કરવો. ખેતરમાં છોડેલા ગાડાનો માંચ્યો નીચો ઉતારી ડાંગર જુડવી. હુડલે હુડલે સાંજ પડે માંચ્યા ઉપર ગોઠવેલા પાટીયાં વચ્ચે ડાંગર ભરવી. ગાડમાં સવારે લાવેલા વાસણા, છાબરી, માટીનો ઘડો, કલાંદું, વૃક્ષના થડ નીચે ગોઠવીને, ગોઠડી ઢંકી દઈ ગાડમાં બાળ-બચ્ચાને બેસાડી ધુંસરીએ જોડેલા બળદોને ડ્યકારા બોલાવતા ગામ ભણી અંધારે અંધારે આવી જવું. ઘેર આવી નાવણિયામાં ભરેલાં માટલાં અને માટીની કોકીનું પાડી ઉનામણુંમાં ગરમ કરી એક પણી

એક ન્યાવું ને મોડી સાંજનું વાળું સાથે બેસી ખાતાં પહેલાં દેવ-દેવીનો દીવો કરી બે હાથે વહુવારુંનું પગે લાગવું, નિત્યકમ થઈ ગયો હતો. મોડી રાતે ધોમેલાં કપડાં પહેરી, નવી નકોર સાડી પહેરી માંડવીના દીવાના અજવાણે વહુવારું-યુવતીઓનું હળવા રાગે કિલ્લો કરતાં ગરબા ગાવા તે ગવાતા ગરબાને દૂર દૂરથી દીવાનાં જાંખા પ્રકાશમાં ઝેશીઓ, વિધવાઓ, વૃધ્ઘોનું જોયા કરવું, સાંભળવું. જ્યારે યુવાનોનું ટોળું દૂર દૂર અંધકારમાં ઊભુ ઊભુ માંડવીના જાંખા પ્રકાશમાં ડિલ્લોળા લેતા યૌવનની રમ્યતા માણ્યા કરવી.

ક્રોયલડીના કંઠ જેવા મીઠા મધુર હદ્ય આંસરા ગરબા ગવડવામાં મગન ગંગાને ઉંકપુરવાસીઓ જોયા જ કરતા. તો વળી સરવા રાગના ભાવમયી ગરબાને સાંભળવામાં ગુલતાન થઈ જતા હતા. દૂર દૂર યુવાનોના ટોળાઓ વચ્ચે ઊભો ઊભો વિજય, ગંગાને નીરખવામાં મંત્રમુંઘ થઈ ગયો હતો. ગંગાના મધુર કંઠે તેને ઘેલું કર્યું હતું. નવમા નોરતે ગરબા વળાવી મધરતના સમયે દંગીનાથ આશ્રમમાં મૂકવા જતાં વિજય હળવેથી ગંગા પાસે આવીને કહી રહ્યો હતો- “ગંગા..”

“હું બોલ...” ગંગાએ ધીમે સ્વરે કોઈ સાંભળેના તેમ કહું.

“ઓમ ચં તુધી..” વિજયે ગળગળા સ્વરે સ્વગત કહું.

“હું બોલ હું કરવું હ” ગંગાએ રાતના અંધારાનો લાભ લઈ પશી માસી થોડા દૂર છે તેમ જાણીને કહું.

“શરદપૂનમને મેળે જાહું” વિજયે હળવેથી હસતાં ગંગાની

ધાર્ઘરીનો છેડો ખેંચતાં કહું.

“હુખનો રે.. જાહું બસ” ગંગાએ ધીમેથી હસતાં કહું.

“હં તો દહેરા પસી પાંચમા ઘડ હવારે ભડભોખરે નેકરી હું” વિજયે વાયદો કરતાં કહું.

“પાકુ હ..ન” ગંગાએ ધીમેથી દઢ અવાજે કહું.

“હં હં..મું ન કોદરનો છોરો રમણ, લખાકાકાનો છોરો પ્રતાપ હથે સી” “ઓ હો..હો..મી તો હમજી ક આપણે બે જ હીએ” ગંગાએ હસતાં હસતાં કહું.

“પસી હૈ થહે” વિજયે મર્મણ હસતાં કહું.

“મેળામાં અવર રૈ છટકી જવાનું હં” ગંગાએ યુક્તિ દર્શાવતાં કહું અને વિજયની પીઠમાં હળવો ધબ્બો માર્યો.

વિજય હળવેથી બોલી રહ્યો- “લુચ્યી, જબરી હ..”

“તું ચં ઓસો હ” ગંગાએ હળવેથી ખમીસનો છેડો ખેંચતાં કહું.

શરદપૂનમના મેળાની તૈયારીઓ ઉંકપુરમાં થવા લાગી. રમણ, પ્રતાપ, જગો, વિરમ, સીતા, સવિતા, લીલા, તાપી, નર્મદા, લક્ષ્મી, મહીની, મરીયમે તૈયારીઓ કરવા માંગે. દ્રશ્મની સવારે ફળિયામાં સ્રી પુરુષ અને બાળકો સ્નાન વિધિ કરતાં હતાં ત્યારે પહેલાં સ્નાનવિધિ પરવારી પશીમા પહેલાં સ્નાન કરી ધરના દેવ શિવાય તાકમાં દ્વારકાધીશનો દીવો કરતી સવિતાને પશીમા કહી રહ્યાં હતાં- “ચમ સવલી આજ વેલી

ક્ષેત્રી પરવારી દીવાબતી કરશા.” તુલસી માટે દીવો મૂકી પગે લાગતી સવિતા બોલી ઉઠી- “મા આજ બસ ક્ષેત્રી ઉઠી.”

“ના જૈ ના કંક શ” પશીમાએ સવિતાના ચહેરાને અવલોકનાં કહ્યું. તેઓ કહી રહ્યાં હતાં- “મારી છોરીને મું ના ઓળખું ઈ કંય બન”

“કંય ને મા!.. પટેલ ફળિમાં જવું શૈ” સવિતાએ હળવાશથી શવતા ચહેરે જવાબ આપ્યો.

પશીમાએ તર્ક સાથે વિચારતાં કહ્યું- “ઓલી સીતા, લીલા, લખમીને મલવા.. શું ચાંક જવાનું હ” પશીમાએ હસતાં હસતાં કહ્યું. ગામની છોકરીઓ ક્યાંય મંદિર-ઉત્સવમાં જવાનું હોય તો એક બીજાને તાં જઈને છાની છપની વાત કરતાં નક્કી કરતાં ત્યારખાદ મા-બાપની સંમતિ લઈને ગામબધર જવાનું ગોઠવતાં. એમાંય આ તો શરદપૂનમે મેળે જવાનું રાતે રાસગરબાની મોજમાણવાનીને મળસકે નીકળીને પાછું નિઃચિંત મેળાની ખરીદી કરી જીવનનો આનંદ લૂંટતા આવવાનું. મા-બાપ, ફળિયાના, ગામલોકોની સંમતિ હોય તો જવાય તે વિના બધાર જવાય પણ નહિ.

ધીમા હળવા મીઠા અવાજે સવિતાએ માને કહ્યું- “મા અમે શરદપૂનમને મેળે જઈએ?”

મા જાણતી હતી કે દીકરીની મુંજવણ આવી જ હોય. મુંઘાવસ્થામાં પસાર થતી દીકરીઓમાં લાગણીનો ધોધ વહેતો હોય, મનની સંવેદનાને સ્ફેઝ પણ ઠેશ પહોંચે તો જીવનભર તેની અસર રહે.

તેમજ મનોજગતમાં, સ્વભન્સીલ જીવનમાં રાચતી મુંઘા જે નક્કી કરે તે પ્રમાણો જ કરીને રહે. તે કારણો જ પશીમાએ હળવેથી સવિતાની પાસે આવી પીઠ ઉપર હાથ ફેરવતાં કહ્યું- “બેટા! ગામની ચાર-પાંચ છોરીઓ અન સાત-આઠ છોરા મેળે આવતા હોય તો ખૂબ મજા આવે અને કોઈ ચંતા નાં રે.”

સવિતાના ચહેરા ઉપર મંદ મંદ હસ્યની લકીર ફેલાઈ તે હ્યાતી આંખોએ માને કહી રહી- “એવું જ શો મા, સીતા, લીલા, લક્ષ્મી, મહારી, તાપી, નર્મદા અન મરીયમ પણ આવ તો જ મેળે જહું.. લાખાકાનો પ્રતાપ, જગો, વિરમ વાતો કરતા’તાક “કોય દા’ડો મેળે જ્યાં નહિ ગામના છોરાં ભેગાં થૈ ન જૈએ તો મજા પડ. ચેટલાં વરહ થ્યાં”

પશીમાએ સવિતાની વાતમાં સંમતિ આપતાં કહ્યું- “હંજે સેતરથી તાર બાપુ આવ એટલે વાત કરી. તું તાર નક્કી કરી આવ.. ના નાંઈ પાડ.”

પોપટી કબજો અને વાદળી ધાઘરી પહેરી ખજુરી ચોટલોવાળી પટેલફળિમાં ગઈ ત્યારે સીતા, લીલાની પરશાળમાં ઓટલી ઉપર એક પગ મૂકી માથું ઓળતી હતી. કોહર પટેલ ઓસરીમાં ખાટલો પાથરી દેવસેવા કરી હુક્કો ગગળાવતા હતા. સવિતાને આવતાં જોઈ કોહર પટેલ બોલી ઉક્ખાં- “એ આવ બેટી.. ધણા દા’ડ દેખઈ...”

“કાકા!.. અજુ અમણાં ગડો ભાજ રહ્યા હીએં... ડાંગરનો

પાથરો આંગણાનાં તડકે ચડાવ્યો હ. ઙંગરના પૂળા અન મક્કઈઉંના પૂળાની ઓઘલી માંડવાની બાચી જ હ.. થયું..કી..લાવ સીતા-લીલાને મલી આવું.” સવિતાએ હસતાં હસતાં કાનજી પટેલ પાસે આવીને ઊભી રહી. પંચાવન વટાવી ચૂકેલા કાનજી પટેલ ગોવિંદ દરજીએ સીવેલી બંડી પહેરીને જિસ્સામાં ચલમ અને તમાકુની ઝબી મૂકૃતાં કહી રહ્યા- “એ બેટી ખરું કર્યું. તમારાં પગલાં અમારે ખોરડે ચાંથી, અમે તો દીકરીઓને જોયે ને ધન ધન થઈ જઈએ.” ગળગળા સ્વરે હસતાં હસતાં કહ્યું- “એ સીતાની મા.. જો જો કુણા આયું હ.”

કાનજી પટેલનો અવાજ સાંભળીને સમુકાકી ધરના ઓરડામાં કથરોટમાં બાજરીનો લોટ કાઢતાં બોલ્યાં- “ઈ આવી.. પટલ.. ભલ આયાં.” થોડી ક્ષણોમાં બહાર આવતાં સમુપટલાણીએ સવિતાને જોતાં જ હરખનાં તેડાં કરતાં સવિતાની પાસે જઈ માથે હથ ફેરવતાં બોલી રહ્યાં- “સવિતા બેટી.. હંધાય ખરાં શ ન હું હેડ શ..”

“કાચી.. સીતાને મળવા આવી ને લીલા સાથે બેસીને બે ધરી વાતું કરીએ” સવિતાએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

સીતા, લીલા, લક્ષ્મી સવિતાને જોતાં જ દોડી આવ્યાં હતાં. કાનજી પટેલે તો કહી નાંખ્યું- “સવિતા ચાં જવાનું વિચાર્યું હ” ધરની પરસાળમાંથી બોલતા કાનજીપટેલને સાંભળતાં જ પરસોતમ પટેલે બળદને પૂળો નીરતાં કહ્યું- “ઈ ખરું કેવાય થોરાંન વરસે દ્વારે ચાંક જવાનું મન તો થાય ન.” પરસોતમની વાતમાં ટાપણી પૂરતાં કાનજીને ધડક દઈને

કહી નાંખ્યું- “ઈ પંદર-છોળ હુધી જેટલું ફરયાં ઈ હાચું. હાહરીમાં ચાં ધરનો ઉમરો છોડી ફરવા મલહ. વરહે દ્વારે તો પિયરમાં જવા મલ. એયે પાસું બે-પાંચ દ્વારે આવતું રેવું પડે. આ વિરમની મા પાંચ વરહથી પિયર જઈ જ નથ. ઈ હાહુમાનો હંદેણો આવ કાંચ ન કાંચ સેતરાંતું કાંમ હેડ્યા જ કરતું હોય.”

કાનજીની વાતમાં સૂર પૂરાવતો પરસોતમે તો ધરાર કહી દીખ્યું. “ઈ છોડ્યો તમ તમાર કાંચ ચંતા વના જાંવ. થોરાંન પણ લૈ જો ભા..સમો કાંચ હારો ને.” અથ્યા વિરમ તું જગા, પરતાપ, રમણ ને વિજય હારે જાં હંભારીને છોડ્યો ન લેતા આવજો.”

“ખરું બાપું.. મન ચાં વાંધો હ.” વિરમે હળવાશથી કહ્યું.

કાનજી પટેલ પ્રત્યે અપલક દૃષ્ટિ કરી લક્ષ્મી સામું જોઈને સવિતાએ કહ્યું- “લક્ષ્મી! પુનમને મેળે જાહું...” સીતા, સવિતાની વાત સાંભળીને ખરખાટ હસી પડી. “અમરાબાપુને કહ્યું હ ક પરબારં વાતું હેગવશ.” સીતાએ સવિતાની વાત દૃઢ કરવા વેધક દૃષ્ટિથી કહ્યું.

“મા કે'તીતી ક તારા બાપુન કે. તું તાર નચંત રેજે” સવિતાએ માની વાત કહેતાં કહ્યું. સીતાને પશીમા પ્રત્યે ખૂબ પ્રેમ હતો. પશીમા સીતા અને લક્ષ્મીને પોતાની દીકરીની જેમ જ રાખતાં. સવિતા જે પોલકું પહેરે ઈ સીતાને લક્ષ્મી માટે લાવે. શનો મોચીને ત્યાં સવિતાની જેવી જ સપાટું બનાવડવે. શનો મોચી અને તેનો દીકરો જગલો સપાટ અને બૂટ બનાવામાં હોશિયાર કે એમના જેવી સપાટ અને બૂટ આખા પંથકમાં

કોઈ બનાવી શકે નહિં.

શના મોચીને ત્યાં લીલા, સીતા, લક્ષ્મી અને સવિતા સપાટું બનાવાનું માપ આપવા ગયાં ત્યારે શના મોચીના દીકરા જગા એ ચારેને બેસવા માટે ખાટલી પાથરતાં કહ્યું- “ઈ આવો ચારેય. આ પૂંઠા ઉપર તમારાં પગલાં ધોરી દું એટલે પત્યું. પુનમના બે ઘ'ડા આગળ અસલ કુંદ્રીવાળી ચળકતી સવાર મલી જાએ.”

જગાની વાતમાં વિશ્વાસ મુકી મરક મરક હસતાં બોલી ઊઠી,
“હે જગા ભૈ તું એવું હું કરશ ક એ આખા પંથકના જવાંન છોરા-છોરી
બુટ ન સપાટ બનાવા તારા તાં આવ હ.”

લીલાની વાતમાં ટાપસી પૂરતાં સીતા, સવિતા અને લક્ષ્મી હસતાં હસતાં બોલી ઊઠ્યાં- “હુચું કેહ લીલા. તું અસલ હુંવારી રંગબેરંગી
ચળકતી કુંદ્રીવાળી સપાટું બનાવીને બધાનું મન જીતી લેશ.”

“ઈ જ કારીગરી હ. પગનાં આંગળાં, પંજો દબાવો નાં જાયે.
પગની પાંની સરસ સપાટની ધાર ગોઠવાઈ જાય અને પાછી હુંવારી એવી
બનક ચંચંચ ભાઢુંય નાં પડ. રંગબેરંગી ચળકતી કુંદ્રીવાળી સપાટ તાણ
બન.” એ વારાફરતી પગલાંના માપને પૂંઠા ઉપર દોરતાં લીલા, સીતા,
સવિતા, લક્ષ્મીનાં પગલાંને પૂંઠાં ઉપર ગોઠવતાં જગાને કહ્યું.

“દીકરા એ અદલલ માપ લે જે આપણા ગાંમની દીકરીયું હ..
વટ પડવો જોયે વટ હમજ્યો.” શનાએ જગાને પોરસ ચદ્રવતાં ચોક્સાઈ
રાખવા ટકોર કરી.

જગાએ શના સામું ઊઈને કહ્યું- “બાપુ કાંય કેવું ના પડ...
એવી સપાટ બનાવું ક મેળામાં બીજી છોરીઓ જોયા જ કર.. પસી કાંય..
હે સવિતાબુન મણી, તાપી અને મરીયમ નહીં આવાનાં.”

સવિતાએ જગા તરફ હસતાં હસતાં કહ્યું- “અજુ પટેલ ફળીમાં
જ વાત કરી હ.. ઘેર જતાં ફળીના નાકે મણી અન તાપીને ટહુકો કરતી
જૈ. મન આવતી ભાળીને મરીયમે જોય રૈ તી. મેં બોલારોયે કર્યો “ઈ
મરીયમ મું આવું હું.”

“ચમ કાંય હ” મરીયમે વાતની ટકોર કરી અને ખડખડાટ
હસતી સવિતા પટેલ ફળીમાં સીતાને ઘેર પહોંચ્યી ગઈ.

સવિતાએ જગલાને પગનું માપ આપવા પૂંઠા ઉપર પગ મૂકતાં
કહ્યું- “જગા અદલ માપ લે જે હં ચોક સપાટ ટંકી પડ ન એડી જરાક
બાર ના રૈ જાય.”

“ઈ તમ તમારે ચંતા ના કરો. ગંગા અન્ન તાપીને હારે મલશી
તું નર્મદાને વાત કરજે” સવિતાએ વાએ વાત ફેલાવી દીધી. બપોર
સુધીમાં આખા ગામની છોકરીઓ સપાટાંનાં માપ આપી આવી. ગાયના
તાજા પક્વેલા ચામડાને ગોઠવીને પગલાંના માપ પ્રમાણે સપાટો બનવાનું
કામ પણ શના મોચી અને જગાએ શરૂ કરી દીધું. સાંજ પડતાં પડતાં
આખા ઉંકપુરમાં વાત ફેલાઈ ગઈ કે ઉંકપુરનાં છોરા-છોરી મેળે જાય છે.
મોડી સાંજે વિજય, રમણ, પ્રતાપ, વિરમ, અમથો, દેવો, કેશવ,
જ્યંતી, કનું વગેરે જગા મોચીને ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આખા ગામના

જુવાનિયાને આવતાં જોઈને જગો તો હરખદેલો થઈ ગયો. જગાનું મન ગળગણું થઈ ગયું. કોને ક્યાં બેસાનું? શું કરું? તે વિચાર ભીની આંખોને લૂછતાં બોલી ઉક્ખો- “ઈ આવો મારા ભૈલા! આવો... આજ મારી છાપરી ધન થઈ જૈ.”

મરક મરક હસતાં વિજયે કહ્યું- “જગા મેળે જાણું ન? મેળે.. મનના મેળે.”

“હં હં ભયા કોન જવાનું નાં મન થાય.” જગાએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

વિજયની વાતમાં મોવણ નાંખતાં પ્રતાપ બોલી ઉક્ખો- “ઈ એટલ તો મોજડીનું માપ આલવા આયા હીં.”

“થંતા નાં કરતાં મારા ભૈ ઈ નવાંના ચૈળવાળી, કુંદીવાળી, છોગાળી મોજડીનાં બનાવી દેઉ તો મારું નામ જગલો ને. ઈય પાસા બે ઘડ મો મલી જાહે..” જગાએ ગૌરવપૂર્વક ઉમણાં જ ઉગેલા મૂંછના દોરાનો વળ ચદ્રવતાં ઘઢીના, ઉગેલા કાતરા ઉપર હથ ફેરવતાં કહ્યું.

જગાની વાતને પોરસ ચદ્રવતાં વિજય, પ્રતાપ, દેવા અને કેશવ જગાની પીઠને થાબડી હસવા લાગ્યાં.

કેશવે તો કહ્યું- “જગા ડંકુરુનો મોચી એટલે મારા વાલાની મોજડી બનાવ એવાં હં”

“હં હં હાચી વાત હ ઈ, દ્વારકાવાળો ડંકુરમાં આવ તો મારા જગલાની મોજડી પહેરી ખુશ ખુશ થૈ જાય” પ્રતાપે ખડખડટ હસતાં કહ્યું.

“પાસો આખા ડંકુરમાં ફળીયે ફળીયે મોજડી પહેરી વટ પાડતો હસતો હસતો ફર્યા કરે” વિજયે ગળગળા કંઠે કહ્યું.

જગાએ વિરમ, અમથો, દેવો, કેશવ, જ્યંતી, કનુ, મુસાની મોજડીઓ બનાવાનાં માપ લઈ લીધાં. ફળીયા બાહર જતા ગામના યુવાનોને જગાએ હરખદેર વિદ્યા આપી. ભલી તો બોલી ઉક્ખી - “એ મારા બાપ તમ તમાર ડંકુરનો વટ પાડતા આવજો. મારો જગોય તમારી હારે આવ હેં હં.”

ભલીમાનો સાદ સાંભળીને પરસોતમ પટેલનાં કેશવે કહ્યું પણ જરૂર- “ભલીમા જગો આવ તો ઓર મજા આવે આંમેય ગાંમમાં જગા જેવો ગમતીલો કોણ જવાનશ.”

“હં હં ભલીમા જગાન્ જરૂર મોકલજો એના ખરચની ચંતા ના કરતા” મારી મા કે'તીતી “બેટા જગાનેય લેતા જજો, કાના પટેલના અમથાએ ઉત્તર વાળ્યો.”

ગોવિંદ દરજને ત્યાં જુવાનિયાનો ઠઠ જામ્યો હતો. સાંકળયંદ શેઠની દુકાનેથી દેવાએ કેરીયું બનાવા કાપડ ખરીદીને આપતાં કહ્યું- “કાકા મન કેરીયું બનાવી આલો ન ઝાલું જુનું થૈ જ્યું હ. ગળામાંથી શાટી જ્યુંહ.” તો વળી કનુએ ખરીદેલા કાપડમાંથી ત્રણ રૂમાલ બનાવા આપતાં કહ્યું- “કાકા, મન તૈણ રૂમાલ બનાવી આલજો અસલ ટીલાદીવાળો, કોટે બંધાય એવા.”

મેળામાં જવાની વાત વણકરવાસમાં, વાણિયાવાડમાં,

હરિજનવાસમાં પણ ફેલાઈ ગઈ. ઉકપુરગામના જુવાનિયા-યુવતીઓ મેળે જવાના આનંદમાં તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા. ખોડા હરિજનનો ચકો, મનુ હરિજનનો છતુ અને આશા મથુરની ઈચ્છા અને વાલા હરિજનની કાન્તા એ તો પેટીઓમાંથી સાચવી રાખેલાં કપડાં સાંકળયંદ શેઠને ત્યાંથી સાબુ લાવીને ધોવા માંડ્યા. સફેદ કમખા, ખમીશ, ધોતિયાંને ગળી નાંખીને બગલાની પાંખ જેવાં બનાવ્યાં.

શના ચમારે બે વર્ષમાં ભેગાં કરેલાં, ઉકપુરની દક્ષિણે ખાખરાના જંગલમાં દૂર દૂર પિલવાના વૃક્ષ નીચે બનાવેલા કંડમાં ચામડાં કમાવીને જરૂર પડે તેમ ધેર લાવી છોલી છોલીને સુંવાળાં બનાવા માંડ્યાં. ભલી અને જગાએ ગામના યુવાનો-યુવતીઓનાં લીધેલાં માપ પ્રમાણે ચામડાં કાપવાંએ માંડ્યાં. મોરી રાત સુધીમાં ચીમનીને અજવાણે ટીપી ટીપીને સરખાં કરી. ચામડાના પળના પંજાના આકારને ગોઠવી ગોઠવી ચામડાની દોરીથી ટાંકા ઢેવા માંડ્યા. મધ્યરાત્રિ સુધી ચાલેલા કામમાં શનાએ પાતળા ચામગથી મોજરીઓનો આકાર આપવા માંડ્યો.

ગોવિંદ દરજની મણીએ ગામની છોકરીઓના કબજા વેતરી વેતરીને કલીબાને સીવવાયે આપવા માંડ્યા. આવતીકાલે સવારે અગિયારશ હતી. આસોની અગિયારશ ગામ ચોકમાંથી નીકળતાં માંડવીના આધાપાદ્ધા અજવાણે ગામ અને ચોક ગઈકાલ અત્યારે કિલ્લોલ કરતો જગ્ઘાતો હતો તે સાવસૂનો સટ કોઈ અજાણ્યા સ્નોહિની વિદ્યય જેવો લાગતો હતો. દૂર દૂર બધા ફળીયાના ચોકમાં ખાટલામાં પાસાં ફેરવતી સ્લીઓ યુવતીઓ

નજર નાંખીને નિશાસ નાંખતાં હોય તેમ ઉચ્છવાસ સંભળાતા હતાં. ઉકનાથ આશ્રમની બહાર ફળાયેલા ખાટલામાં મધ્યરાતે ઊરીને માટલીના ઠંડા પાણીના કોગળા કરતી ગંગાએ ચોક તરફ નજર કરી તો માંડવીના આધા પ્રકાશમાં બધા ફળીયાનાં દ્રશ-પંદર ફૂતરાં આમ તેમ ફરતાં હતાં. પાંચમા દિવસે મેળામાં જવા થનગાનાટ અનુભવતાં યુવકો-યુવતીઓ શાંત થઈને સૂર્ય ગયેલાં હતાં. એક માત્ર સવિતા અને વિજય થોરી થોરી વારે ખાટલામાંથી ઊભા થઈ. ઘરની પરસ્પાળની ઓટલી ઉપર મૂકેલી માટલીમાંથી પાણી પી સૂર્ય જતાં હતાં. ગંગાએ વિચાર કર્યો કે જરૂર વિજય-સવિતાના મનમાં કાંઈ ગડમથલ ચાલતી હ્યો. તેણે વિચાર્યુ કે બીજી તો શું હોય કદ્યા મારી ધાધરી, કબજો કે મોજરી હ્યો.

ગંગાનું વિચારવું સાચું પડ્યું. વહેલી સવારે નાઈ પરવારી ઉકનાથ તરફ આવતી સવિતા-વિજયના વિચારશીલ ચહેરાને જોતાં જ ગંગા. બોલી ઊરી- “ચમ મારા કબજા, ધાધરી અને મોજરીનો વચાર કરેશા, રાતી ઊંધાયે નહીં.”

“ખુચ વાત શ.. તારો જ વચાર કરતાં તાં ગંગા હું કરશો. બધું હું થાય જીવ મલી જ્યા એટલ” સવિતાએ ચિંતા વ્યક્ત કરતાં ગંગાને ભેટી પડીને કહ્યું.

જ્યારે વિજય ડબા પગને અંગુઠે જમીન ખતરોડતાં ઊરી વાવ બનાવવા મશગુલ હોય તેમ બોલી ઊક્યો- “હું કરું ગંગા તારા વના કશીય..”

“હેવ હેવ એટલ જ કાલ હંજ હુધી પેલા શનાકાકા અને ગોવિંદકાના ત્યાં મોજરી, કબજા, ધાર્ઘરી, બનાવવા જતાં મું યાદ નાં આવી.” ગંગાએ છણાકો કરતાં કહું.

“હેય... હેય... તું યાદ નાં આવ એવું બન નાં પણ હું કરું એટલા બધા ગામના છોકરા વચ્ચાનેથી છટકવાં ચેટલાય ચેનચાળાં કર્યા પણ...” વિજયે ગંભીર થઈ ગળગળા સ્વરે કહું.

“પણ હું હાહલાન પકડવા નાસેલા પાહલા જમ માંય જ ભરઈ જ્યો” ગંગાએ હળવેથી હસતાં હસતાં કહું.

“જાન મું તો જાણું જ નૈન સવિતાએ આખા ગામમાં મેળ જવાની વાત્યું વૈતી કરી.” સવિતા તરફ દૃષ્ટિ કરતાં નિસાસો નાંખી વિજયે કહું.

“એવું નહી ગંગા. ઈ તો એવું જું ક મું ચોકમાંથી નેહંડી તાણ ગામના ચૌટે ઊભા-ઊભા ચાર-પાંચ છોશ વાત્યુ કરતા’તા ઈ મે હંભરી અન હવારે મારીન વાત કરી “મા મેળે જાહું?” અને મું સીતા લખભીને તાં હવાર હવારમાં જૈઈ ઈજ” સવિતાએ વાતની ચોખવટ કરતાં કહું.

વિજયએ હળવેથી કહું- “ગંગા, આખા ગામનાં છોરાંના મનની વાત હ બધાં ન આવવું જ હ.”

“ઈ તો હારું કેવાય. હોનાનો દન ઉજ્યો. મુંયે આવી હ” ગંગાએ વિજય સામું જોઈને પ્રોત્સાહિત નજર નાંખી.

એ નજર તરફ દૃષ્ટિ પડતાં વિજયે કહું- “ગંગા હંધાનો હંગાથ હેય તો ઓર મજો આવ. ઈ આનંદ આનંદ.”

ગંગા, સવિતા અને વિજય ખડ્ખડાટ હસી પડ્યાં. ઝૂપડીમાં કચરોવાળી માટલીને બધાર લાવી વિછરતાં વિછરતાં ગંગાની મા ગોદાવરીએ કહું- “હું મેળે જવાની વાત્યું કરોશાં.”

“હ! માસી દઘને આજ કે’વાનાંશીએ.” સવિતાએ હળવેથી કહું.

મંદિરમાં શિવજીની આરતી કરવાની તૈયારી કરતાં દંગીનાથે હળવેથી કહું- “મું હંધુય હંભરું હું તમ તમાર જંવ, ગામનું હસું કે’વાય.”

“દ્વારા! ગંગાને મોકલ હં ન ગોમનાં હંધાં છોરાં આવવાનાં હ” સવિતાએ દંગીનાથને હળવેથી વાત કરી.

દંગીનાથે વિજય તરફ દૃષ્ટિ કરી હસતાં હસતાં કહું- “વિજય હેય એટલ માર ગંગાની કંય કે’તાં કંય ચંતા નાં હેય.”

“દ્વારા!... મું ન ગંગા...” વિજયની વાત અધુરી રહી ગોદાવરી જ બોલી ઊઠી.. “તું ન ગંગા કળયુગનાં રધા-કશન...”

દ્વારાએ મરક મરક હસતાં હસતાં હળવેથી આરતીની દીવીમાં દીવેટ મૂકી ધી પૂરતાં કહું- “હાચ વાત હ.. ઈ મારા કાળિયાને ઈ જ ગમતું અહે”

મંદિરમાં શિવજ સામે ઊંચી બેઠક ઉપર પ્રતિષ્ઠિત પાર્વતીજની

મૂર્તિસમક્ષ જેંચી દીવીમાં દીપ પ્રગટાવી, આરતીનાં પાંચ દીવા પ્રગટાવતાં દરીનાથે ઘંટરી ખખડાવી. ગંગા, ગોધવરી, સવિતા અને વિજય તરિત મંદિરમાં આવ્યાં. વિજયે નગાર ઉપર રુણકો વગાડવા માંડ્યાં. ગંગાએ મંદિરનો ઘંટ વગાડવાનો શરૂ કર્યો સર્વએ “જ્ય હરિહરા પ્રભુ જ્ય હરિ હરા...” આરતી ગાવા માંડી. દીપ પ્રકાશની જ્યોતમાં કાળાકળા શિવજી અને ગોરાં ગોરાં પાર્વતી રદ્ધિયામણાં શોભી રહ્યાં હતાં. આરતી પૂર્ણ થતાં આરતી લેતાં વિજય મનમાં વિચારી રહ્યો હતો- “હે મારા ભોળાનાથ મું ન ગંગા ન..”

ત્યાં જ ગંગાએ પ્રસાદ આપતાં કહું “લો.. તમારી ઈચ્છા પૂરણ થા હું” વિજયે ભાવમયી દૃષ્ટિથી ગંગાને જોતાં જ કહું- “હાચી વાત.”

“હા, હાચી વાત મારું ને તમારું વચ્ચારો હો મું..તુ જ હું, તુ મું હું.”

“હરિ હરિ.. હરિ હરિ.. મારો ભવ હુંધરી જ્યો” વિજયે શિવજીને સાધાંગ પ્રણામ કરતાં કહું.

“મા મું આવું હું..” ગંગાએ ગોધવરીને કહીને વિજય-સવિતા સાથે ઊંઠુરુર તરફ જતાં જતાં કહું.

“ઈ.. ખાવાના વખતે આવી જજે પાસું ગાયું ચરાવા જવું પડેં” ગોધવરીએ ગંગાને ટકોર કરતાં કહું.

“હારું મા” ગંગાએ વિજય-સવિતા સાથે ઊંઠુરુર તરફ જતાં કહું.

ચોકમાં આવતાં જ સવિતાએ કહું- “ગંગા હું કરહું.. શનાકાકા ન તાં.. મોજરી.”

“પેણું ઈ કામ કરીયે” સવિતાએ ગંગા સાથે જતાં કહું.

“ઈ તમ તમાર જાઓ મુ ગાયું ન વાછાંન નીરં હું”

શનાકાકાને મોજરીનું માપ આપી, ગોવિંદ દરજને ત્યાં કમખો, ધારી સીવવા નાંખી સવિતા, ગંગા ઘેર આવ્યાં ત્યારે ફળીમાં ધાણો ચણતી ચકલીઓ, કબૂતર, હોલાએ ઉત્તીને આવકારો આપ્યો. લીપેલા ચોકમાં પાથરેલી ડાંગર, સૂકવેલા તલ અને ફોલેલી મકાઈના ડેડા જોઈને ગંગા બોલી ઉઠી- “ઉણ સાલ મારા વાલાની મેર હ..”

“હ ગંગા અજુ તો અડવુ પડવુ આયું હ મન તો લાગ હ ક હમુ હુધરું કરતાં ચાર પૂનમ લાગ હે..” ગંગાએ હસતાં હસતાં કહું. કરણ ચોકમાં ડાંગરનો પાથર કરતો હતો.

“હું શેં બાપા!... આજે મેર થૈ” “હરિ હરિ” વિજયે નમૃતાથી કહું.

દેવીદસની ખુશી સમાતી નહેતી તેમણે વિજયને આનંદથી પીઠ થાબડતાં કહું- “વિજય આજ મારી ખુશીનો પાર નથી અગિયારશ એ તું ને ગાંમના બધા જુવાનિયા-સ્ત્રી પુરુષો પટેલ ફળીમાં પધારો ઈ.. ભજનુંની હેલી રચો મારા ભૈલા..”

“હં હં બધા તમારા માટે ખુશ રે તુલસી ક્યારો ગૌમુન, ગોબરે લેંપાવો, ચોકમાં જળ છાંટી અબોટ કરાવો. ઈ સમો હી હંધા

નરગાં, ત્રાંસાં, મંજુરાન પીણે લૈને આયી પૂંયાં હમજો.” વિજયે ખુશીથી મોટા અવાજે હસતાં હસતાં કહ્યું. આખા ગામમાં ભજનનું વાયક ફેલાઈ ગયું. “પટેલવાસમાં ભજન હી. ઈ દેવીધસ પટેલનું વાયક હ વાયક.”

પટેલ ફળીયામાં ગોબરેથી લીંપણ થયાં, તુલસી ક્યારો લીંપાયો, કાના પટેલનો અમથો, કોદરનો દેવો, પસા પટેલનો કેશવ અને મોહનના વિરમે આસોપાલવના અને આંબાનાં કૂણાં કૂણાં પાનનાં તોરણ બનાવ્યાં. સીતા, લીલા, લક્ષ્મી, મહારીએ આખા ફળીયામાં તોરણ બાંધ્યાં. શંકરકુંભાસી તાપી અને કનુએ કોરી કોરી ગાગર ભરીને પાંચ પાંચ ગાગર તુલસી ક્યારે મુકી દીધી. રાત પડીને આખું ગામ ભજનો ગાવા અને સાંભળવા હિલ્લોળે ચઢ્યું. ગંગા અને જવિતા લીલાને ઘેર ક્યારનીય આવી પહોંચી હતી. રાત ધીમે ધીમે જામતી હની. હળવું હળવું ફોલક, મંજુરા અને કરતાલના તાલે ગંગાનાં ભજનોમાં ભક્તવૃદ્ધ રસતરખોળ હતું. પસી, શાંતા, સમુ, રમીલા, ગલી લાજ કાદીને બેઠ બેઠાં ગંગાનાં ભજનો ઠવકા સ્વરે ગાતાં હતાં. તો વળી સાંકળચંદની કલ્પના, ઈન્દ્રમા, સૂર્યાબેન આનંદ વ્યક્ત કરતાં હતાં. રાત જામતી ગઈ. વિજયે હલકે રાગે ભજનને ઉદ્ઘાતો બે હથમાં કરતાલ લઈ માથે પાધડી પહેરી ઉભો થઈને એવો તે નાચવા લાગ્યો કે ભજન ગાનારા દંગ થઈ ગયા. જેમ જેમ વિજય નાચતો જતો હતો. પગનો હૂમડો ત્વરિત ઉપડતો હતો. તેમ તેમ નરગાંનો તાલ ઝડ્પી થતો હતો. મંજુરાનો ઝડ્પકાર તેજ બનતો હતો. તે સાથે કરતાલને બે હથે ઊંચા કરી કરીને વિજય બોગણો કોઈ ઓર ભાવ

જગતમાં પહોંચી ગયો હતો. મંજુરા, નરગાંનો તાલ ઝડ્પી બનતો ગયો તેમ બોગણો- “હરિ બોલો, હરિ બોલો, હરિ હરિ બોલો, ગોવિંદ માધવ હરિ હરિ બોલો.”ની ધૂનનો ભાવ સ્વરમાં દ્રાણી ગાતો હતો. ભક્તવૃદ્ધ કલાકો સુધી ભાવમયી જગતમાં કોઈ અગમ્ય અનુભવ કરી રહ્યું હતું. બોગણાનો પગ જમીનને સ્પર્શ કરતો ના હોય તેમ બધા અનુભવી રહ્યા હતા. હવામાં ઊંઠો બોગણો પ્રસ્વેદથી રેખજેબ હતો. ગંગાથી બોગણાની અવસ્થા ના સમજાઈ આટલા બધા ભજનિકો વચ્ચે એકદમ ઊભી થઈને “હરિ હરિ બોલતી કહી રહી.. ખમૈયા કરો હરિ..હરિ...હરિ...”

અમદ્વાદના દાણીલીમહેથી વખાનાં માર્યા. ભૂખ, ત્રાસ, દુઃખને સહન કરી પંદર પંદર વર્ષ જંગલની જમીનનાં ખેતર બનાવી બે પાંદરે બનેલાં દેવીધસને તેમના ત્રણ ભાઈઓના ખોરડામાં આનંદનો દિવસ હતો. દેવીધસને ત્યાં પૂત્ર જન્મનાં પારણાં હતાં. દેવીધસે ભક્ત બોગણાને કોરી ગાગરનું પાણી પીવડાવી ચરણારવિંદ કરતાં કહ્યું- “હે મારા બોગણા ભગત અમ આંગણો પદ્ધારી હરિદર્શન કરાવી અમને ધન ધન કરી દીધાં મારા બાપ. આ ડંકપૂર તમારા નામે ઓળખા છે” બોગણાની ભક્તિની મહાનતાને બિરદ્ધવતાં ગ્રામજનો યુવક-યુવતીઓ ભાવભીની આંખોનાં આંસુથી તરખોળ બની ગયાં. દેવીધસે આરતી ઊતારી. પ્રસાદ વ્યેચાયો. પટેલ ફળીયું ભક્તિમય વાતાવરણમાં તરખોળ બની ગયું.

શરદ્ધનમની વહેલી સવારે બે બળદ ગાગમાં વેલ શાણગારી દેવોને કેશવ હંકારતા હતા તો ગાડની પાછળ ગામના યુવકો-યુવતીઓ

જાતભાતનાં એક મેકથી ચઢિયાતા કપડાં પહેરી મોજડીને ઠમકે ચાલતાં મહિસાગરને પંથક જવા લાગ્યાં ત્યારે ત્રીસ પાંનીસના યુવાનો-યુવતીઓના ટોળાએ આખા માર્ગને રહિયામણો બનાવી દીધો. તેમાંય વિજયનો પીછે મધુર સ્વર રેલાવતો હતો. તો હલકા રાગે ગંગા ગાતી હતી -

“શેરી વળાવું સાદ પડવું હરિ આવોને..

હરિ તો વનનો મોરલો ગિરધારી..રે.”

“કૃષ્ણ ભગવાન હાલ્યા દ્વારકાને લીધો
મહિયાચાનો વેશ હું તો તને વારું રે જીવો મહિયાર.”

ગંગાના હળવા રાગે ગવાતા ભજન-ગીતોને ગામની યુવતી-યુવાનો ઉત્સાહથી મોટા સ્વરે ગાતી ગાતી પંથ કાપી રહી હતી. આગળ આવતાં બે બળદગાડાંનાં ઘુઘચાનો અવાજ સંભળાઈ રહ્યો હતો. સૂરજનો તડકો તીખો બને તે વખતે કંક્પૂરનાં યુવક-યુવતીઓ મહીસાગરને મેળે ગણતેશ્વર આવી પડ્યોયાં. મહીસાગરના વિશાળ પટમાં હાટડીઓ મંગાઈ હતી. ઠેર ઠેર યુવક-યુવતીઓ નદીમાં સ્નાન કરતી, આવતી જતી યુવકો સાથએ હસી ખુશી કરતી હતી. હાટડીમાંથી જાતભાતની ચીજોની ખરીદી થતી હતી. પાવો, પીંફો, બંજરી, મંજરા, દ્રોલક તો નરગાંનો તાલ દેતા યુવકો ખરીદી કરતા હતા. ગોઠવાયેલી હાટડીમાંથી યુવતીઓ જાતભાતની રંગબેરંગી ચૂડીઓ, ચૂડલા ખરીદી પહેરી લીલી, પીળી, લાલ, પોપરી ચૂડીની ખરમાળાથી શોભતી હતી. ચૂડી ખણકાવતી યુવતીઓ ગવાતા

રાસમાં દંડિયા સાથે રાસ ગાવામાં જોગાઈ જતી હતી તો યુવકોનું વું અણિયાળી લાકરીને ટેકે મૂંધોને તાવ દેતાં નીરભી રહ્યા હતા. યૌવનના થનગનાટને તેમાં વાળી કેટલાક ઉત્સાહમાં આવીને પીછે વગાડતા. દંડિયાનો તાલ દેતા રાસ ગાવામાં મશગુલ થઈ ગયા હતા. ગણતેશ્વરનું મંદિર યુવક-યુવતીઓના દર્શનાર્થે અવરજવરથી શોભી રહ્યું હતું. નદીમાં પ્રવાહ વર્ષોથી ઉભરાતો યૌવન પ્રવાહ.. ઈતિહાસનો સાક્ષી બની મહાભારત કાળથી આજ સુધી શાંત ગતિએ દેવસ્થિની જેમ નીરભી રહ્યો હતો. પૂર્વ તરફના પટે કિરીયારુ ઉભરાતી હોય તેમ તંબુ તાણી તાણીને આગલી ચાતથી મેળો માણવા આવતી પ્રજાને નૌકા દ્વારા માછીઓ દાલવી રહ્યા હતા. સાવ અજાણ્યાં માનવી જાણીતાં બનીને મોડી સાંજે વિદ્યાઈ થઈ રહ્યાં હતાં. યૌવનની થનગનતી આંખો મારકણી બનીને કેટલાંય પ્રેમતરસ્યા યુવાનોની તરસ મીટાવતી હોય તેમ હિલ્લોળા લઈ રહી હતી. વિજયને ઈશારે ગવાતા રાસમાંથી હળવેથી નીકળીને ગંગા વિજય પાસે આવીને ઊભી રહી. રાસ ગવાતા કંક્પૂરના યુવકો-યુવતીઓએ આ દશ્ય જોયું ગંગા. વિજયને ઈશારો કરી ગણતેશ્વર મંદિર તરફ લઈ ગઈ. પુરાણકાળમાં ચંદ્રહાસને જીવતો છોડી મારાઓ જંગલમાંથી જતા રહ્યા તે સ્થળે ગંગા અને વિજય લીમડાના વૃક્ષ નીચે ઊભા હતાં ત્યાંથી નીકળ્યાં સાથ ચાલતાં ગંગાએ વિજયને કહ્યું- “વિજય ચ્યાં હુંધી આમને આમ નેંધકા નાંખતા રૈસું કંક કરન્”

“ખ્યૂ હ તારું.. મું મા ન વાત કરં” વિજયે ગંગાનો ખથ

શિવજીના દર્શન કરતાં પકડીને કહું.

ગંગાએ કહું “હે મારો ભોળાનાથ અમ ઉપર મેર કરો.”

વિજયએ હળવેથી ગંગાને હસતાં કહું- “ઈ માં મારો ભોળાનાથ હું કર.. આપણા કંય નાં કરીએ તાં.”

“મું મારીને વાત કરીને માંગુ મોકલાવું.”

“ઈ વાત હાચી તું માંગુ મોકલાવ તો હટ કંમ પત- બધુ હમું હંધુ પતી જાય.” વિજયે મર્માણ હસતાં કહું.

“તું સવિતાને વાત કરનું માન વાત કર” ગંગાએ ઉપાય બતાવતાં વિજયને કહું.

વિજયે હળવેથી કહું- “આજ રસ્તામાં જતાં જતાં સવિતાને વાત કરું..”

“ના ઈમ નૈ મું જ વાત કરું” ગંગાએ એક યુક્તિ સુઝતાં કહું.

સાંજ પડવા આવી. પૂનમનું અજવાળું ધીમે ધીમે સૂર્યાસ્ત થતાં પૂર્વના આકષમાંથી પૃથ્વી ઉપર ચાંદી પાથરતું હતું. જેમ જેમ રાત મધરાત બનતી હતી હતી તેમ તેમ ડંકપૂર તરફ જવાની ચિંતા યુવતીઓને કોરી ખાતી હતી તેમ છતાં રાસ-ગરબાની રમજાટ માણવામાં સમય ક્રાં જતો હતો તેની કોઈને પડી નહતી. મોડી રાતે મધરાતે વિજયે રાડ પાડી- “ડંકપૂર હેઠો.” ટોળામાંથી ગંગા-વિજય જવા લાગ્યાં ત્યારે વિજયે ગંગાને લીંબડીના જાડની છાયામાં વળગી પડીને ચુંબનોનો વરસાદ વરસાયો.

“ગંગા....” વિજયનો દ્બાતો સ્વર વાતાવરણમાં ફેલાઈ ગયો.

તો ગંગાએ પ્રતિઉત્તર આયો - “ઊંઠ.. જંપની..” ગંગાના હેઠમાંથી એક સિસકારો નીકળી ગયો.

ત્યારે વિજય ગંગાના હેઠ ઉપર ચુંબન અર્પતાં ઉત્કટ બન્યો “નહીં રેવાતું... તારા...”

“અવ બૌ છું કોક જોય જાહે” ગંગાએ ડરતાં કહું. પુરાણાણમાં ચંદ્રહાસને માલવમુનીએ આ સ્થળે ઉછેર્યો હતો.

“ઈ જી થવાનું હોય ઈ થાય..” વિજયએ તેને બાહુપાસમાં ભીસી દીધી.

વિજયની બાહુમાંથી ચૂંટલી ખાડીને ગંગા છટકી ગઈ. ગંગાનું હાસ્ય ફેલાઈ રહ્યું હતું. તો વિજય કહી રહ્યો હતો- “લુસ્સી આવું કરવાનું... લોઈ નેકર્યુ સે..”

લીંબડીના વૃક્ષ તરફ ડંકપૂરના યુવક-યુવતીઓ આવવા લાગ્યાં. વિજયે હળવેથી સાદ દીધો- “ઈ આવો ગાડ પાંડે. કેશવે બૂમ મારી- કોઈ રૈજતું નહીં ન”

એમ કર જ્યાંતી તું ગણી લેં “એમ નાં હેડ” જ્યાંતીએ દ્બાતાં અવાજે કહું.

વિજય તું પીછે વગાડ એટલ- “હમજી જહે કી ડંકપૂર હેઠું.”

વિજયનો પીછો મધુર સ્વર રેલાવા લાગ્યો. પીછાનો સ્વર સમજતા ડંકપૂરના યુવાનો યુવતીઓ ગાડ પાસે આવી પહોંચ્યા. કરણાશંકરના પ્રકાશે ગણતરી શરૂ કરી.. એક.. બે... પાંચ... સાત.. પાંત્રીસ.

પૂરા પાંત્રીસ યુવક-યુવતીઓનો સમૂહ મહીસાગરનો મેળો છોડીને ધીમે ધીમે ગાડાંની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. લીલા સીતાને કહી રહી હતી- “સીતા બૌ મજા પડી.” જવાદેન ખરાખરીની મજા આવી તાણ હેઠો” સીતાએ છાણકો કરી કહ્યું. શવકા સ્વરે વિજયે કહ્યું- “ઈ તો એમ જ હોય, અતારી નેકરી હું ન તો હરણીયે ઊગતાં પણોચી હું.. રંગનાં છાંટા હોય કંય કુંડા નાં હોય.”

મુસો ખડખડાટ હસી રહ્યો હતો તો વળી ત્યાં જ મજાકખોર જગો કહી રહ્યો હતો- “કુંડાં તો લીંબરીની નેચ છલકૈ જ્યાં. છાંટા છાંટા અમાર પર પડ્યા.” બધા જ ખડખડાટ હસી પડ્યાં.

કેશવે હળવેથી વાત કરતાં કહ્યું- “લેં કર વાત કુંગનો રંગ વરહો હુધી ઈમનો ઈમ રે”

જશી, લક્ષ્મી, મહીને તાપી, ગંગાને ટપલી ઘવ કરતાં કહી રહી.. “હાથી વાત સેં.. રંગના છાંટા ઉડે તો જ હમજણ પડે” યુવતીઓ ખીલખીલ હસવા લાગી.

સાંકળયંદની કલ્યના, મંગળદાસની કપીલા અને કરુણાશંકરની વિદ્યા, કાવેરીને કહી રહી, “કાવેરી... તન કંય હમજાયું” તે ખડખડ હસી રહી હતી. તો કાવેરી હળવેથી બોલી- “ઈ તો વિજયભૈને હમજણ પડી ઈ હાયું.”

અણધાર્યો કાવેરીના ઉત્તર સાંભળી ગંગા બોલી ઉઠી- “એવું કંય નહી ઈ તો જરા વેલાં નેકર્યા ઈજ.”

“તન વરી હું થું. કાવેરીએ તો વિજયને કયું તું” વિદ્યાએ મરક મરક મલકાટ કરતાં કહ્યું.

“મું કેઉ ક ગંગા કે એમાં હું ફરક પડહ.” વિજયે જડી રસ્તો કાપતાં કહ્યું. તેના પિણાનો સ્વર વધુ તેજ બન્યો હતો. યુવક-યુવતીઓ તેજ ગતીશી ચાલવા લાગ્યા. એકબીજાની ઠંડ્યા-મશકરી કરતાં માર્ઝ ક્યાં કપાઈ ગયો તે ખબર ના પડી. હરણિયું ઊગતાં તો ઉંકપુરના પાદરમાં પ્રવેશતાં યુવક-યુવતીએ ફંટાતા માર્ગ દરીનાથ આશ્રમ તરફ વળતી ગંગાને જોઈને વિજય બોલી ઉઠ્યો- “ગંગા મેલવા આવું.”

ગંગાએ કહ્યું “ના ઈ મું જની રૈ”. “ઈ હંભારીન જજે” સવિતાનો સ્વર સંભળાઈ રહ્યો. મેળાના સંસ્મરણો સાથે ગંગા ઝૂંપડીએ આવી કે માએ હળવેથી કહ્યું- “આવી પૂર્યાં”

“હ મા...” ગંગાએ ટંકો ઉત્તર વાળી તેણો ઓટલી ઉપર મુકેલી માટલીમાંથી કોગળા કરી ચણું વારી હું પાણી પીધું.

દૂર દૂર ચોરા તરફ જતાં યુવતી અને યુવકોનો બોલારો સંભળાતો હતો. હળવા સ્વરે તે સાંભળી રહી- “બૌ મજા આવી- કેવી રદ્દિયાળી પૂનમ સૈ” ગંગાએ કપડાં બદલી માની પાસે પાથરેલી ખાટલીમાં પડજું તાણ્યું. થોરી ક્ષણોમાં તે ઘસઘસાટ સૂઈ ગઈ. સવાર ક્ષારે થઈ તેનો ઘ્યાલ પણ ના રહ્યો. ગોદવરીએ મીઠી નિંદર માણસી ગંગાને ઉદ્ઘરી પણ નહીં. તીખો તડકો ગંગાની આંખોએ પડ્યો ત્યારે તે ઊંઘમાંથી જગીને બેઠી થઈ. બગાસું ખાતાં બોલી ઉઠી- “મા તું ય ખરી હે...”

ઓદરી પણ ને.”

“ના બૈ ના કામેય હું અતું. થયું કી જેટલું જેંધવું હોય ઈ ઊંઘા
કરેં” ગંગાને પ્રેમ નજરથી નીરખતાં હસતા હોકેએ ગોદાવરીએ કહ્યું.

ગંગાનું માગું

“તું આજ ઘરકામ કર, મું ગાય ચરાવા જૈ” ગોદાવરીએ ગાયને
છોડતાં કહ્યું. વાછરડી ગાયની પાછળ ગોમતી સરોવર તરફ જવા લાગી.
ગોદાવરીએ તેની પાછળ પાછળ ઉચ્કારા બોલાવતી નાનકડી તોડેલી
પલાસની સોટીને વિંજતી જવા લાગી. ગોમતીનું પાડી પીને વાછરડી-
ગાય ઊભા હતાં ત્યાં ગોદાવરીએ જોયું તો તૈણ વરહમાં સરોવરની પાળે
ઉગેલાં તુલસીછોડ પાંચ પાંચ હાથનાં થૈ ગયા હતા. ધરાધર છોડને
માંજર આવી ગઈ હતી. ગરમ ગરમ હવા ભરતી તેની સુગંધ શાસને
ઉષ્મા આપતી હતી. પણ્યમના માર્ગ તરફ જતી ગાય વાછરડી ચરતી
ચરતી અમરસિંગના ખેતરની વાડ પાસે જઈને ઊભી રહી.

વિજય, ગોદાવરી માને જોઈને આશર્યમાં પડી ગયાં. ગોદાવરી
માએ વગર કહે કહ્યું- “વિજય! આજ એમ થ્યું કી આંટો મારી આવું

કતી ગંગાને શાંતા મળી.” ગોદવરીનો કંઠ ધેરો હતો. તેનો અવાજ અંદરથી આવતો હતો.

“ગોદવરી મા તમન હું છું હેં કાંક કાં” વિજયે ગળગળા અવાજે કહ્યું.

“દીકરા..તું...કંય નૈ” ગોદવરીએ વાતને દ્બાવા પ્રયાસ કર્યો તો વિજયે ગોદવરીને ગંગાના સોગંદ ખવડવતાં કહ્યું- “મા ગંગાના હમ જે કેવું હોય ઈ કો”

ગોદવરીએ હળવેથી વિજયની આંખમાં આંખ પરોવતાં કહ્યું- “વિજય તું અન ગંગા.”

“હા મા મું ન ગંગા, તમાર જે વાત કરવી હોઈ ઈ કરો” વિજય ગળગળા કંઠે કહ્યું.

“આજ તારા ધરે જવાનું હ ગંગાનું માંગું મૂકવા.” ગોદવરીએ વિજયનો હથ પકડી કહ્યું.

વિજયના હોઠ પર હસ્ય ફરી વળ્યું. તે બોલી ઊઠ્યો- “આ પા’ડ નહીં ભૂલું.”

વિજયની આંખો ભીની થઈ ગઈ. ગોદવરીએ વિજયને ત્યાં જઈને ધીમેથી હસતાં હસતાં કહ્યું- “સવિતા! પશીમા હીં”

“ઈ આવો આવો ધેર હું” પશીમાએ ઓરડામાંથી બહાર આવી ગોદવરીને આવકાર્યા. સવિતા, પાછલા બારણેથી દોડી આવી. તે બોલી ઊઠી- “ગોદવરી મા વિજયનું કેવાં આવાં હં.”

પશીમાએ હસતાં હસતાં કહ્યું- “મન્દ ધડ વિસવા અતો તમ આવ હં જ.”

“હ હ ઈ કાંમે જ આઈ હું” ગોદવરીએ સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું.

“સવિતા તું સેતરે જા અને તારા બાપુજી-વિજય ન મોકલ આજ દ’ગે હારો હ.” પશીમાએ સવિતાને ખેતરે મોકલી.

ખેતરે જતી સવિતાને ગોદવરીએ જ કહ્યું- “જરા ગાયન્, વાછરગન્ હંભારજે.”

“ઈ હરું ચંતા નાં કરતાં” સવિતાએ પાછું વળી ઉત્તર વાળ્યો.

ગોદવરીએ પશીમા પાસે ઘરમાં બેસતાં બેસતાં પશીમાએ આપેલા પાણીને પીતાં પીતાં કહી રહ્યાં- “આજ થયું સમો પાચી જ્યો હ, છોરાં જવાન થૈ જ્યા હ.. પાસું કુંડળામાં પડી જાય તો વહ્મુ પડ.”

ગોદવરી વાત ધ્યાનથી સાંભળતાં ચોખામાંથી તરિયો છૂટા પાડતા પશીમા બોલી ઊઠ્યાં- “ઈ માકા મનની વાત કરી.”

“જુઓ અમરસંગ તમે મારં માંગુ રાખો તો આ માગશરમાં હથ પીળા કરી નાંખું” ગોદવરીએ ધીમેથી છતાં ઉત્તા સ્વરે કહ્યું.

“ઈમ ચમ બોલ્યાં આ તમ જેવાનાં પગલાં મારા ધેર ચોંથી હોય. ગંગા તો મારા ધરની લાજ થહેં” પશીમાએ ચોખા સાફ કરી પાણીમાં એક પણી એક એમ બેવાર ધોતાં કહ્યું. પશીમાએ ચૂલા ઉપર ભાતની હંડલી મૂકી ચોખા ચઢી જતાં દાળની હંડલી ચૂલે ચઢવી વાતોમાંથી વાતો નીકળવા માંડી. ખેતરમાં વાઢેલા તલના પૂળિયા એકદા

કરી ગાડમાં મુકી અમરસીંગ આવતો હતો. ત્યાં સવિતા વાડેલિયામાં સામે જ મળી. “બાપુ, ગોદવરી મા આયાં હ, તમન બોલાવ હ”

“મું આવ તો જ અતો થયું કી કોય ઘ’ડે નૈન ગોદવરી ગાય-વાધરીને લઈને ચરાવા ચમ આયાં, અહે ક મારી માનતા હથી પડી” અમરસીંગે હળવેથી વિચારતાં સવિતાને કહ્યું.

ખેતરમાં તલના પૂળિયાને એકદાં કરતાં સવિતાએ અમરસિંગને કહ્યું- “બાપુ તમ તમાર જાવ બધું પાડુ કરી આવજો હં.”

સવિતાની ટકોરથી અમરસીંગ સમજ ગયો કે જરૂર ગોદવરી ગંગાનું માંગું મૂકવા આવ્યાં છે. પશીને જ જવાબદી સૌંપી દેવી જારી તેની ઈચ્છા પ્રમાણો જે કરવું હોય તે કરે તેવું વિચારતાં ગાડું હંકી ફળીયામાં ગાડુ છોડી બળદને ઘર પાછળની કોશરમાં બાંધતાં બાજરીના બે બે પૂળા નીરીને આવતાં ઓસરીમાંથી બૂમ મારી “ઈ આવો ગોદવરી હું કામ પડ્યું”

“ઈ તો અમથી આવી’તી જરા..” ગોદવરીએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

પશીએ રસોગમાંથી બહાર નીકળતાં કહ્યું, “ઈ હંભરો શાં ઈ તો વિજયની વાત કરવા આયાં શો.. ગંગાની..”

“ઈ મા હું પશી કર ઈ ખરું મન ઈમાં હમજણ નાં પડ. છોરાં-છોરી રાજ હોય તો કરો કંકુના.” અમરસિંગે કુમરે બાંધેલા હજૂરિયોને છોડીને ખમીસ ઉપરનો પૂળાનાં તણખલાં ખંખેરવા માંડ્યાં. ઉપર જાપટ

મારવા માંડી અને કહ્યું.

“મારી ચાં ના હ.. વિજય આવ એટલે પાડું” પશીએ માટલાનું હું પાણી અમરસિંગને આપતાં કહ્યું.

વિજયને ફળીયામાં આવતો જોઈ પશીમાંએ કહ્યું- “ઈ આવો.. બૈ.”

“ઈ ભૈલા આ ગોદવરી મા હું કેસ્સ..ગંગા” પશીએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

વિજય મંદુંમાં હસતાં બોલી રહ્યો- “ઈ તમે કરો ઈ ખરું.” પશીએ આપેલા પાણીને લોટાથી ગટગટાવતાં કહ્યું.

“ઈ ગોદવરી કારતકી પાંચમે હરુ મૂરત જોઈને.. ઘઘને કેંજો હં” અમરસિંગે દંડીનાથને પૃથ્વિ કહી વાતને આગળ ચલાવી.

કાતિકી પાંચમે માંગુ મૂકવાનું નક્કી થયું. વહેલી સવારે ગોદવરી અને ક્યારેક જ ડંકપુરમાં આવતા દંડીનાથ નાળિયેર લઈને અમરસિંગને ત્યાં આવ્યા. બ્રાહ્મર્થ્યુ હરખઘેલા પરિવારે સ્વાગત કર્યું. ખાટલા કણી રૂંબેલ ગોદાં પથરાયાં, ઉપર વગેદશથી ખરીદેલ નવી નક્કેર ચાદરો પથરાઈ, ગોદવરીને બેસવા ચટાઈઓ પથરાઈ, ફળીયાની સ્ત્રીઓ-યુવાનો એકથી થયાં. ભૂરિ ભેસના દૂધની થાયું બનાવા વાઈ અને આપવામાં આવી. બારણાની પાસે જ બાજઠ ગોઠવાયા. વિજયના ચરણ ધોવા થાળી મંગાવાઈ. તે થાળીમાં પગ મુકાયા ને દંડીનાથે વિજયના ચરણને ધોઈ જમજા પગે કંકુનો ચાંદલો કરી અક્ષતથી વધાવાયા.

વિજ્યના હથમાં ગંગાના મંગાનું નાળિયેર અપાયું. ફળીયાના એકઠાં થયેલાં સ્ત્રી-પુરુષો, યુવક-યુવતીઓ રાજીના રેડ થઈ ગયાં. આખા ગામમાં વાયેવાત ફેલાઈ ગઈ. ગામ આખાના એકઠા થયેલા લોકોને યુવાનો-યુવતીઓને બાળકોને સાકળયંદ શેઠને ત્યાંથી ગોળ મંગાવી ભગવીને મૂકી ગોળ આપતાં. લખા પરમારની કરશન કહી રહી હતી “શાંતા લેં ગોળ ખા, રમલી તું તો બોલતીય નહીં.. વિજ્યના મંગાનો ગોળ હ, ચાંલ્લો ઓ.”

હસતાં હસતાં ગામની સ્વીઓ અંદર અંદર વાતો કરતી હતી-“ઈ હરં થું.. ભગવોન હરં કર.”

દંણનાથે બીજા દિવસે ગંગાને ચુંદી ઓફાડવા આવેલા અમરસિંહ, લખો, કોદર પટેલ, દેવીધાસ, દલપતસુથાર, પરસોતમ અને બકી, શાંતા, પશી, સમુ, રમીલા વગેરેને કહું- “પોષ સુદ ત્રીજનું મુહૂર્ત સારું સે”

પોષ સુદ ત્રીજનું લગ્ન નક્કી થયાં. લગ્નની તૈયારીઓ થવા લાગી. આંગણું, ધર લીંપાવા લાગ્યાં. ઊમરેઠી લાવેલ ચૂનો અને ગેરથી ધર ધોળાયાં અને ગેરના રંગે દીવાલો ઉપર પડ્યા પડ્યા. ફળી વચ્ચેના તુલસીના ક્યારોને લીંપીને ચૂને ધોળવામાં આવ્યો. સૂરજઘાય, ચંદ્રમામાને ચિત્રવામાં આવ્યા. લીપેલા આંગણામાં ટગરી, બારમાસી, જાસુદ ને સોનચંપાના ક્યારને સજાવામાં આવ્યા.

ગોધવરીને આંગણો ગંગાના લગ્નની તૈયારીઓ થવા લાગી.

ઉમરેઠનો બે ઓડ પરિવાર આવી પહોંચ્યો. ઝૂંપડીને સ્થાને કાળી માટીની ગાર બનાવી બે ઓરડાનું માટીના કરાનું ભીતોવાળું ધર બનાવામાં આવ્યું. ગામની ગાયો, બળદ, બેસનું ગોબર ભેગું કરીને દીવાલોને લીપવામાં આવી. ઓસરી, પઢીત, કરા, ચોક અને ધરમાં સુંદર ચોકડીઓ પાડીને શાંતા, સમુ, રમીલા, ગલીએ ચોક લીંપ્યા. દીવાલો લીંપી. ચોકમાં રણિયામણી ઓકળીઓ પાડીને લાલ ચણોટીથી ચોક પૂર્યા. તુલસીક્યાચને લીંપતાં લીંપતાં લાલ ચણોટીથી સજાવામાં આવ્યો. ઉમરેઠથી લાવેલા ચૂનાથી ધરને ધોળીને ગેરથી દીવાલો સજાવી.

ગોવિંદ દરજી, તેની પુત્રી મણીએ ગંગાને પહેરવા પોપટીરંગી દ્વારા હથનો ધાધરો બનાવ્યો. તેમાં આભલા ભયરાયા. જરીની દોશીથી ત્રીજાઈન પાડવામાં આવી. તો વળી ગલી દરજણો તો ગંગાનો લાલ કમખો એવો બનાવ્યો કે તેને આભલા ભરી મોતીભર્યા મોરલાથી સજાવ્યો.

ચોકને ત્રણ બાજુ ઊંચી ઓટલીઓ બનાવી લીંપવામાં આવી. ઓટલીઓની બંને બાજુ ફૂલનાં કુંઝ ગોઠવી રમણીય બનાવાયો. તેની ત્રણ તરફ થાંભલીઓ રોપીને અજવાળા માટે ફાનસ લટકાવાની સગવડ કરાઈ.

“

“મા! મોજરી બનાવડવું” ગંગાએ ગોધવરીને કહું. “હં બેટા ચમ નૈ. બનાવડવ.. શનોકાકો અસલ બનાવી આલ હેં” ગોધવરીએ

મીઠા સ્વરે હસતાં હસતાં કહું. શના ચમારને ત્યાં સવિતા અને લીલા સાથે ચમારવાસમાં મોજરી બનાવા જતાં ગંગાએ લક્ષ્મીને કહું. “તું ખથી આવે હો?... મોજરી હશું.”

“હાં હાં ચમ ને મોજરીયો અસલ જોઈએ” લક્ષ્મીએ ગંગાને ઉત્સાહથી કહું.

સરખી સહેલી સાથે શના ચમારને ત્યાં પહોંચ્યાં ત્યારે જગો અમથામાં કુંદ્રીવાળા ટીલડી ગોઠવેલા બૂટને સજાવી રહ્યો હતો. તેણે કહું, “ઈ આવો ચારેય. હમજી જ્યો મોજરી બનાવી હન. ગંગાબુન” ગોવિંદનો ઉત્સાહ સમાતો ન હતો. તેની છાતી ગજ ગજ ફૂલની હતી.

ગંગાએ હસતે ચહેરે કહું- “ગોવિંદ! મોજરી બનાવી હ.”

“હાં હાં એવી બનાવું ક મનખ જોતું રૈ જાય ચકચકતી રંગીન મોજરીમાં મોં દેખાય. એને કુંદ્રીથી સજાવું. ચાંચવાળી મોજરીમાં છોગાં મેલી પસી કાંય હ” જગાએ હસતાં હસતાં કહું.

“તારું માપ તો મારી પાંખણ હ શરદ્યુનમનું” ગંગાને સૂચકદૃષ્ટિ જોતાં જ કહું. લક્ષ્મી, સવિતા, લીલા ખડકાટ હસી પડ્યાં. શરદ્યુનમે હુડલે હુડલે બાજરો, મકર્દ ને ડાંગરથી ઘરની કોઢીયો ભરાઈ જતાં આનંદનો ઓડકાર અનુભવતા શનાચમારે છોકરાંની વાતમાં હળવેથી ધ્યાન આપતાં કહું- “ઈ નિરંતે જાવ. ચંતા નાં કરતાં. ગોવિંદ ઘેર આઈ ન આવી જાહે.”

ચમારવાસમાંથી નીકળતી સહેલીઓને દૂરથી જોતાં જ ઢેવો,

કેશાવ, કુલ્લેર, કનું, જ્યંતી ચૌટે જીભા જીભા વાતું કરતા હતા. તેમને જોઈને ગંગા, લક્ષ્મી હસતા હોઠે આવકારો આપતાં હતાં. ગંગાએ કહું, “તમેય પાસા ટેકો કરજો હાં.”

રોયો અમથો કાલ કેંતો તો.... સીતાએ વાતને ટાળી.

ગંગાએ વાતને જાણવા કહું- “હું કે'તો તો....”

“જવા દેન ગાંમના છોરા એવા જ હો?” સીતાએ વાતને ટાળવા છણકો કર્યો.

“ઈ તો ગોમઈથી ગાગર ભરીન્ મું આવતી’તી તાણ મણી અન લીલાનો હંગાથ થૈ જ્યો” સીતાએ વાતનો દોર હળવેથી ચાલુ કર્યો.

“અમથો હું કેંતો તો” લક્ષ્મીએ ઈચ્છુક દૃષ્ટિ સીતાને નિખળતાં કહું.

“ઈ તો આંમેય નફફટ સી લખમી” સીતા હસી પડી. તેણે ચહેરા ઉપર ઓદ્ધળીનો છોગે દબાવી હસતાં હસતાં કહી રહી- “કે તો તો ક ચાં વિજય ન ચાં ગંગા... ઓ મારા ઐ કાગડો દૈધરું લૈ જ્યો.” સીતાની વાતથી લક્ષ્મી લીલા ખડકાટ હસી પડ્યાં. ગંગા હસતાં હસતાં બેવડ વળી ગઈ.

પાસો કે “અવ તો લીલાડીનો વારો આવહે ચાં કાગડી... ચાં દૈધરો....” લીલા ઝંખવાળા પડી ગૈ તેમ છતાં બધી સહેલી સાથે હસતાં હસતાં કહી રહી. “જોવું હું.. ઈ કાગડાન ચયુ દૈધરું મલ હ... રોયો પેલથી એવો હ, લગ્ન પસી અંની વાત હ.”

હસતી હસતી સહેલીઓ છૂટી પરી ગંગા વેર આવી ત્યારે ગોદવરી ગાયને નીરતી હતી. ગંગાએ વાધરી પાસે જઈને તેના ચહેરા ઉપર હથ પ્રસારતાં હસતી કહી.. ગોદવરીએ ચોકમાંથી કચરો વાળવાનો શરૂ કર્યો તો પણ ગંગા હેઠમાં હસ્યા જ કરતી હતી. ગોદવરીથી રહેવાયું નહિ તેણો કહું - “હું થયું હ...”

“કંય નૈ...” ગંગાએ હસતાં હસતાં ખાડીયામાં છડવા કોઠીમાંથી ટોપલીમાં ડંગર કાઢતાં કહું.

ખાડીયા પાસે ટોપલી મુકી. ખાડીયામાં ડંગર નાંખી સાંબેલાથી ગંગા ડંગર છડવા લાગી. તેનું હસ્ય સમાતું નહીં વારેવાર હસ્ય ચહેરા ઉપર રેલાઈ જતું હતું. આટલી પ્રકૃલિત ગંગાને જોતાં જ જીણી આંખે નિખળતાં ગોદવરી કહી રહી - “માન ના કેં પણ કંક થયું હ”

“ઈ તો મા શનાકાકાને તાંથી આવતાં તાં સીતા કેતી’તી...” ગંગા મનોમન હસતી, વાતને રાખી, ડંગર છડવા લાગી. ઘણો સમય સુધી આ કામ ચાલ્યું. ગોદવરી છડેલા ચોખાને તપેલીમાં કાઢી સુપડામાં ચોખા નાંખી તરિયા વીણવા લાગી. તેનાથી ગંગાનું મૌન ના સહેવાયું તે છિવટે છણકો કરી બોલી ઊઠી - “તું મોટી ભરાભાદર થૈ જૈ હંય ઈમ કે’તી નહીં. સીતારી હું કે’તી’તી, રંઝો જીબડો જ ખેંચી લૌ.”

“એવું નહિં મા ગમ્મત કરતી’તી... ઈ કે’તી’તી ક...” ગંગા ખડ્યાટ ઊરી પરી.

“હુ તુંયે અહ અહ કરેશ. તુંયે...” ગોદવરીએ ગુસ્સો વ્યક્ત

કરતાં તરિયા વિષોલા ચોખાને હંડલીમાં નાંખી કહી રહી.

“મા!... કે’તી’તી ક... કાગડે દૈધરું લૈ જ્યો” ગંગા હસતી હસતી ખાડીયા છડાયેલા ચોખાની ઢગલી એક બાજુ કરી બીજ ડંગર ખાડીયામાં નાંખી સાંબેલાથી છડવા લાગી.

“ઈ મા હું... પુરુષ તો શામળો જ હારો..” ગોદવરીએ ગંગાને સમજાવતાં જ કહું.

આસોના પાછલા દિવસોમાં લગ્નની તૈયારીઓ થવા લાગી હતી. ઘરની કોઠીમાં ઘરના છડેલા ત્રણ મણ ચોખા, કાનજી પટેલે વીહમણ ઘઉં એક કોઠીમાં દીવેલથી મોઈને ભરેલા હતા. તો વળી પસાકાકાએ આપેલી તુવેચેને ભરડી ભરડીને મજાની ઘળ બનાવેલી હતી. લગ્નના પાંચ દિવસ આગળ ઘઉંને ઘંટીમાં ભરડીને કકરો લોટ બનાવાનો બાકી રાખ્યો હતો.

સીતા, લીલા, લક્ષ્મી, મણી અને તાપીએ બપોરની વેળાએ આવીને આખાં મરચાં ખાંડીને, હળદર દળીને સાંકળચંદ શેઠને ત્યાંથી લાવેલી નાની નાની કોઠીઓમાં ભરી દીધાં હતાં. મીઠું તો ક્યારનુંથ ખરીદીને મુકાઈ ગયું હતું.

ઘેતરનું કામ હલકું થતાં કેશવ, દેવો અને કનુંઅ વગડામાંથી લાકડાં કાપી કાપીને તેને ચીરીને તડકામાં થપ્પી લગાવી સુકવા મુકી દીધાં હતાં. મરી, તજ, લવીંગ, ખસખસ અને સુકી દ્રાક્ષને ગોદવરી સાંકળચંદશેઠને ત્યાંથી ખરીદી લાવી ને એક કરેંડિયામાં ગોઠવીને ઢંકી

દીધાં હતાં.

દેરીનાથે લગ્નનો પૂજાપો, માંડ, રામણાયીવો અમરસિંગે મદબેલી લાખની ચૂંઝી મદબેલીને લાવી દીધી હતી. બાકીની ચીજો લાવવામાં કાનજુ પટેલ અને મોહન પટેલ વારંવાર ઉમરેઠના આંટા માર્યા હતા.

અમરસીંગે દલપત સુથારને ખેતરને શેઢે ઉઘાડેલા મહુગાના જળ કાપી, સુકૃતીને તેમાનાં સીધા દંડમાંથી વેહલ બનાવા લાકડાં આપ્યાં. દલપત સુથાર અને કુભેરે મહુગાના લાકડાની સુંદર વહેલ બનાવી. દિવસોના દિવસો સુધી કામ કરીને વહેલ બનાવીને તેના ઉપર પલાસની ગળીનો સુંદર માઝો બનાવ્યો. વહેલાનો માંચડો નિસરણીને કોનરકામથી મફી. વહેલની ધુંસરી, પૈડાંને લોખંડની પદીથી, પીતળની કુંદીથી મફી, ગોવિંદ દરજીને બોલાવી માફના માપનું લાલ, લીલા, પોપટી અને પીળા રંગનું રેશમી કાપડ ઉમરેઠથી ખાસ મંગાવ્યું. ગોવિંદ આજે ટિલગીને સોનેરી દોશીથી વહેલને સજાવી. એક પછી એક લાલ, પીળા, અને પોપટી રંગના રેશમી કાપડથી માફનાને સજાવા માંડ્યો.

દીપાવલીના દિવસોમાં વેલ એવી બની ગઈ કે ગામના વયોવૃધ્ય સાંકળયંદ શોઠ, દેવીધસ પટેલ, લક્ષ્માણ પરમાર, કોદરસાત, શંકર પ્રજાપતિ ગાંમ ચોરે બેઠા બેઠા સાંજના સમયે વહેલના વખાણ કરતાં થાકતા ન હતા. દીપાવલીના દિવસોમાં ગામની સ્ત્રીઓ કન્યાઓ અને યુવાનોમાં ઉત્સાહનું મોજું હતું. ધરનાં આંગણાં લીપીગૂંપીને સજાવેલાં હતાં. તુલસી ક્યારે દીપ પ્રાગટ્ય દ્વારો દીપ પ્રગટાવી મુકવામાં આવતા. અગિયારશા,

વાધબારસ, ધનતેરસ, કાળીચૌદસ, દીપાવલી અને નૂતનવર્ષના તહેવાર ઉત્સાહપૂર્વક ઉજવવા. લોખંડની પેટીઓમાં પૂરાયેલી બાંધણી સાડી, સેલું, પાનેતર બહાર નીકળી યુવાન સ્ત્રીઓના અંખે ઉપર સામ્રાજ્ય જમાવી દીધું હતું. જ્યારે ગોવિંદ દરજી યુવતીઓ અને નવી વહુવારીનાં કુમખા બનાવવામાં એવો ગળાડૂબ થઈ જતો કે દીપોત્સવી પરવના પંદર દિવસ કે મહિના પૂર્વ તૈયારી કરે ત્યારે કામ પૂર્ણ થતું હતું.

દુર્દીનાથની વિદાય

ખોડશીમાં પ્રવેશતી ગંગા નવીન બનાવેલા ધરના ટોડલે દીપ પ્રગટાવી મુક્તી હતી. તો વળી ગોદ્યવરી ધરના આંગણા વચ્ચે તુલસી ક્યારે દીપ પ્રગટાવી પ્રણામ કરી રહી હતી. અગિયારશના ઉપવાસ કરી સાંજે દંડી ઝષિ શિવજીની સંધ્યા આરતી કરી રહ્યા હતા. કોદર, શંકર, મોહન, લક્ષ્મણ, દલપત, અમરસીંગ અને ગામની વહુવારુંઓ શાંતા, બચી, ભલી, કરશન, સમુ, રમીલા, જ્યોત્સના, ઈન્દ્ર, સૂર્ય અને સરસ્વતી આરતી પૂર્ણ થતાં પ્રસાદ લઈ ઊભાં હતાં. દંડીઝષિએ હળવેથી અમરસીંગ અને દેવીદસને બોલાવી કહું, “દેવીદસ તમે રોકાજો મારે કાંમ સે”

ક્યારેય કોઈ જ કામ ન સાંપનાર દંડીઝષિની આંખોમાં કરીક અગમના આણસાર ઓળખતાં ભલી અને સૂર્યા હળવેથી દેવીદસ અને અમરસીંગને કાનમાં કહેતી હતી- “હંભરો હો આજ કાંક હ..”

“જાંવ તો ખરાં હું કેહ?” સૂર્યાએ અમરસીંગને ઈશારો કરતાં

કહું.

પ્રસાદ લઈ મંદિરની બહાર નીકળી ગયેલા ગામલોકનો અને શ્રીઓમાંથી અમરસીંગ અને દેવીદસ દંડીઝષિ પાસે મંદિરના ગર્ભગૃહમાં ગયા.

દેવીદસ અને અમરસીંગને બેસવાનો ઈશારો કરી દંડી ઝષિ દીવાલનો ટેકો દઈને બેસ્યા. તેમની જામે દેવીદસ અને અમરસીંગ બેશ હતા. ઝષિએ હળવેથી કહું- “જો દેવીકાકા મું થોડા ઘ'ડા હું”

“હું કાં હાં” દેવીદસ છણી ગયો એની આંખમાં જળજળિયાં આવી ગયાં. અમરસીંગે દૂસો દબાવ્યો.

“હા, અમરસીંગ આ જ વાત કરવા તમને રોક્યા હ.”

“એટલ?” અમરસીંગે હળવેથી કહું.

“આવતી પૂર્ણિમાએ મું સમાધિ લેવાનો હું” દંડીઝષિએ સ્ફોટક વાત કરી.

“હું કો હો મારા બાપ” અમરસીંગ બોલી ઉઠ્યો.

“એય યુપ” દંડીઝષિએ અમરસીંગને હોઠ ઉપર આંગળી મુકી ડર્યો. તેઓ કહી રહ્યા, “તમે બંને આ ઊંકપુરમાં વયોવૃધ્ય હાં. સમાધિની વિધિ ગળતેશ્વરના મહારાજ આવી કરશે. તમ તમાર ચંતા ના કરતા. તમાર તો એટલું જ કરવાનું.” ધીમેથી દંડીઝષિ કહી રહ્યા હતા. તેમના અવાજમાં કોઈ જ ભાવ ન હતો. તેમની આંખો મિંચાયેલી હતી.

“હું કરવાનું કારતકી પૂનમે હવારે બીજા ચોઘડિયામાં હું જઈશ.

આ ગોદવરી અને ગંગાને આચવાનીશ” દંશ્રીજિથિએ ખૂબ હળવા સ્વરે કહ્યું. વર્ષોના વસવાટના કારણો ગંગા અને ગોદવરી પ્રત્યે અતૂટ સેણ બંધાયો હતો. પ્રભુ ભક્તિ, પૂજામાં જીવન વિતાવનાર ઝષિની દૃષ્ટિ દૂર દૂર તુલસી ક્યારે ઊભેલી ગોદવરી અને ટોડ્લે દીપ પ્રગટાવતી ગંગાને નીછાળી રહી હતી. દૂર દૂર દૃષ્ટિ તરફ નિહાળતાં અમરસિંગ અને દેવીદસ ગંગા, ગોદવરીને જોઈ જ રહ્યા જોઈ જ રહ્યા. બંને પ્રસાદ લઈ બાહર નીકળ્યા ત્યારે મોહન, સાંકર, કોદર, લક્ષ્મણ અને દલપત પૃથી રહ્યા હતા- “ઝષિ હું કે'તાં તા”

“હું કે આ ધર પાછળ ખાડો હ ન ઈ પૂર્વાનો નહીં ઈ તો રાધાકુંડ હ.” હળવેથી દેવીદસે કહ્યું. અમરસિંગ કહી રહ્યો હતો “ઈન ઊંડે કરી પથરથી ચણી લેવાનો સેં.”

રાધાકુંડને ઊંડે કરવા ગામલોકો કલાકોના કલાકો કામ કરવા લાગ્યા. ખાગની પાસે બે થાંભલી રોપી વચ્ચે લાકડાનું પૈંડું મુકવામાં આવ્યું. સાંકળ અને લોખંડની ચાર ચાર કરંગવાળી કદર્થ બાંધી ખોદતા રાધાકુંડના પથર સાંકળથી ખેંચી બાહર કાઢવામાં આવવા લાગ્યા. દીપોત્સવીના દિવસોમાં પણ કામે લાગી ગયેલા યુવાનોએ રાધાકુંડને વીશ હથનો ઊંડે કરી દીધો. પથરો તોડીને ઊંડે કરાયેલા કુંડ પાસે એક દિવસ વહેલી સવારે કામ ચાલતું હતું ત્યાં ઝષિ કમંડળ સાથે આવીને કમંડળના જળને જમણા હથમાં અંજલિ લઈને કુંડમાં છંટકાવ કર્યો. ઘરી બે ઘરીમાં જ અવિરત જળપ્રવાહ પથરોમાંથી ફૂટી નીકળ્યો. વહેતા

જળપ્રવાહથી કામ કરતા યુવાનો બાહર નીકળે તે પહેલાં રાધાકુંડ નિર્મળજળથી ભરાઈ ગયો. ગામલોકો ભેગા થઈ ગયા. ગામની વહુવારુઓએ જળને વધાવ્યું. રાધાકુંડ પર થાળ નાળિયેરના ભોગથી ભરાઈ ગઈ. નાળિયેરની શોષ, પ્રસાદ ખાઈ ખાઈને યુવાનો આનંદ વિભોર બની ગયા. તે જ દિવસથી રાધાકુંડના પાણીનો ઉપયોગ ગામ લોકો પીવા માટે કરવા લાગ્યા.

થોડા દિવસોમાં પથરો ગોઠવીને ચૂનાથી કુંડને ચણવામાં આવ્યો. રાધાકુંડમાં ઉપર પનિખારીઓ પાણી ભરવા લાગ્યી. ગામતરફ આવતી હેલોથી ગામ શોભી રહ્યું. નૂતનવર્ષના વધામણાં થવા લાગ્યાં. ગામ ચૌટે બધા જ વડીલો, યુવાનો એકબીજાને ભેટી રહ્યા.

કાન્તિકી પૂર્ણિમાની આગલી સાંજે ડંકનાથ મંદિરે ભજન થવા લાગ્યાં. મંદિરમાં અને ચોકમાં એક બાજઠ ઉપર પાણી ભરેલો કળશ ઉપર આસોપાલવના પણો સાથે નાળિયેરને મૂકીને પૂજા કરવામાં આવી હતી. તે કળશ બાજઠ ઉપર ઘઉં અને ચોખા વચ્ચે પ્રસ્થાપિત થયેલ હતો. દંશ્રીજિથિએ યોગવિદ્યાથી દીપપ્રાગટ્ય કરેલ હતું. પુષ્પોથી, કંકુ અને અક્ષતથી તેની પૂજા કરાઈ હતી.

ગણોશ સ્તુતિ પણી એક પણી એક ભજન ગંગા મધુર કંઠે ગાતી હતી. ગામની યુવતીઓ દોલક અને મંજુશરી તાલ આપતી હતી. સામેની તરફ વયોવૃધ્યો ઝીઓ બેસીને ભજનને દોહરાવતી હતી. જ્યારે યુવાન વર્ગ દંડિયાના તાલે ભજનના સૂરમાં સૂર ભેળવી ઊંચા સ્વરે

ભજન ગાતા હતા. એક પછી એક ભજનની ડેલી વચ્ચે રસતરબોળ ભક્તવૃદ્ધ વચ્ચે વિજયસિંહ માથે સાઝો મુકીને રેશમી ધોતિયું પહેરી નૃત્ય કરવા લાગ્યો. તેના બેઉં ખથમા કરતાલ હતી. કરતાલનો અવાજ ભજન ગાતા વિજયસિંહના આત્મ અવાજ સાથે એળો ભજી ગયો હતો કે થનગનતો નૃત્ય કરતો વિજય બોગણાના ચરણ જમીન ઉપર દેખાતા જ ન હતા. નૃત્યની અદ્ભૂત ચરમસીમા નિષણી ભક્તવૃદ્ધ આશ્ર્ય ગરકાવ થઈ ગયું. મધ્યશત પસાર થઈ રહી હતી. ચાન્તિનો ત્રીજો પ્રહર ચાલી રહ્યો હતો. બ્રહ્મમુહૂર્ત પસાર થઈ રહ્યું હતું. બાજઠની બાજુમાં બેસેલા દંડીનાથે ઊભા થઈ બોગણાને ભેટી પડ્યા. તે બોલી ઊઠ્યા “બોગણા આ તારી શ્રીહરિ ભજિન કણયુગમાં અમર રહેશો. હું જાઉ છું.” દંડીઝષિ પુનઃ બાજઠ પાસે દીપકને પ્રણામ કરી બેઠા તો અચરજ થયું - “દીપકની જ્યોત ઊંચે ને ઊંચે ચઢી સ્થિર થઈ ગઈ. બાજુમાં બેસેલા દંડીઝષિએ પદમાસન વાળેલું હતું. તેમનો દેહ આભાથી પ્રકાશિત હતો. અચાનક દીપ બુઝાઈ ગયો. “દંડીઝષિ પાસે બેસેલા અમરસિંગ અને દેવીઘસે ઝષિ તરફ જોયું. તેમનો ખથ પકડી હલાવ્યા, તો ગળગળા અમરસિંગ અને દેવીઘસે ભીની આંખો કંદી રહ્યા હતા - “ઝષિએ સમાધિ લઈ લીધી, જ્ય દંડીનાથ.”

ભજનમાં ઉપસ્થિત ભક્તવૃદ્ધની આંખો ભીની થઈ ગઈ. હીબકાં લેતી ગોદવરી અને ગંગાની પાસે બેસેલી પશી અને કરશને પીઠ ઉપર ખથ પ્રસારી સાહલાના છેડે આંસું લુછતાં કહ્યું “ગોદવરી બુન વિધિના

લેખ તો લખેલા જ હોય, ગંગાની ચંતા ના કરતાં.”

“મું નોધારી બની જઈ” ગોદવરીએ છૂટી પોકે રડતાં કહ્યું. ભજન આટોપાયું. વિજય બોગણાએ ભીની આંખોને લુછતાં અમરસિંગના ઈશારે અંતિમ આરતી કરી. પ્રસાદ વહેચાયો. આખા ગામમાં વાત પ્રસરી ગઈ. ઊગતા સૂરજના અજવાળે આકાશમાં વેરાયેલી લાલીમાના પ્રકાશમાં ગળતેશરથી આવેલા મહારાજના હસ્તે રાધાકુંડની પાસે પાલખીયાત્રા કાઢી દંડી ઝષિને સમાધિ આપવાની વિવિ આટોપાઈ. તે સમાધિ ઉપર પ્રગટાવતા દીપને ગામલોકો, સ્ત્રી, યુવાન-યુવતીઓ પુષ્પોની કરવા લાગ્યા. પૂનમની ચાન્તિએ સમાધિ પાસે દીપ પ્રગટાવી ભજન શરૂ થયું. ઢોલક, મંજુરા અને કરતાલના અવાજથી હળવા કંઠે ગંગા ભજન ગાઈ રહી હતી. મધ્યશત પસાર થવા આવી. ગંગાને આશા હતી કે “બોગણો હમણાં આવશે, ભજનની ભાવ ચરમસીમામાં નૃત્ય કરશે.” પરંતુ એવું કંઈ જ બન્યું નહિ. મધ્યચાન્તિએ ભજન પૂર્ણ થયું. ભક્તવૃદ્ધ આરતી-પ્રસાદ લઈ પોતપોતાને ઘેર ગયા. ત્રીજા પ્રહર સુધી બોગણો ઘેર ના આવતાં અમરસિંગ, પશી અને સવિતા તેમજ ફળિયાના સ્ત્રી, પુલષો, યુવાનો શોધી રહ્યા હતા. બોગણો રાધાકુંડની પૂર્વે ઊગલા કદમ્બવૃક્ષ નીચે મૂંગો મૂંગો બેસી રહ્યો હતો. કુંડ તરફ જતાં જ ગંગા બોગણાની અવસ્થા વિચારતાં અવાક થઈ ગઈ. તે બોલી ઊઠી- “આ શું? તેના ચહેરા ઉપર પ્રકાશની આભા ચોતરફ પારિજાતના પુષ્પોની વૃષ્ટિ.” આશ્ર્યમાં ગરકાવ ગંગાએ મંદિર તરફ દોડતાં પહેલાં આર્ત સ્વરે

બોડાણાનો ચરણ સ્પર્શ કરતાં બોલી ઉઠી - “હરિ હરિ.. હે દ્વારકાધીશ મારું જીવન ધન્ય થઈ ગયું.”

ગોદાવરી અને ગંગાએ બોડાણો જગત થાય તે સમયની રાહ જોવા લાગ્યાં. જાગૃત થયેલાં બોડાણાને વંદન કરતી ગંગાને બોડાણો કહી રહ્યો હતો- “મારે હરિ દર્શને દ્વારકા જાવું હે.”

“જરૂર જાહું મારા બોડાણા.” ગંગાએ ભાવમયી વાહીમાં કહું. ગોદાવરી ગંગા અને બોડાણાને ભેટી પડી.

પોષ સુદ ત્રીજનાં લગ્ન લેવાયાં. દેવીદસે ડંકનાથ મંદિરે રહીને પૂર્વતૈયારીઓ કરવા માંડી. સમગ્ર પરિવાર લગ્નની પૂર્વ તૈયારીઓમાં રચ્યો રહ્યો. ગોદાવરી દિવસોના દિવસો પસાર થયા હોવા છતાં દંગીજણિના દેહત્યાગના કારમા આધાતમાંથી ના નીકળી શકી. જેમ જેમ દિવસોના દિવસો પસાર થવા લાગ્યા તેમ તેમ તેની શૂન્યમનસ્ક અવસ્થા વધતી ગઈ. દિવસરાત વિચારોમાં ખોવાયેલી રહેવા લાગી. ગોદાવરીની આ અવસ્થામાં માની કાળજ રાખનારી દીકરીની આંખમાંથી વારેવારે આંસુ વહેવા લાગ્યાં. ગોદાવરીનો દેહકુશ થવા લાગ્યો. એક દિવસ વહેલી પરોઢે ગોદાવરી ઊંઘમાંથી ઉભી થઈને બરાડી લાગી- “ઝષિરાજ...” તેના પરખામાં સૂઈ રહેલી ગંગા સફાઈ જાગીને તેને પકડવા દોડી પરંતુ ગંગાનો પ્રયત્ન વર્થ હતો. ગોદાવરી થોડું દોડીને જમીન પર પટકાઈને તેનો પોકાર અંતિમ હતો. ગોદાવરીનું પ્રાણપંખેન અગમની શોધમાં ઉડી ગયું. ગંગા કરુણ આકંદ કરવા લાગી. મંદિરની પરસાળમાં ઊગતા

સૂરજના કિરણોમાં દેવીદસ અને તેમની પત્ની શારદાએ જોયું તો ગંગા છૂટી પોકે રહી રહી હતી. તેનું કલ્પાંત ભયાનક હતું. શારદા અને દેવીદસે ગોદાવરીના દેહને ઓરડામાં સુવાજ્યો. દેવીદસ ઉંકપુરના ગામ લોકોને સંદેશ કહેવા ગયા. દેવીદસનો આત્મા રહી રહ્યો હતો. તેમના કરુણ ચહેરાને જોઈને વહેલી સવારે ફળીમાં ઉઠેલા લોકો સમજી ગયા કે કંઈક બન્યું છે. ગામ આખામાં વાત પ્રસરી ગઈ. સ્વીવર્ગ, પુરુષવર્ગ, યુવતી અને યુવાનો મંદિર પાસે પહોંચે ગયો.

ગોદાવરીના દેહને ઓરડામાં પશી અને શારદા, સમુ અને શાંતાએ સ્નાન કર્યાની નવીન વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં. તેના કપાળમાં ચંદનની અર્થના કરવામાં આવી. ધવલ વસ્ત્ર ઓદ્ધરી ગાયના ગોબરથી લીપેલા ચોકમાં ઉત્તર તરફ શીશ રાખી સુવાડવામાં આવી. પાણિયારે દીપ પ્રગટાવવામાં આવ્યો. બહાર શોકમળ વૃધ્ઘર્વ અને યુવાવર્ગ ચોકમાં નનામી તૈયાર કરી. ગોદાવરીના દેહને બાંધવામાં આવ્યો. બ્રાહ્મણ ફળીયામાંથી આવેલા મંગળદસ, કરુણાશંકર, ચંદ્રકાન્ત, ઉમાશંકર રેશમી ધોતિયું પહેરી અંતિમક્રિયા કરી. ગોદાવરીની દેહયાત્રાને ગોમતીના દૃશ્યના આરે અભિનિદ્રાં આપવામાં આવ્યો. દંગીજણિના શોકમાંથી હજુ ઉંકપુરને કણ વળી નથી ત્યાં જ ગોદાવરીના દેહાંતમાં ઉંકપુર ગરકાવ થઈ ગયું. માગસર સુદ પૂનમે સ્વાગત કરવા મહીસાગરને કાંઠે આવી પહોંચેલા સાધુસંતો દંગી ઝષિ, ગંગા ગોદાવરી પ્રત્યેની અનન્ય સેવાનાં વખાણ કરતા થાક્તા ન હતા. દંગીજણિની સમાધના સમાચાર સાંભળી

ંકપુરમાં પધારેલા સાધુ સંતો રાધાકુંડ પાસે દંગીઝિની સમાધિએ ભાવભર્યા પ્રજામ કરી કોઈ અદ્ભૂત પ્રેરણ મેળવતા હતા.

ંકપુરે ગોદાવરીના અનિસંસ્કાર પછી દ્રશ દિવસનો શોક પાડ્યો. ગોદાવરીની છિન્દુવિધિ પ્રમાણે ઉત્તરક્રિયા કરવામાં આવી. તેના અસ્થિને સિધ્ધપુર પદ્ધરાવા માટે ગંગા અને વિજય ચાલી નીકળ્યાં. સિધ્ધપુરમાં સરસ્વતીના જળમાં અસ્થિ વિસર્જન કરી પીડ્યાન કરી. દ્રશ દિવસે વિજય અને ગંગા આવી પણેંચ્યા. સમગ્ર ગામને ભોજન કરવાયું. બ્રાહ્મણોને ઘન કરવાયું. પક્ષીઓને ચણ નંખાયા, ગાયોને ઘાસ નીચાયું. ધીમે ધીમે ગંગા શોકમુક્ત થઈ રહી હતી. ત્યારે વિજય દંગીઝિના શોકની સાથે આવી પડેલા બીજા આધાતને સહન કરી શક્યો ન હતો. તે હુંમેશ ગંગાના જ વિચાર કરતો હતો.

ગંગાનું લગ્ન

નિર્ધારિત સમયે લગ્ન પ્રસંગ પૂર્ણ કરવા સમસ્ત ગામ મક્કમ હતું. પોષ માસની કૂલ ગુલાબી ઠંડીમાં સમગ્ર ગામને યુવાનો સાફ કરી રહ્યા હતા. અંતિમ દિવસોમાં ફળીયામાં, ચોકમાં આંખાનાં પાનનાં તોરણ બાંધી રહ્યાં હતાં. ક્ષત્રિયવાસમાં અમરસીંગને ત્યાં લગ્નની પૂર્વતૈયારી થઈ ચૂકી હતી. બ્રાહ્મણ ફળીયામાં એકઢા થયેલા બધી જ શાતિના શાતિજનોએ ગંગાના લગ્નની તૈયારી રૂપે દંગીનાથ આશ્રમમાં કેટલાક બ્રાહ્મણ સ્ત્રી-પુરુષ-યુવાનોએ કાર્ય શરૂ કરવું. લગ્નની પૂર્વતૈયારીઓ તો થઈ ચૂકી હતી.

લગ્નના પાંચ દિવસ પહેલાં ગણેશની સ્થાપના કરવામાં આવી. ગંગાને પીઠી ચોળતાં જ્યોત્સના, સરસ્વતી, ઈન્દ્ર, રમીલા, લગ્નગીતો ગાતી હતી. વહેલી સવારે વડીઓ મુક્તાં હલકા રાગે લગ્ન ગીત ગાતાં

ગાતાં હરખદેલી બની ગઈ હતી.

“લખજો લખજો પહેલી કંકોતરી હરસિધ્ય મા ને....

બીજી લખજો દુરીજાખિને... લખજો કંકોતરી ગોઘવરી મા ને.”

ત્યાં તો વળી ઈન્દ્રુએ હલકા સ્વરે ગીત ઉપાડ્યું-

“ગણેશ દુંગળા રે, મોટી ફાંદવાળા રે....”

મોરી સાંજે પીઠી ચોળતાં ગામની વહુવારુંઓ ગંગાને પીઠી ચોળી ગાતી હતી “હળદર મથુરામાં માંગી વેચાય લાડકીને પીઠી ચેદે.” ભીતે ચિતરેલા ગણેશ સમક્ષ ઊંચી પાટલીમાં ઘઉં અને ચોખાનાં થાપણ બે બાજદ ઉપર મુકેલાં હતાં. તે બાજદ વચ્ચે દીપ પ્રગટાવેલો હતો. તેની સામે જ ઊંચા બાજદ ઉપર ઊભા પગે બેસેલી ગંગાના અંગો ઉપર પીઠી ચોળી ચોળીને ગંગાના દેહને ઊજળો કરાઈ રહ્યો. પીઠી ચોળતાં ચોળતાં સરસ્વતીએ ગીત ઉપાડ્યું- “હડ્દી મથુરામાં માંગી વેચાય, લાડકીને પીઠી ચેદે.”

ત્યાં જ શાંતા ગાઈ રહી હતી- “ગણેશ દુંગળા રે, મોટી ફાંદવાળા રે.” ધરમાં આનંદનું વાતાવરણ રચાઈ ગયું હતું. ધરને બાણશે ભરત ભરેલાં તોરણની સાથે આસોપાલવનાં તોરણ શોભી રહ્યાં હતાં. ધરની ઓસરી, ચોક આસોપાલવના તોરણથી શોભી રહ્યાં હતાં. ધરની ઓસરી, ચોક આસોપાલવના તોરણથી શોભી રહ્યાં હતાં. ઓસરીની બંને બાજુ ઊભી કરાયેલી થાંભલીએ અજવાણું પાથરતાં ફાનસ લટકી રહ્યાં હતાં. ઓસરીમાં અને ચોકમાં પથરાયેલી મોદમાં વૃધ્યો, વૃધ્ય

સ્ત્રીઓ બેસી રહી હતી. સ્ત્રીઓ હળવા રાગે ઓરડામાં ગવાતા ગીતને ગાઈ રહી હતી. “નદીને કિનારે રાયવર પતંગ ચગાવે” યુવાન સ્ત્રીઓ અને યુવતીઓ ગોળકુંડમાં હથની તાતી સાથે લગ્નગીત ગાઈ રહી હતી. દોલીએ દોલ ધીમુ ધીમુ વગાડતો હતો. સમગ્ર ડંકપુરમાં લગ્નગીતનો સ્વર સંભળાઈ રહ્યો હતો. પીકી ચોળ્યા પછી ગંગાને સહિયરોએ સ્નાન કરાવ્યું. અતાને સુગંધીત દ્રવ્યોથી મહેકતી રૂપાળી ગંગા વધુ રૂપાળી અપ્સરા જેવી દેખાઈ રહી હતી. છૂટાવાળને ધોઈને વાળ જટકોળતી ગંગાને સીતા કહી રહી હતી- “ગંગા તું તો હરગની અપસરા સેં અપસરા..” સીતાના શબ્દો સાંભળતી લીલાતો બોલી ઉકી- “અમારી ગંગાએ, ગંગાના રૂપે ગામને ઊજાળું હે જાંણ પૂનમનો ચાંદ.”

ટીખળી કરતી સુમિત્રા કહી રહી- “ગંગા એક બસ એકવાર જરા બચી...” અને તે ખડખડ હસતી સહેલીઓ વચ્ચે ગંગાને ચૂંબન અર્પી ગઈ. ગંગા મરક મરક હસતાં સુમિત્રા અને લક્ષ્મી સામું જોઈ જ રહી. મોરી રાત્રે ગંગાને કર્મરમાં લીલાએ તેરી લીધી. ગંગાએ સુંદર ચણિયાચોળી પહેર્યા હતાં. રબારી ભરતકમવાળાં વસ્ત્રો ઊજળી ઊજળી ગંગાના દેહ ઉપર વધુ શોભી રહ્યાં હતાં. બીજી ચાર સહિયરોએ ચોકમાંથી જ વસ્ત્રને તેના શીર ઉપર રાખીને લગ્નગીતો ગાતી શેરી ચંપાવા લઈ ગઈ. બ્રાહ્મણવાસમાં કરણાશંકરને ત્યાં ઉતારીને બધી સહેલી બેસી ગઈ. ઈન્દ્રભાભીએ ગંગાનાં ઓવારણાં લીધાં. ચીમનીના અજવાળામાં પુણ ગંગાનું રૂપ વાળમાં છૂપાયેલા ચંદ્રમા જેવું શોભી રહ્યું હતું.

ગંગાને ભાવતાં ભોજન જમાડીને ઈન્દુભાભીએ સ્વાગત કર્યું. સાથે સાથે સહેલીઓને પણ જમાડી. મોડી રાતે ગીતો ગાતી ગાતી સહેલીઓ ગંગાને ઘેર મૂકી આવી. જ્યોત્સના, સરસ્વતી, રમીલા અને શાંતા ત્યાં જ રોકાયા હતાં. મોડી રાત સુધી ગીતો ગવાતાં રહ્યાં. કાનજી પટેલ અને પરસોતમ પટેલે ત્યાં જ રોકાવાનું નકી કરી કહ્યું- “ઈ તમતમાર બધાં જીવ.. અમે ઐયાં રોકાઈશું.” વહેલી સવારે ઊઠી ગયેલી ગંગાને સાથે સર્વે ઊઠી ગયાં. રમીલાએ ગંગાને કહ્યું પણ ખરું “ગંગા ઉંઘ આઈ ન.”

“હેં રમીલાકાચી યમ ના આવ.” હસતાં હસતાં રમીલાને ગંગાએ કહ્યું.

ગંગા હસી રહી હતી ત્યારે તેના રંગાયેલા દ્યંત ચણકી રહ્યા હતા. તેની હડપચી ઉપર કોતરાયેલાં ત્રણ છુંટણાં અદ્ભુત જણાતાં હતાં. ગંગાના કમખામાં છૂપાયેલા ઉન્નત ઉરજ આકાશમાંથી છૂપાયેલા ચંદ્રમા જેવા જણાતા હતા.

બીજા દિવસે પણ ગંગાને શેરી ચંપાવા સહેલીઓ લઈ ગઈ. કાનજીપટેલ ને ત્યાં સમુકાડીએ ગંગાનું સ્વાગત કર્યું. ભાવતું ભોજન ગંગા અને સહેલીઓને કરાયું. તે સાથે સાથે યોગ્ય ભેટ આપી નવાજ. આજ કમ પાંચ દિવસ સુધી ચાલુ રહ્યો. ત્રીજા દિવસે પરસોતમ પટેલને ત્યાં ચોથા દિવસે મંગળદ્યસ શેઠને ત્યાં અને પાંચમા દિવસે દેવીદ્યસને ત્યાં ગંગાની પદ્મરામણી થઈ ભાવતાં ભોજન જમાડવામાં આવ્યાં. યોગ્ય

ભેટ આપીને સ્વાગત કરાયું. શેરીને નાકે તે ગામને ચોરે ઊભા રહેલા યુવાનો હળવેથી ગંગાના રૂપને અવલોકી રહ્યા હતા. કાનજી પટેલના દેવાએ તો કહ્યું પણ ખરું- “હું ગંગાનું રૂપ હ... ઉર્વશીનો અવતાર હમજો.. ઊંફૂરનો ચંદ્રમા જાણીલો.”

આજુમાં ઊભા રહેલા કેશવે ગંગાનાં વખાણ કરતાં કહ્યું- “ગંગા.. ગંગા જ જે હિમાલયમાંથી અવતરેલી ગંગોત્રી.. પ્રયાગરાજની ગંગા બની જૈ હ મારા ભે.”

ક્યારેક પીળી ચુંદી, ક્યારેક લીલા ધાધરી પોલકા તો વળી ક્યારેક લાલ ધાધરી પોલકામાં શોભતી ગંગાના છૂટાવાળ, ક્યારેક ગંગાનો અંબોડો તો ક્યારેક લટકનો ચોટલો. હિલ્લોળા લઈ રહ્યો હતો. સમગ્ર ઊંફૂરની પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ ગંગામાં સમાઈ ગયું હતું.

ક્ષત્રિય ફળીયામાં વિજય બોગણાના લગ્નના ત્રણ દિવસ આગળ ગણોશ માંડ્યા. ફળીયાની સ્ત્રીઓ ગણોશ સ્થાપનાના ગીતો ગાવા લાગી. વરીઓ મૂકાઈ, કંકોત્રીઓ લખાઈ, ફળીયાની સ્ત્રીઓ અને પુરુષોએ ગોળથી મોં મીઠું કર્યું. સાંજે જમણવાર થયો. હરિજનોને વાળું અપાયું. ધરમાં પૂર્વ દિશાની દીવાલ ઉપર ગણોશજના દોશાયેલા ચિત્રની સમક્ષ બે બાજાર ગોઠવાયા. ધરું અને ચોખાના લાલ-સફેદ થાપણ પૂરાયાં. ગણોશજાએ દીપ પ્રગટાવ્યો. સાંજના સમયે ફળીયાની વહુવારીને ભેગી થઈને ગણોશજ સમક્ષ ગોઠવાયેલા બાજાર ઉપર ઊભા પગે ખૂલ્લા શરીરે માત્ર ધોતિયા ઉપર ગોઠવાયેલા વિજયને સ્ત્રીઓ પીઠી ચોળવા લાગી.

હસતા ચહેરે ટિખળીખોર લખા પરમારની પૂત્રવધુ મિનળે વિજયને કમરમાં ચૂંટલી ખણતાં કહી રહી- “કેવા નટખટ લાગો છો!” વિજય ખણાયેલી ચૂંટલીથી સીસકારો બોલાવતો કહી રહ્યો “ભાબી જંપોને તમેય સાવ આંમ.”

મિનળે વિજયના ગાલ ઉપર જોર જોરથી પીઠી ચોળતાં હળવેથી બીજી ચૂંટલી ખણી. વિજય મિનળ સામું જોઈને સીસકારો બોલાવતો બેવડો વળી કહી રહ્યો- “ઓ ભાબી જંપોને હખનાં રો”

પીઠી ચોળવા આવેલી બધી સ્થીઓને પશીમાંએ ફૂલરનો લાદું અને પાપડ આપી નવાજ્યાં. હસતી હસતી સ્થીઓ કુલરલાદું અને પાપડ લઈને વિદ્યય થઈ.

પ્રતાપ વિજય માટે પશીમાંએ મૂકેલા નાહવાના ઉનમળાનું પાણી કાઢતો હતો. સવારે જ કોદરસાતે વિજયના કેશ કાચ્યા હતા. નવા મંગાયેલા અસ્ત્રાથી સુંવાળી દ્રદી કરી હતી. અમરસીંગે કોદરસાતને બિરદયવતાં નવું ધોતિયું અને ૧૧ રૂપિયા રોકડ આપ્યા હતા. લગ્નના બીજા દિવસ આગળ પીઠી ચોળેલો વિજય ફૂટડો લાગતો હતો. વિજયના ગળામાં સોનાનો દ્રોરો ચમકતો હતો. તો તેના જમણા હથની પ્રથમ આંગળીમાં હમણાં જ ધડયેલી સોનાની વીંટી શોભતી હતી. મોરી સાંજે ગણોશ પૂજન કરીને વિજયના વરધોડાની તૈયારીઓ થવા લાગી. ગામના કનું, નવનીત, મોહન, પ્રકાશ અને કેશવ બની ઠનીને આવી પહોંચ્યા હતા. વિજયએ સુગંધીત દ્રવ્યથી સ્નાન કર્યું. ચોળી ચોળીને નાહીને વિજય

ફૂટડો લાગતો હતો. વડેદરાથી આણોલું જીડી વણાટનું ધોતિયું ચીપીચીપીને પહેરી શરીર ઉપર અંગરખું પહેરી વિજય તૈયાર થવા લાગ્યો. બોચી સુધી લટકતા વાંકળીયા વાળને ચીપીચીપીને સુગંધીત તેલ નાંખી ઓળી રહ્યા પછી વિજય કમ્મર ઉપર પાંચ શેરવાળો ગુંથેલો ઘુઘરીવાળો કંદેરો પહેર્યો. જમણા હથમાં સોનાની પૌછ્યથી પહેરી બંન્ને કાનમાં નવી નકોર મરચી પહેરી ત્યારે રાજાના કુંવર જેવો શોભી રહ્યો. જૂઈ અને ગુલાબનો હાર શોભી રહ્યો. હથમાં ખૂંપ અને નાળિયેર હતું. તે થનગનતા ઘોડ પાસે ગણોશને પગે લાગી બહાર નીકળતો હતો તો તેની પાછળ તેની બહેન સંવિતા લોટીમાં મીઠાની મોરી કાંકરી નાંખી રેશમી કપડાથી બાંધીને ખખગવતી હતી. તેની પાછળ થાળીમાં સળગતા દીપક ઉપર પીતળની ચાણી ઢાંકી પશીમા માથે માંડ મૂકી ને હથમાં થાળીમાં સળગતો દીપક લઈને ચાલવા લાગ્યાં. ચોકમાં થનગનતા ઘોડથી થોડે દૂર શરણાઈ, ત્રાસક, ઢોલીએ ત્રિતાલ ઢોલ વગાડી દેકારો મચવી મૂક્યો. તો તેની સાથે ભવાનમીરે શરણાઈના તીણા શૂર રેલાવાના શરૂ કર્યા. વિજય સફેદ ઘોડ ઉપર સવાર થયો ત્યારે તેની પાતળી મૂછો નીચે દબાતા હોઠ તેની અડગતા વ્યક્ત કરતા હતા. અમરસીંગે ગૌરવ અનુભવ્યું. પશીને ઈશારો કર્યો. પશી હસી. વિજયની આસપાસ ઊભા રહેલા મિત્રો વારેવારે વિજય તરફ જોઈને હાસ્ય રેલાવતા હતા. પશીમા તરફ દૃષ્ટિ કરી સ્મિત વેરતો વિજય બોલ્યો- “મા..”

પશીમાએ હળવું સ્મિત વ્યક્ત કર્યું. ફળીયા અને ગામની

સ્ત્રીઓ નવીન વસ્તો પહેરી લગ્નગીતો ગાતી ચાલતી હતી. તો સવિતાની સાથે સાથે તેની બહેનપણીઓ પણ ચાલતી હતી. એક બીજાની ટીખળી કરતી બહેનપણીઓ વારેવારે હાસ્ય રેલાવતી હતી. પુરુષવર્ગ વરધોડાની આગળ ચાલતો હતો. ગામચોકમાં આવી ગામના ઉમિયાશંકર સેવકે શના રાતની પાસે જઈને “રૂડો” ગાવાનું શરૂ કર્યું -

“શેરડી કાપતાં આંગળી કપાણી
પાસે બેઠાં દ્રોપદી બહેની...રૂડો..
સારી ફાડીને પાટો રે બાંધ્યો
તાંતણો બંધાણા કૃષ્ણામોરાશી...રૂડો..”

“રૂડો” શબ્દ શના રાતે મોટેથી બોલીને વાતાવરણને અદ્ભૂત બનાવતાં સર્વગતી મશાલમાં દિવેલ રેડાતાં મશાલ વધુ પ્રજીવલીત બની ગઈ. સમગ્ર ચોકમાં મશાલનો પ્રકાશ પથરાઈ ગયો. મધ્યરાત્રિ થવા આવી હતી. વરધોડો અમરસીંગને આંગળો આવ્યો. વિજય ધોડા ઉપરથી નીચે ઉત્ત્યો. માંચે ઓવારણાં લીધાં. ભીતને અડીને ગોઠવેલા રૂવેલ ગોદા ઉપર રંગીન શીજાઈનવાળી ચાદરમાં વરસાજાને બેસાડવામાં આવ્યા. તેમની પીઠ પાછળ સાંકળચંદ શેઠને ત્યાંથી લાવેલા તકિયાને મૂકવામાં આવ્યો. શનારાતે હજર સ્ત્રીઓ, પુરુષો, યુવાનો અને યુવતીઓને પતાસાં વહેંચ્યાં. પશીમા નીકટના સગા અને ગામના વડીલોને હસતે ચહેરે વિદ્યય આપવા લાગ્યા. વરધોડામાં લગ્નગીત ગાતી વહુવારુંઓને પાનનાં બીડાં અને એક એક ટકો આપવા લાગ્યાં. પશીમાનો હસતો

ચહેરો જોઈને વિજય અને અમરસીંગ ખુશ થયા. અમરસીંગ વિજયને હસતાં કહ્યું - “જોયું, તારી મા કેટલી ખુશ છે.” “ખુશ જ હોય ને” સવિતાએ હળવેથી ગૌરવપૂર્વક કહ્યું.

ઓસરીમાં પાથરેલી મોદમાં ગામના વયોવૃદ્ધ દેવીઘસ પટેલ, મોહન પટેલ, કાનજી પટેલ, શનો કુંભાર, અલ્લારખ ધાંચી, ક્યારેક આવતા સાંકળચંદ શેઠ, મંગળઘસ શેઠ, કલણાશંકર, ચંદ્રકાન્ત સેવક, ઉમિયાશંકર સેવક ને કોદર રાત ખભાનો બેશ ઉનારી, ખુલ્લો કરી પવન નાંખતા હતા. પરસોતમે હસતાં હસતાં કહ્યું - “બૈ અવસર રૂડો હે હાં.”

“હાં હાં મું જાણું હું” કોદરચાતે મર્મણ હસતાં કહ્યું. વારેવારે કોદરચાતે પવન નાંખી રહ્યો હતો. સાંકળચંદ બિસ્સામાંથી ટકો કાઢીને રાતને આપ્યો. બીજા ઉપસ્થિત વૃધ્યો-વડીલોએ એક એક પાઈ રાતને આપી.

અમરસીંગ ઘેરથી બધા વાતો કરતા કરતા વિખરાયા ત્યારે શંકર, ગોવિંદને કહી રહ્યો હતો “ભાંગું ભાંગું તોયે ભરૂચ હી ભયા અમરસીંગ ગરીબ હી પણ મું ક દીલનો અમીર હી”

“હુવ હુવ હેનાની વાત કરી બૌ વરહે હાચુ બોલ્યો મારા ભૈ.” ગોવિંદ શંકરની પીઠ થાબડતાં કહ્યું.

બીજા દિવસે સવારે બોડાણા ફળીયામાં બધા વહેલા ઊઠી નાહી-ધોઈ પરવારી ગયા હતા. નવા કપડાંમાં શોભતા અમરસીંગના પરિવારજનો ખુશ હતા. વિજય તો સૌથી વહેલો ઊઠી કપડાં પહેરી

સજજ થઈ ગયો હતો. આગલી સાંજે પશીમાએ કહ્યું હતું- “હંબરો શો, ગોરસ લગન હી પાસું વેલા ઉઠજો બધા.”

“હ હ હંબર્યુ કંય કેવાનું નાં હેય” અમરસીંગ સૂતાં પહેલાં પશીમાને હસતાં હસતાં કહ્યું.

સવારની જાન લઈ જવાની તૈયારી થઈ ગઈ હતી. આખા ગામના યુવાનો-યુવતીઓ, સ્ત્રી-પુરુષવર્ગ જાનમાં જવાની તૈયારી કરી બનીઠનીને ફરતા હતા. ખેતરમાં એકાદ હાકો-ગેકો કરી આવતા હતા. છોરને ઘાસ નીરીને પાણી પીવડવી બપોરના નિરાંતનો દમ લેતા આમાતેમ આંટા મારતા હતા. યુવાનો ટોળટપ્પા મારતા વિજયને ઘેરીને વાતો કરતા હતા. તો વળી ગામની યુવતીઓનું ટોળું હસી મજાક કરતું એક બીજાને ઘેર ઓટલીઓ ઉપર બેસી વાતો કરતું હતું. બપોરની વેળાએ જાન નીકળી ત્યારે આખુ હિલ્લોળે ચઢ્યું હતું. વહુવારુંઓ, યુવતીઓ, યુવાનો અને વડીલવર્ગ જાનમાં જવા નીકળ્યો. ગામમાં બે-પાંચ વૃધ્ય સ્ત્રી-પુરુષ રહ્યાં. કામ તો કંઈ ન હતું પણ મોરી સાંજે એકબીજાનાં છોરને પાણી પાવું-ઘાસ નીરવં મહત્વનું હતું. તેઓ સમજતાં હતાં કે “કોઈ છોરને ભૂઘ્યાં તો ટીક પણ તરસ્યાં તો ના જ રખાયને.”

કંનાથ મંદિરે મંડવામાં જાન આવી ત્યારે વર ઉધલાવાની તૈયારી થઈ. જાનૈયાઓને ગોળનું પાણી કસુંબા પીવડવ્યા. મંદિરથી થોડે દૂર વિશાળ પાંચ લીંબડાની હારમાળામાં જાન ઉતારો અપાયો. વરને તોરણે લાવામાં આવ્યો. ઈન્દુબાએ કન્યા કાપડી ઘસી કાઢી. યુવાનોમાં

ચળભળાટ થઈ ગઈ. વરચાજા બાજઠની પાસે ઉસળ-મુશળ ફેરવી ઉભી રહેલી ઈન્દુબા સામે હસીને અડણા ચિતરેલા નાગ પાસે મૂકેલી નાગસરી બાંધી મૂકેલી બે કુલરી ઉપર જમણો પગ મૂકી કન્યાને માંડવે આવી. બાજઠ ઉપર બેસી ગયા. વિજયના મિત્રો વિજયની પાછળ ગોઠવાયા. તો વળી લુણારી સવિતા હસતી હસતી લૂણ ખખડવતી વિજયની ખૂબ નજીક પાછળ બેસીને લૂણ ખખડવતી સાથે વિઝાણો નાંખતી હતી. વરપક્ષની યુવતીઓમાં સીતા, પીળી ઘાઘરી, ચોલી અને લીલી ઓઢણી પહેરી હતી. લીલાએ લાલ ઘાઘરી, ચોળી અને લીલી ઓઢણી પહેરી હતી. લક્ષ્મી, પોપટી ઘાઘરી, ચોલી અને પીળી ઓઢણી પહેરી હતી. સાંકળયંદની કલ્પના પીળા રંગના રબારી ભરતની ચુણીયાચોળીમાં શોભતી હતી. કપીલા અને વિદ્યાએ ચણિયાચોળી અને ઓઢણી પીળા રંગની પહેરી હતી. કાવેરી અને સુમિત્રાએ તો ઘાઘરી-કબજો અને ઓઢણીઓ લીલા રંગની પહેરી હતી. બુદ્ધાવાળી ઓઢણીઓ લહેરાઈ રહી હતી. ખૂંપમાં આછો આછો દેખાતો વરચાજા જુઈ અને ગુલાબના ફૂલોની શેરમાંથી સુંદર લાગતો હતો. ઉમિયાશંકર કન્યાપક્ષ તરફથી વરની પૂજા કરવા કળણાશંકર અને ઈન્દુને બોલાવ્યા. પૂજાવિધિ શરૂ થઈ. અંતરપટ રાખીને મંગલાઘ બોલવાના શરૂ કર્યા. “કન્યા પદ્મરાવો સાવધાન” શબ્દોથી વાતાવરણ ગુંજ ઉક્ખું. દેવીદ્ઘસે કન્યાને લઈને આવ્યા. પોપટી રંગના બુદ્ધ ભરેલા ગરચોળામાં ગંગા અદ્ભૂત લાગતી હતી. તેના ગળામાં કિદિયા શેર શોભતી હતી. નાકમાં નથણી

અને ધ્રથમાં ધ્રથી દાંતની સોને મઢેલી ચૂડી શોભતી હતી. વારેવારે ખણખણતી લીલી, પીળી, પોપટી, લાલ કાચની બંગડીઓ વાતાવરણને રોમાંચક બનાવતી હતી. સામે જ લીંબડા નીચે બાંધેલો ઘોડો થનગની રહ્યો હતો. તો બપોર પછીના ચોથા પ્રહરના તડકામાં રેશમી કપડામાં બુડા ભરીને બનાવેલો લાલ, પીળા રંગના માફો શોભી રહ્યો હતો. કન્યાને પદરાવામાં આવી. અંતરપછી દૂર થયું. કન્યાએ વરને હાર પહેરાવ્યો. તેણે વરને ચરણસ્પર્શ કર્યો. વરસાજાએ કન્યાને હાર પહેરાવ્યો. તેણે વરને ચરણસ્પર્શ કર્યો. વરસાજાએ કન્યાને હાર પહેરાવ્યો. અન્યોન્યના ચહેરા ઉપર હોઠ ઉપર મૂદુખસ્યની રેખા બેંચાઈ ગઈ. વરના ખેસ સાથે કન્યાનો પાલવ બાંધવામાં આવ્યો. વરના જમણા ધ્રથમાં કંકુનો ચાંદલો કરી નાગરવેલનું પાન મૂકી કન્યાનો ધ્રથ મૂકવામાં આવ્યો. ગોર મહારાજે બંન્નેના જોગયેલા ધ્રથને વરસાજાનો ખેસ વિંટાળી દીધો. મંગલ ફેરા ફેરવવાની વિધિ શરૂ થઈ કન્યાના ભાઈ તરીકે વાંસના સૂપડામાંથી તલ લઈને કન્યાના ધ્રથમાં દેવાએ મૂક્યો. પહેલો મંગળ ફેરો ફેરવાયો. કન્યાને કાપડનું ધન અપાયું. બીજો મંગળફેરો ફેરવાયો. સોનાનું ધન અપાયું. ત્રીજો મંગળફેરો ફેરવાયો ગાયનું ધન અપાયું અને ચોથા મંગળફેરાએ કન્યાનું ધન અપાયું. અનિની સાક્ષીએ ફરેલા મંગળફેરા બાદ વરકન્યાએ આસનગ્રહણ કર્યું. અન્યોન્યએ મીશઈ ખવડાવી. વરપક્ષ તરફથી કન્યાનું દહેજ ભરવામાં આવ્યું. ચાંલાની વિધિ શરૂ થઈ. ઉપસ્થિત સર્વેને મીશઈ ખવડાવામાં આવી. ગોરજનો સમય પૂર્ણ થવા

આવ્યો હતો. ઉમરેઠથી આવેલા જ્યશંકર અને દ્યાશંકર પુરોહિતે સ્વાદિષ્ટ રસોઈ ઘળ, ભાત, લાદુ, શાક બનાવ્યાં હતાં. જાનૈયા અને અન્યને જમાડવામાં આવ્યાં. ગંગા ઈન્દ્રુમા, શાંતા, સૂર્યને ભેટી પરીને ખુલ્લા મનથી રડી પડી. ગામની સહિયરો ભેટી ભેટીને રડવા લાગી. લગ્નમંડપમાં શરણાઈ સરવો સૂર રેલાવતી હતી. બારણો ગંગા અને વિજયે કંકુના થાપા માર્યા. સ્નેહિયોને પગે લાગી વિવિધ ભેટ સ્વીકારી. ડંકનાથ મંદિરમાં દર્શન કરવા ગયેલાં વર-કન્યાની આંખો ભીની થઈ ગઈ. ગંગા દોહડા સ્વરે બોલી ઊઠી- “ધદ્ય! મારા પ્રણામ સ્વીકારો. હું જાઉ છું.”

વિજયની પણ આંખો ભીની થઈ ગઈ. વિજય ગંગાના ખભે ધ્રથ મૂકતો કહી રહ્યો, “ગંગા હું છું ને લગ્નમંડપમાં ત્રણ ફેરા હું આગળ હતો. ચોથા ફેરામાં તું આગળ હતી. હવે લગ્ન પછી તુ કહીશ તેમ હું કરીશ. તારી આજ્ઞા વિના એક ઝગું પણ નહિં ભરું, દાદ છે ને.”

ગંગા અનિમેષ વિજયને જોઈ જ રહી. વિજય બોલ્યો- “હા, ગંગા તેમ જ થશો!”

વેલમાં ગંગાને વિદ્યાઈ અપાઈ. રામણાદીવો વેલની પાછળ લગાવેલા ખીલે લટકાવામાં આવ્યો. વિદ્યય લેતી ગંગા સહિયરો, સ્ત્રીઓ, ઈન્દ્રુબા અને સૂર્યને જોઈ હુમો ના રોકી શકી. તેણે સાક્ષીનો પાલવ હોઠ ઉપર દ્યાવી દીધો. તેની આંખોમાં ગંગા-ગોદ્યવરી ઊભરાઈ રહ્યા હતાં. વેલાની આગળ સફેદ ઘોડ ઉપર સવાર વિજય બેઠે હતો. ઘોડે ધીમે ધીમે ચાલતો હતો. ગંગાને લઈને વેલનું તેની પાછળ ધીમે ધીમે ચાલતું હતું.

અમરસીંગના વર્ષોથી જીવનસાથી બનેલા બે બળદ શ્રીકંઠ અને સામેશ શીંગડાં હ્લાવતા ચાલતા હતા. તેમના ગળામાં શોભતા પીતળના ધુંધરા વાગતા હતા. બંને બળદ ઉપર શોભતી ભરત ભરેલી શોભતી હતી. રાત પડતાં ધીમે ધીમે અંધકાર જમતો હતો. ઘરના આંગણો ટોડલામાં સણગતા દીવડા ટમટમી રહ્યા હતા. આછા પ્રકાશમાં અમરસીંગને આંગણો આવી પહોંચેલા જાનૈયા પોતપોતાને ઘેર વિદ્યય થયા. સ્વીઓનું ગાવાનું ચાલું હતું. “અમે ઈડરિયો ગઢ જીત્યા રે આનંદ ભલા”, “ગંગા કે દા’ગની પરણું પરણું કરતી’તી.”, “પશી ઘડો પાણીનો ભરી લાવ તરસી મરીએ છીએ” સવિતાએ સ્વીઓને, સહિયરોને પાણી પીવડાવ્યાં. ઘોડા ઉપરથી ઉત્તરેલો વિજય અને માફામાંથી આવેલી ગંગા આંગણામાં સાથે ઊભાં રહ્યાં. પશીમા તંબાનો પાણીનો લોટો ભરી લાવીને સારીનો છેડો લોટા ઉપર ઢાંકી વરકન્યાનાં ઓવારણાં લીધાં. બારણામાં પ્રવેશતાં વિજય-ગંગાનું બારણું રોકતાં સવિતા બોલી ઊઠી- “હવે મારો વારો.”

વિજય-ગંગા ખડખડાટ હસી પડ્યાં - “લે આ તારી ભેટ.”

વિજયે સવિતાને બહેન તરીકેનું દ્યકુ આપી દીધું. ગંગાએ પણ નણંદબાને ભેટ આપી. બાજુમાં મરક મરક હસતી સીતા બોલી ઊઠી- “જો જે હં સવિતા પાછી ગંગાને નણંદબા થૈને દબાડવતી નૈ.”

સવિતા ખડખડાટ હસી પડી. મોડી રાતે ગણપતિ આગળ દીપ કરી. ગંગા-વિજયને પગે લગાડવામાં આવ્યા. થાળીમાં કંકુવાળા પાણીમાં દોકડો નાંખી પૈસા રમાડવા આવ્યાં. બંને દોકડો શોધતા રહ્યા. ગંગાના

થથમાં દોકડો આવ્યો. સીતા બોલી ઊઠી- “વિજય ગંગાનું રાજ ચાલવાનું તારું નહિ.”

વિજય મરક મરક હસી ઊઠ્યો. પશીમા, સમુ, રમીલા, બચી, કલી, મંગુ અને શારદ્ય ગીતો ગાતાં ગાતાં ખીલખીલાટ હસી પડ્યાં. બચી બોલી ઊઠી- “એવું જ હોય ખરેખર તો સ્વીઓનું રાજ હોય.”

રમીલા તો મોટેથી બોલી ઊઠી- “ભાયડા તો નામના જ રાજ કરે તેમ દેખાડવાનું” શાંતા, માયા અને સમુકાડી એકબીજાને તાલીઓ આપી હસતાં હતાં. સ્વીઓનો હસવાનો અવાજ અને તાળીઓનો અવાજ બધાર પુરુષવર્ગ સાંભળી રહ્યો હતો. શૃંગારેશ પછી ગામ બધાર વરખાને વૃક્ષનીયે બનેલી હરસિદ્ધિ ભવાનીની દેરીએ વર-કન્યાને પગે લાગવા લઈ જવામાં આવ્યાં. હરસિદ્ધિમાનો દીપ પ્રગટાવી. પગે લાગ્યા બાદ વર કન્યાના છેડા છોડવામાં આવ્યા. ગામના યુવાનો સાથે વિજય ઘેર આવ્યો. રસ્તામાં દેવો, કેશવ, પ્રતાપને કહેતા હતા- “જોયું ને ગંગા કેવી નસીબદ્ધર ગામમાં પિયરને ગામમાં સાસરું.”

પ્રતાપ હસતાં હસતો હતો “હું વિજય તારે તો ફાયદે જ ફાયદે. સવારે સાસરીમાં ખાવું અને સાંજે ઘેર.”

વિજયને તાળી આપતો પ્રતાપ, દેવો, જ્યંતી હસી પડ્યા. કનું તો બોલી ઊઠ્યો- “વિજય ગંગાને ઓહ જેવા રોટલા આવડહે”

“એ તું હું કામ ચંતા કરશ લ્યા ખડ્યા.” અમથાએ તડક દર્દને જવાબ આપ્યો.

“ની આવડ તો પશીમા હ ન હીખવાડ્શે” દેવો દૂરથી વાત હંમદ્રી બોલી ઉક્ખો. બધા ખડખડાટ હસતા ઘેર આવી પહોંચ્યા.

સવિતા, લક્ષ્મી, મણી અને તાપી, ગંગાને વાણિયાવાડમાં પહોંચ્યાં. હળવે હળવે ચાલતી ગંગાને જોઈને લક્ષ્મી બોલી ઉક્ખી- “આતી, કાલ અતારે થેકડા ભરીને હેડતી’તી અન્ન એટલામાં ધેમી ધેમી ચમ હેડસુ” બધી સહિયરો હસી પડી.

ગંગાને તાણી આપતી સીતા કહી રહી- “જો ગંગા બોડાણા ફળીમાં જાઉં તો હાહરી અને આંણી ગમ આવ તો પિયર હમજી.”

મંગળદસ શોઠના ઘર પાસે ઉભી રહી ઓટલા ચઢ્યા વિના સવિતાએ બુમ મારી “કપીલા!...”

“એ હં આવી” કપીલાએ બારણું ખોલ્યું. ચીમનીના અજવાણે બધાને હસતાં હસતાં આવકારતાં કહી રહી- “બંગડીઓ કહું હં.. ચેવી કાઢી કાંચની, લાલ, પીળી, લીલી.”

“એવી જ કાઢ જરા હરખી કાડ જે, પાસી આંણીયા વિદ્યા નાં કરતી” સવિતાએ હળવેથી કહ્યું.

ગંગાને બેસવા ખાટલી દ્વારી ગંગા બેસી બીજી સહિયર ઉભી રહી. પતરાની પેટી કોકી ઉપરથી નીચે ઉતારી કપીલાએ કાચની વિવિધ બંગડીઓ બતાવી. લક્ષ્મી, મણીને, તાપી બંગડીઓનાં બોક્સ ખોલી જોવા લાગ્યાં અને નીચે મૂકવા લાગ્યાં.

“આતી એ તાર લેવાની સ તે આંમ જોવા બેસી જૈ સ્યો”

કપીલાએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

સીતા બોલી ઉક્ખી- “અજ પૈણવાનું ચાં ઠેકાણું સ. આ મણી તો આંઢી મરી જવાનીશ. મોટો ફાતરો થૈ જૈહ. ઓસું ખા... ઓસું ખા.”

ગંગા સાથે બધી જ બહેનપણીઓ હસવા લાગી. હાસ્યના કુવારથી તરબોળ થઈ ગયેલા ઓરડામાં કપીલા બોલી ઉક્ખી- “ગંગા તું જ ગમાડ ન એટલ પત્યું.”

“ગમાડ્યું જ હન્ન, અમણ રાતી ખબર” લક્ષ્મી ગંગાને ધખ્યો મારતાં બોલી ઉક્ખી.

પરણાની પહેલી રાત

બહેનપણીઓ હસતી ટીખળી કરતી ગંગાને સીતાને ધરની ઓસરી સુધી મૂકી ગઈ. ધરમાં ગોદ્ડી પાથરીને નવીનકોર રંગીન ચાદર પાથરી ગંગાને પૂર્વની ભીતને ટેકે બેસાડવામાં આવી. સીતા ગંગા સાથે બેસી રહી. મલકાતા ચહેરે સવિતા ઓસરીમાંથી આવી. અંદરના ઓરડામાં બંનેના ઘોલિયા પાથરવામાં આવ્યા. રૂવેલ ગોદ્ડું પથરાયું. રંગબેરંગી ચાદર પથરાઈ. બારણા પાસેના ગોખમાં કોડિયામાં દીપ પ્રગતાવવામાં આવ્યો. સવિતાએ ગંગાને બૂમ મારી “ભાભી.. માંય આવો!” ગંગા નીચે નજરે હોઠ પ્રસારતી ઓરડામાં ગઈ. સવિતાએ બારણું આડુ કર્યું. સીતા સવિતા બધાર નીકળીને ઓસરીએ આવ્યાં. ચોકમાં પ્રતાપ સાથે વાતો કરતા વિજયને અડકીને સીતા નીકળતાં અરપલું કરી ગઈ. સીતાને જતી જોઈને પ્રતાપ ધીમેથી ઊભો થઈને કહેત હતો- “મું હવારે મળીહ.”

સવિતાએ ખાટલી ઊભી કરી. વિજય અંધારામાં ધીમે ધીમે

ધરમાં ઓરડામાં ગયો. સવિતાએ બારણું બંધ કરી સાંકળ ભીરી દીધી. અંદરના ઓરડામાં સળગતા કોડિયાનો પ્રકાશ ઓરડાના આગ કરેલા બારણાની તિરાડેમાંથી આવતો હતો. વિજયે હળવેથી બારણું ખોલ્યું. ગંગા વુંઘટમાં ચહેરો છુપાવી રૂવેલ ગોદ્ડું પાથરી ચાદર પાથરી વચ્ચે થોડાં ફૂલો ગોઠવેલ ખાટલાની પાંગથ બાજુ ઊભડક બેસી હતી. ગંગાના બે ધથમાં ઢીયણ ભીડાયેલા હતા. હળવેથી બારણું બંધ કરી, સાંકળ ભીડતાં વિજયની દૃષ્ટિ ગંગા પ્રત્યે પડતાં આંખોમાં આંખો મળી ગઈ. તારા મૈત્રક રચાઈ ગયું. બાળપણાથી વર્ષાથી જોયેલી ગંગા આજ અદ્ભૂત સ્વર્ગની પરી જેવી જ્ઞાઈ રહી. વિજયની જીબ બંને હોઠ ઉપર પ્રસરી ગઈ. તેના બંને હોઠ દ્વારાં એક બચકારાનો અવાજ ઓરડામાં ફેલાઈ ગયો. હોઠોમાં હસતી ગંગા, વિજયની માદક આંખો નિખળીને ખીલખીલાટ હસી ગઈ. વિજયે કોડિયાના દીપકને ફૂક મારી બુજવી નાંખ્યો. અંધકારમાં વિજયે ગંગાને બાહુપાસમાં ભીસીને ચુંબનોની વૃદ્ધિથી તરબોળ કરી દીધી. ધીમે ધીમે વાતાવરણમાં ગર્મ ગર્મ શાસ ફેલાઈ ગયા. એક પછી એક સીસકાર ફેલાઈ ગયો. પાછલા બારણાની તિરાડમાંથી આવતી પવનની લહેરખીએ વિજયના વસ્ત્રોના અતારનો ઓરડામાં પ્રસારવી દીધું. રત્નિનો સમય પસાર થયો. વિજયનું શરીર ગર્મ હતું. હોઠ હરિ હરિ બોલતા હતા. તૃતીય પ્રહરમાં હરિ શહેદ સંભળાતો હતો. ચતુર્થ પ્રહરમાં હરિ જપ ઊંડો થતો જ રહ્યો. વહેલી સવારે ગંગા જાગી તો વિજયના હોઠ હરિ હરિ રટ્ટા હતા. તે તો પક્ષીઓના કલરવે, ગાય-ભેંસ, બળદના

ભાંભરવાના અવાજથી ગંગા જાગી ગઈ હતી. સવિતાએ બારણે સાંકળ ખોલીને ખખડગવી. ગંગા અંદરના ઓરડાનું બારણું ખોલી વસ્ત્રો વ્યવસ્થિત કરી ગંગા પહેલા ઓરડાનું બારણું ખોલી મંદમંદ હસ્તી શરમાઈ ગઈ સામે સવિતા હતી. સારીના વુંઘટમાં ચહેરો છુપાવી દીધો. પીઠ ફેરવી ઓસરીમાં આવી ગઈ. ગંગાને હળવેથી સવિતા કહી રહી હતી. “ભાભી મજા આવીને” ગંગા હળવેથી શરમાતી બોલી રહી- “જવ ને હવે” સવિતાએ ગંગાની નજીક આવી ગંગાની કમરમાં ચુંટલી ખણી. ગંગાએ સીસકારો બોલાવ્યો, “અવ બૌઉ થયું”

ઓરડામાં સૂઈ રહેલા વિજયની પાસે ઘનણ કરી ચહેરો સાંક કરી પહોંચી ત્યારે વિજયને કોઈના જુએ તેમ એક તિવ્ર ચુંબન ગંગાએ કર્યું. વિજય ઉંઘમાં બોલી ઉક્ખ્યો- “ગંગા..ઊ..હ..”

વિજયે આંખ ખોલી ગંગાનો હથ પકડી ખેંચીને બાહુમાં ભીડવતાં તેના હેઠ ઉપર તીવ્ર ચુંબન કર્યું. ગંગા બોલી ઊઠી- “જવને કોઈ ભાળી જાહેં.”

ગંગા ઝટપટ ઓરડો છોડીને પાછળના વાડમાં પહોંચી ગઈ. સવારે સ્નાન કરી. પહેલા ઓરડામાં આવેલ દેવ ગોખમાં વિજય દીપ પ્રગટાવતો હતો. ત્યારે તેની પાસે દૂધનો ગ્લાસ લઈ ઊભી રહેલી ગંગા જોઈ રહી હતી કે વિજય દીપ પ્રગટાવી વંદન કહી “શ્રીહરિ શ્રીહરિ શ્રીહરિ” બોલતો હતો. ધીમે ધીમે તે ઉચ્ચાર હદ્યમાંથી આવતો હોય તેવો સાંભળવા લાગ્યો. ગંગા વિચારી રહી. આ અવાજ તો રાત્રે વિજય

સૂતો હતો ત્યારે આવો જ અવાજ આવતો હતો. શરદપૂનમે ગળતેશ્વરના ખૂલ્લા મેદાનમાંથી રાસ રમી ગંગા લીંબડ વૃક્ષ નીચે ઊભી હતી ત્યારે પીછે વગાડતો વિજય આવતો હતો ત્યારે પણ પીણના સૂર હરિ હરિ હરિ શબ્દ રેખાવતો હતો. ઘધ દરીઝિને સમાવિ આપી બધાની નજર ચૂકવી દૂર દૂર પલાસવનમાં એક વૃક્ષ નીચે સૂનમુન બેસી રહેલા વિજયનો શાસમાં પણ વૂંટાઈને આ જ શબ્દ નીકળતા હતા.

ગંગા દ્રવી ઊઠી. તે ધણો સમય દૂધનો ગ્લાસ પકડી ઊભી રહી. વિજય એ આંતર અવસ્થામાંથી બાદાર આવ્યો ત્યારે ગંગા હળવેથી કહી રહી. “તમે રાત્રે ઊંઘમાં પણ હરિ હરિ બોલતા હતા. ઘધને સમાવિ આવી તાણો આગળ જાડ નેચે એકલા બેંઢી રહ્યા અતા તાણ તમારા સવાસ હરિ હરિ શબ્દ હંભરાતો હતો. શરદપૂનમની રાતે એલા લીંબડના જાડ નેચે ઊભા રહ્યા તાણો તમે પીછે વગાડના આવતા અતા તાણો પીણના સૂરમાં હરિ હરિ શબ્દ હંભરાતો અતો.”

વિજય એક પરલૌકિક દૃષ્ટિથી ગંગાને નીખળતો કહી રહ્યો- “ગંગા! ઈમાં તું ચેમ વ્યાકુળ થાય હે. તારું અંતર ઓગરી જાય તેવું હરિનું નામ ઈ જ હરિ મહ્યાની વેળા હીં”

“તમન ગમ ઈ તમ તમારી કરો મન હું વાંધો હ” ગંગા હસતાં ચહેરે કહી રહી હતી.

સવારે ખેતર તરફ બે બળાં લઈને વિજય જતો હતો ત્યારે સામે પ્રતાપ મળતાં વિજયે બળદોની રાસ ખેંચી ઊભો રહ્યો. હસતાં

હસતાં પ્રતાપ કહી રહ્યો હતો “થમનું હ”

“હારુ હારુ મારા બૈ તું ચાં જે આયો” વિજયે હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો.

સવિતા સાથે રાધાકુરે પાણી ભરવા જતી ગંગાને લક્ષ્મી અને મહીનો સંગાથ થઈ ગયો.

મહીએ ટીખળ કરતાં કહ્યું “પેલુ પેલુ વહુનું લાગ પણ રાગ પડી જહે” મહી હસી પડી. લક્ષ્મીને ઈશારો કરતાં લક્ષ્મી પણ મરક મરક હસતાં હળવેથી કહેતી હતી “હેડ તો એવી ન એળી રૈ કંક હ”

સવિતા લક્ષ્મીની વાત સરવા કાને સાંભળતાં હળવેથી આગળ જતી ગંગાનું છેટું પડ્યું તારે કહી રહી “લખમી! હવારે તો મન ભાળી ન મો હંતારી રૈ તી”

મહી સવિતાને કાનમાં કહી રહી હતી “હંમર હ હ હ મલહે તાણ નરમ પડ હે.. પેલો દ્વારે હ.”

રાધાકુરે ઘડાને દોરું બાંધી કુંડમાં ઊતારતાં ગંગા લક્ષ્મીને કહેતી હતી “લખમી! તું બંગરી પેરવા જ્યાં તાણ કે'તી'તી એવું થું” ગંગા હસી પડી.

“હું થું” લક્ષ્મીએ શવકા થઈને વાત સાંભળવા પ્રયાસ કર્યો.

“થયું એવું...” ગંગા મૌન રહી વાતનો દોર પકડતાં લક્ષ્મી બોલી- “હું થું બોલન્દ”

પાણીમાં ઘડે ઝૂબાડતાં દૃડ..દ..ડ...દ...ડ... અવાજ આવી રહ્યો

હતો. દોરાને ખેંચતાં ગંગા મૌન રહી દોરું ખેંચતી રહી. ખેંચતી રહી. આકળવિકળ થઈ ગયેલી લક્ષ્મીથી મૌન સહન ના થયું તે બોલી ઊઠી- “હું થયું મારી બે”

“હું થવાનું બધાન થાય ઈ.. ઈ..” ગંગા વેદક નજરે લક્ષ્મીને તાકતી રહી. લક્ષ્મી કુંડને કાંઠે કુંડમાં ઘડે ઝૂબાડતાં કહી રહી. “ગંગા પેલ તે કરી ક ઓણો?”

“કુણા કર?” નીચું જોઈ પ્રશ્ન કર્યો.

“ઈ કર!” લક્ષ્મી હસતાં હસતાં કહી રહી.

મહી વચ્ચે બોલી પડી “તે હું થીયું”

“પેલ મી કરી” ગંગાએ હસતાં કહ્યું.

“હું કર્યું તે” મહી ઉત્કંઠાથી બોલી પડી.

“મીં તો જેવા આયા ઈવા મેં બાજુ પડી, ધોતિયાની ફડક...” ગંગા હસી પડી. લક્ષ્મી, સવિતા, મહી ખડખડાટ હસી પડ્યાં. લક્ષ્મીએ ઘડાનું પાણી માટલામાં રેડવાને બદલે દૂર દૂર પડવા માંદ્યું. માટલું ખાલી રહ્યું.

“હું વાત કરશ... પસી હું થું” મહી ખડખડાટ હસતાં બોલી ઊઠી.

“હું થવાનું મન તો ભેની ભેની કરી લાખી” ગંગા ખડખડાટ હસતાં બોલી.

“ઈ ભવ હું ધરી જ્યો.. પસી તો નદીયુંમા ઘોગપૂર હાચું ન”

લક્ષ્મી બોલી.

“એવું જ હેયન” ગંગાએ માટલું ભરાઈ જતાં ત્રીજ વાર ઘડે રાધાકુંમાંથી પાણી ભરી ખેંચી કાઢ્યોને દોરું છોરી માટલા ઉપર ઘડે મૂકી દોરું લઈને ચાલવા લાગી. ત્યારે સવિતા બોલી ઉઠી- “ભાભી! દોરું તો આલો.”

“હાં હાં લો મું તો ભુલી જૈ” ગંગાએ સવિતાને હળવેથી આંખનો ઈશારો કરી કહ્યું. સવિતા સમજ ગઈ કે ભાભીની બધી બનાવટ છે.

બોલકી લક્ષ્મી અને મણીને પાઠ ભાણવવા આવી વાત કરી છે જ. થોડ સમયમાં ગંગાની સાથે લક્ષ્મી, મણી અને સવિતા થઈ ગઈ. હળવેથી ગંગાએ લક્ષ્મીની ટીખળ કરતાં કહ્યું- “લક્ષ્મીબુન! તમે તો પૈણો અવ તો ફંદં દેખાવશો”

લક્ષ્મી ઝંખવાણી પડી ગઈ. ચહેરા ઉપર હથ ફેરવતાં કહી રહી “ખુચી વાત શ?”

“ના હોય તો પૂસી જુઓન મણીન” ગંગાએ સવિતાને ઈશારો કર્યો. સવિતાએ ટાપસી પૂરતાં કહ્યું “એમાં હું પુંસવાનું હાથું તો પરખાઈ જાય”

મણીએ પણ લક્ષ્મી સામું જીણવટથી જોઈને કહ્યું “ઉમર તો વરતાય જ ન” વાતાવરણ ગંભીર થઈ ગયું. લક્ષ્મીની સાથે જ સવિતા, મણી અને ગંગા મૌન ધારણ કરી ચાલવા લાગ્યાં ચાર સહેલીઓને સાથે ચાલતી જોઈને ચણકતાં બેંગના પ્રકાશમાં અંજાઈ જતા યુવાનો એક

બાજુથી નીકળી જતાં હતો.

ધરકામ, ખેતીનું કામમાં સમય ક્રાંતિ ગયો ખબર જ ના રહી. સાંજ-સવાર ઊંઠનાથ ભગવાનની આરતી-સેવાપંજાની સાથે બાળકોને ભજાવાનું કર્ય યુવાનોએ અને વૃધ્યોએ સંભાળી લીધું હતું. ગંગાનો મોટાભાગનો સમય ઊંઠનાથની સેવામાં જ જતો હતો. ચોક સાફ કરવો. કૂલથોડને પાણી સિંચવું. વૃક્ષો ઉપર લટકાવેલી ટીબમાં પાણી ભરવું. પક્ષીઓને ચણ નાંખવા. દૂર દૂર ગાયો ચચાવીને ઘેર લાવી નીરવું. પાણી પીવડવવું. તેમાં કોઈ ફેરફાર નહતો થયો. સવિતા, મણી અને વિજય તેની સાથે જ રહેતાં. એક દિવસ ભગવાન ઊંઠનાથની આરતી કરી વહેલી સવારે ગંગા મંદિરમાંથી બહાર આવી તો વિજય ઘરની ઓટલી ઉપર બેઠો બેઠો પૂર્વ તરફ દૃષ્ટિપાત કરી વિચારી રહ્યો હતો. ગંગાએ એક બે બૂમ પણ મારી વિજય નિલતાર રહ્યો.

સંધ સંગો બોડાણો

સંધ્યા સમયે પણ વિજય, ગંગા, લક્ષ્મી અને સવિતા મંદિરમાં આરતી કરવા આવ્યા. ત્યારે જ પણ આવું બન્યું. ગંગા મૌન બેસી રહેલા વિજયની પાસે આવી કેટલોય સમય ઉભી રહી. અથમાં આરતી સળગતી હતી. એક વાડકીમાં પ્રસાદ હતો. કેટલોય સમય પસાર થયો. ગંગા, અવિરત નથને નિખળી રહેલા વિજયના નેત્ર તરફ દૃષ્ટિ કરી તો વિજયની આંખમાં અશુપ્રવાહ વહી રહ્યો હતો.

ગંગાનું મૌન તૂટ્યું. હળવેશી બોલી “વિજય” કોઈ જ ઉત્તર નહીં પુનઃ બોલી “વિજય” કોઈ જ ઉત્તર નહીં અભેદ મૌન અને અશુધારા ગંગા સહન ના કરી શકી તેની સહન શક્તિની મર્યાદા પૂર્ણ થઈ હતી. ગંગાએ વિજયનો ખભો પકડી હયમચાવ્યો. દૂર ગાયને નીરતી લક્ષ્મી અને ચોક સાઝ કરતી સવિતા જોઈ રહ્યાં હતાં.

ગંગાએ કહ્યું “શું થયું”

વિજયનું મૌન તૂટ્યું “હં... શું?”

“કેમ તમે? આમ...” ગંગાએ કહ્યું. ગંગા પ્રતિ દૃષ્ટિપાત કરતો વિજય કહી રહ્યો- “ગંગા! મન દ્વારકાધીશ બોલાવે હોએ”

“હું વાત કરોશો”

“હા! જો તે તરફ..” વિજયે અંગુલી નિર્દેષ કર્યો.

તે તરફ ગંગા, સવિતા, લક્ષ્મીએ દૂર દૂર દૃષ્ટિપાત કર્યો. કેટલાક યાત્રાણુઓનો સંધ આવી રહ્યો હતો.

લક્ષ્મી બોલી ઉઠી “જો જો.. ગંગા હાથી વાત હ સંધ આવ હ..”

“સંધ.. આવા કપરા વરહમાં” ગંગાએ કહ્યું.

“હા... સંધ જ હ.. ભક્તાને કપરં હું ન્યુ.. હેલ્યું હું..” ગંગાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

લક્ષ્મી બોલી- “હેંડો ગામમાં વાત કરીએ”

“હા.. હા.. આગતા સાગતા તો કરવી પડું” વિજયે ધીમા સ્વરે કહ્યું.

સવિતાએ ગાયનું દોહન કર્યું. ઘર ખોલી. માટલી ઘડમાં પાણી ભર્યું. લક્ષ્મી ગામ તરફ જવા લાગી. ગામના ચોકમાં જામે મળેલા અમરસીંગ, પરસોતમપટેલ, લક્ષ્મણભાઈ, કાનજી પટેલ, સાંકળયંદ શેઠને સંધના આવવાની વાત કરી. સાંકળયંદ અને અમરસીંગ ગામમાં સાદ પડવડાવ્યો- “સંધ આવ હ આગતા માટે હેંડો.”

ગામના યુવાનો-યુવતીઓ, પુરુષવર્ગ અને ઘરકામ પરવારી ગયેલી સ્ત્રીઓ પાણીની વ્યવસ્થા કરવા રાધાકુંડમાંથી બેડાં ભરીને મંદિર તરફ જવા લાગી. અમરસીંગ અને દેવીદાસ પટેલ, પરસોતમ, સાંકળયંદ શેઠને ત્યાં ગયા. ભીચું બનાવા ચોખા, ઘણ તોલાવ્યાં. વિરમ, પ્રતાપ, કેશવ અને દેવાએ સીધું લઈને મંદિર તરફ જવા માંચું. વેર વેરથી છાશ ભેગી કરીને શંકરકુંભાર, ગોવિંદ દરજી, મોહન પટેલ અને અલ્લારખ મંદિરે પહોંચ્યા.

મંદિર સામેના ચોકમાં તમણ ખોદી લીંબડા નીચે ગોઠવાયેલી લાકડાંની પાણીમાંથી લાકડાં લઈને અમથો, કેશવ અને જ્યંતીએ તમણ સળગાવી. સીતા, લીલા અને લક્ષ્મીએ મોટા તપેલામાં ઘણ-ચોખા, ઘોવા માટે તમણ ઉપર તપેલામાં ગરમ થયેલા પાણી લઈને ઘોયા. ત્યારબાદ સળગતી તમણ ઉપર ઉકળતા પાણીમાં ચોખા નાંખી દીધા.

દ્વાપત અને શંકરે બીજી તમણ પણ ખોદી કાઢી હતી. તે તમણ કોદર અને દેવાએ સળગાવીને તે ઉપર એક તપેલામાં છાશ રેતીને ઊળવા મૂકી દીધું. ઘણ-ચોખાની ભીચીએ તળબળવા માંડી. કળણાશંકરની ઈન્દુએ તેમાં જરૂરી મીઠું નાંખ્યું. સૂર્યાએ કહ્યું- “ઈન્દુમા.. ઊભાં રો કઢી તો મું બનાવું હું”

“અસલ બનાવજે હોં” ઈન્દુએ કહ્યું. “જો જો તો ખરાં સંધ વારાં આંગળાં ચારી જાહેં” સૂર્યાએ હરખભેર કહ્યું. ઉકળતી છાશમાં હળદર, ગોળ, મરચું, મીઠું, જરૂર નાખતાં સર્યા બોલી ઊઠી- “ઈન્દુમા.. ચાંક મેઠો

લેંબડો મલ તો હું હવાદ આળ.. વાત ના પૂસો”

ઈન્દુમા બોલી ઊઠ્યાં- “મીં શંકરકુંભાર ના બોકળીયા સેતરના સેડ જોયો તો ઈ બોયડી ન અરી ન હ.”

ઈન્દુ માચે બૂમ મારી “ઈ દેવા, પ્રતાપ આંય આવો”

“હું શ ઈન્દુમા ચમ બોલાં” દેવાએ ઈન્દુમા પાસે આવતાં કહ્યું.

“ઈમ કર..”

“હું બોલો.. શંકરના બોકીયામાંની ઉગમણી વાડ બોયડીની પોંછણ મેઠા લેંબડો હ.. ગળુ તોરી આંણા” ઈન્દુમા એ કામ સૌંપતા કહ્યું.

દેવો અને પ્રતાપ તુરંત શંકરકુંભારના ખેતરમાં જઈને બોરડી પાસેથી મીઠો લીંબડો લાવ્યા. લક્ષ્મી, સૂર્યા, ઈન્દુમા અને ત્યાં ઊભા રહેલા કળણાશંકર, પરસોતમ, મોહન મીઠા લીંબડાની સુગંધથી ખુશખુશ થઈ ગયા.

પરસોતમ પટેલ તો બોલી ઊઠ્યો- “હું સુગંધ હ વટ પડવાનો.”

“ઈ તો વાણીયા ભૈ જોવું નાં પડ” કળણાશંકર બોલી ઊઠ્યા.

સૂર્યાએ એક નાનકડી હંડ્લીનાં થોડું ગોરીયું કાઢીને તમણના કોલસા બખર કાઢી ગરમ કરવા મૂક્યું. તે ગરમ થતાં ખાસી મૂક્યી ભરી રાઈ અને સૂક્ષ્મ મરચાં નાંખ્યાં. તેમાં જરૂર અને લીંબડાનાં પાન નાંખ્યાં. વાતાવરણમાં રાઈના તડતડવાનો અને મરચાંનો બળવાનો અવાજ અને ભજન ગાતો સંધ નજીક આવી રહ્યો હતો. દેવીદાસ, અમરસીંગ, લક્ષ્મણ પરમાર, કરશન વણકર, કાનજી પટેલ, કોદર રાત, લીલા,

લક્ષ્મી, તાપી, જ્યંતી, કનું, મરીયમ, દેવો અને અમથો સંધના સ્વાગત માટે સામે ગયા. ગામની છોકરીયોએ પાણીના ઘડા, માટલાં માથે મૂક્યાં હતાં. તો યુવાનોએ હાથમાં કુલદીયો પકડી હતી. સંઘ પાસે જઈને મીઠે આવકારો આપતાં અમરસીંગ, દેવીધસ, કાનજી પટેલ, ગોવિંદ દરજી, મોહન પટેલ વગેરે કહ્યું- “ઈ આવો મારા ભૈ અમારા ઉંકુરમાં.”

“લો..ભૈ.. પાણી પીવો” અમરસીંગ, દેવીધસ, કાનજીપટેલ, ગોવિંદ દરજી બોલવા લાગ્યા.

લક્ષ્મી, લીલા, તાપી, જ્યંતી, કનું, કુલદીયો ભરી ભરીને પાણી આપવા લાગ્યા.

ત્યાં તો ધજા પકડી રાખેલા વૃધ્ધ પુરુષે હસતાં હસતાં કહ્યું- “ઈ દ્વારકાવણો તમારું હશું કરે. લાવો પાણી તો અમન વાટમાં કોઈ ધરણા, બોખા એંસી વરહના બાવો પીવડાવી જ્યો..” ખૂબ મેહું પાંણી હતું

ત્યાં જ સંધનો બીજુ યુવાન સ્ત્રી બોલી ઉઠી - “કેં તો તો ક ભૈ અમારા ઉંકુરમાં કપરા દા'ડ હ... પાંણીયે ના મળ”

“હું વાત કરો હો...” અમરસીંગથી કહી પડ્યા

“વાતનો ફોર તો પાણે કુણ અનું ઈ” દેવીધસથી બોલ્યા વગર ના રેવાયું.

“પાંણી પાતું જાય.. ને કે'તું જાય જંવ.. અમારા મંદિરે.. ખીચડી-કદીનો પરસાદ લેતા જજો.. ભુલાય નાં”

“ચાંથી આવો હોં હેઠો અમારા દંગીનાથ આશ્રમમાં” કાનજી પટેલ હરખનાં તેડાં આપતાં કહ્યું. બધા જ હસતાં હસતાં કહી રહ્યાં. “વાહો ત્યાં જ રેઝો ખીચડી-કદીનો પ્રસાદ લેજો- બનતી સેવા કરી હું”

અમરસીંગ, લાખો પરમાર, કાનજી પટેલ અને પરસોતમ પટેલ, સાંકળયંદ અને ચંદકાન્નને કહી રહ્યા “જરૂર ઈ મારો દંગીઝાંખિ અહે”

“મારા વાલાએ મેર કરી” સંઘ સાથે ઉંકુરવાસીઓ આશ્રમ તરફ ચાલી રહ્યા. મંદિરના ચોકમાં ચાદરો પથરાઈ હતી. ગોઢાં ગોઠવાયાં હતાં. હાથ-પગ ધોવા માટે માટીની કોઢીઓમાં પાણી અને દોણી મૂકાઈ હતી.

યાત્રાળુઓને જ્ઞાવા વ્યવસ્થા કરાઈ હતી. ઉંકુરની સ્ત્રીઓ, યુવતીઓ, યુવાનો યાત્રાળુંની ચરણ સેવા કરતા હતા.

ખાખરાના પાનની પતરણી મૂકાઈ. યાત્રાળું જમવા બેઠા. કુલદીયોમાં પાણી મૂકાયાં. ખાખરાના પાનની પતરણીમાં ખીચડી પીરસાઈ. કુલદીયોમાં કહી અપાઈ “દ્વારકાધીશનની જય” બોલાવાયી વાતાવરણ અદ્ભૂત બની ગયું. મંદિરના ઓટલે થોડે થોડે દૂર દીવડા સળગતા હતા. દીવડાના જાંખા પ્રકાશમાં યાત્રાળુઓ જમતા હતા. સંઘમાં સ્ત્રીઓ કદીનો સ્વાદ માણસ્તાં કહી રહી હતી- “હું કહી બની હ... હું બની હ...”

આનંદનું વાતાવરણ હતું. સ્વાદિષ્ટ ખીચડી કહી ખાઈને પ્રવાસથી થાકી ગયેલા યાત્રાળુંઓએ મોડી રાતે ભજન ગાવાનાં શરૂ કર્યા. ફેલક

વાગવા લાગ્યાં. મંજુરાનો અવાજ સંભળાઈ રહ્યો. કરતાલ વાગવા લાગી. ભજનની હેલી વરસી રહી. પરંતુ દૂર-દૂર વિજયનું રૂવાટુંયે ફરકતું ન હતું. ગંગા અને વિજય ભજન ગાતાં હતાં તે પણ ગંગા સ્ત્રીઓ ને સખીઓ સાથે બેસી. વિજય ભજન ગાતો હતો પણ તે યુવાનો સાથે બેસીને. ત્રીજી પ્રછરમાં ભજન બંધ થયાં. આરતી થઈ પ્રસાદ વહેંચાયો પણ વિજય માત્ર મૌન હતો. તે અનિમેષ નજરે બાજાઠ ઉપરની કોડીયાની જ્યોત અને પ્રકાશને નિખળી રહ્યો હતો. ગંગા વિજયમાં આવેલા આ પરિવર્તનને સમજ ગઈ હતી. ગામ લોક વિખરાવા લાગ્યા. ગંગાએ વિજયને હળવેથી કહું “ઘેર જાહું?”

“ના આંય રૈયે” વિજયે કહું.

“બા-બાપું” ગંગાએ સૂચક કહું.

“થંતા નાં કર હરિ બેઠો હ ન” વિજયે કહું.

ગંગા-વિજય ઊગતો સૂરજ અજવાણું પાથરે ત્યાં સુધી જાગતાં જ રહ્યાં.

પ્રાતઃક્રિયા પરવારી ગંગા-વિજયે મંદિરની આરતી કરી ઊકનાથ ભગવાનનાં દર્શન કર્યા. યાત્રીણું મંદિરમાં દર્શન કરી દ્વારકાના માર્ગ ચાલવા લાગ્યા.

વિજય સંધની સાથે સાથે ચાલવા લાગ્યો. જમણા હથમાં તુલસી હતી. ગંગા પણ સ્વામીધર્મને અનુસરી રહી હતી.

બ્યાપોરની વેળા થવા આવી. અમરસીંગ, પશીમા, સવિતા અને

કરણ ઘેર રાહ જોતાં જ રહ્યાં. ફળીયામાં, ગામમાં વા એ વાત ફેલાઈ ગઈ.. “ગંગા-વિજય” સંઘ સાથે દ્વારકાવિશનાં દર્શને ગયાં. અમરસીંગ-પશીમા પ્રભુકર્ય માટે જતા દીકરા-વહુના કાર્યથી આનંદીત હતાં પરંતુ તેમના ચહેરા ઉપર ચિંતાની એક લકીર હતી- “ગંગા-વિજય શું કરશે. ના કોરી - ના વસ્ત્રો ના અન્ન. હું કરશે મારગમાં.”

તો પશીમા વિચારતાં હતાં “મારા ઘડપણનો ટેકો આમ કર એ હારું કેવાય.”

ગામ આખામાં ગંગા-વિજયની જ વાતો ચાલતી રહી ચાલતી જ રહી.

સવિતા અને પ્રતાપ ઊકનાથ પહોંચ્યાં ત્યારે કોઈ જ ન હતું. ધરનું બારણું ખૂલ્લાં હતું. મંદિરની સામેના લીંબડે બાંધેલી ગાય ભાંભરતી હતી. ખીલે બાંધેલી વાછરરી સવિતાને આવતી જોઈને ધુમરીઓ લેવા લાગી. સાંજના જમણાની પતરણીઓ હળવા પવનમાં પાછળની વાડેથી ઊરી રસ્તા ઉપર આવતી હતી. પલાસના પણ્ણોનો ખડક અવાજ આવતો હતો. પૂર્વ તરફ સવિતા અને પશ્ચિમ તરફ પ્રતાપ જવા લાગ્યાં. દૂર દૂર સુધી કોઈ ના દેખાયું ત્યારે સવિતાએ પલાસ વૃક્ષ ઉપર ચઢી બૂમ મારી.

“વિજય!.... વિજય!.... વિજય!....!” આખા જંગલાં દૂર દૂર સુધી સવિતાની ફેલાતી દૃષ્ટિ થાકી ગઈ. અંતે સવિતા હેઠે ઉત્તરી ત્યારે પશ્ચિમ તરફથી અવાજ આવી રહ્યો હતો “વિજય... વિજય... વિજય...”

પલાસ વનમાં માત્ર ઊંચે ઊરી રહેલા પક્ષીઓ એક સાથે દ્વિક્ષિણ તરફના આકાશમાં ઊડવા લાગ્યા.

પલાસવને અવિરત મૌન ધારણા કરી લીધાં. ઉંકપૂરના ચોકમાં સવિતા અને પ્રતાપ આવ્યાં ત્યારે ભીની આંખોએ ગામ ચોકમાં અવર જવર કરતાં લોકો, યુવાનો, સ્ત્રીઓ, યુવતીઓને નીરભી રહી સામેથી જ પાણીની હેલ ભરીને આવતી વિદ્યાએ પૂછ્યું “હું થીયું સવિતાબુન...”

“ચાંય ને... વિજય.. ગંગાની ભાળ કાળવા જૈતી”

“તે” વિદ્યાએ પ્રશ્ન કર્યો

“ચાંયનહીં” નિયશ ચહેરે ઉત્તર વાય્યો.

“ખાય મા, હું વાત કરો હો” વિદ્યાએ ઓછણીનો છેડો મુખ પર ઘણી ને જટપટ ચાલતી ફળીયા તરફ જવા લાગી જે મળે તેને કહેવા લાગી “વિજય-ગંગા નહીં”

પ્રતાપ સવિતા ફળિયામાં આવ્યાં ત્યારે પશીમા બખર ગાયને મક્કઈયું નીરતાં હતાં. અમરસીંગ ગાગમાં શંપડી ધુંસરી નારી જોતરં મૂકીને ઘેરતથી ઓજારને બંધ ઢેતાં હતા.

સવિતાએ અમરસીંગને જોઈને બૂમ મારી “બાપુ..હું”

“હું વાત હી” અમરસીંગે સવિતાની ભીની આંખો જોઈને બંધ બાંધવાનું કામ પડતું મૂકી સવિતા પાસે આવ્યા.

સવિતા છિબકાં લેતી બોલી ઊરી- “વિજય.. ભાભી ચાંય નહીં”

“હું વાત કરેં” “વગડે જોયું” અમરસીંગના કાળજે ફડ પડી.

અમરસીંગ ઉંકનાથ મંદિર તરફ ઉતાવળા જવા લાગ્યા. ઉતાવળા જતા જોઈને લખો, કરણા, સીતા, અમથો, દેવો ભેગા થઈ ગયા. તે તુલસીક્યારે ભેગા થઈ ગયા. ઈશ્વરના આરેથી આવતા પ્રતાપને ઉતાવળો આવતો જોઈને કરણ બોલી ઊક્યો- “હું થીયું પ્રતાપ.”

પ્રતાપ ગભરાયેલો બોલી ઊક્યો- “વિજય-ગંગા... ચાંય ની મર્દે”

કરણ રડમસ થઈ ગયો. તેણે કહ્યું “બધું ભાયું.. રાધાકુંడ.. કદમ જાડ માથે.. પેલા ખાખરાના ઝળ...”

“બધ ભાળ કાઢી કરણ ચાંય નહીં” પ્રતાપે કરણનો હાથ પકડી પાડ્યો.

કરણ બોલી ઊક્યો- “ભાભી ચો જાય વિજયની હારેહારે હોય”

પશીમા બોલારો સાંભળી, સવિતાનાં મોટાં છિબકાં સાંભળી બધાર નીકળ્યાં તો ફળીયામાં પ્રતાપ, કરણની વાતોના અવાજ સાથે ચોકમાં સવિતાના કહેવાથી પટેલવાસ, વાણિયાવાડના લોકો ભેગા થઈ ગયા હતા.

પશીમા બધાને જોઈને આશ્ર્યમાં પડી ગયા તે બોલી ઊક્યાં- “હું થ્યું પરતાપ” લક્ષ્મી, સમુ, શાંતા, રમીલા, બકી, ભલી, કલી અને માયા ફળના માર્યા ઉતાવળાં ભેગાં થઈ ગયાં.

ભલી બોલી ઊરી- “પશીમા હાચી વાત હ, વિજય ગંગા જ્યાં”

“ચાં જ્યાં” પશીમાએ ગભરાયેલા અવાજે કહ્યું.

“જાતરા એ ધ્વારકાં” લક્ષ્મી બોલી ઉઠી.
 “હી ખબર પડી.. પૈણો એક દા’ડે થો હન” શાંતા બોલી ઉઠી.
 સમુકાકીએ કહું- “બાધા અહે”
 રમીલા બોલી - “કે’વા રેવું જોયે ને”
 “હું કે બચારાં હરમાતા અહે” લીલા બોલી.
 તો કરશન કાકી બોલ્યાં - “એક વાર કરણ કે તો તો “ગંગા-વિજયને જાતરા જવાની વાત કરતાં તાં.”
 “ચાણ કે તો’તો” તાપીએ ઘણો ઘબતાં કહું.
 “ઈ સાંકળયંદ શેઠે ભજન ચાખ્યું તાણા” કરણો વાતની સ્પષ્ટતા કરતાં કહું.
 કરણ બોલી ઉક્ખો “ચમ?”
 “ઈ હેઠ તાણ તારા બાપ ન” મોહને વિરમ હમું જોઈને કહું.
 “બાપું હું હ” વિરમે મોહન પાસે આવી બોલ્યો.
 “જા મુસાને ત્યાં કે જે ઘોડે પલાણ સંધની વાંહે જવાનું હે.”
 “દલપા જા દોડતો અમરસંગને હડી કાઢ.. કે જે ઘોડે લૈ જૈયે હી”
 મોહનની વાતમાં વિચારોની ગતિ ક્રીયામાં પલટાઈ દલપત, અમરસંગ પાછળ દોડ્યો. તો વળી વિરમે મુસાને ઘેર ઘોડે પલાણવાનું કહેવા ગયો.

થોડો સમય પસાર થયો. સ્વીઓ પશીમાની ચારે તરફ ટોળું

વળી બેસી ગઈ હતી. તે સવિતાની આજુ બાજુ આખા ગામની છોકરીઓ ટોળું વળી ઉભી હતી.

તુલસી ક્યારાની પૂર્વ તરફ ગાય-બળદની ઘમણમાં નાંખેલા આડા લાકડા ઉપર બેસી રહેલા કરણ-પ્રતાપની આજુબાજુ ગામના યુવાનો ટોળે વળી વાતો કરતા હતા.

મુસો ઘોડે લઈને આવી પણેંઓ ત્યારે ગોમઈની પાછળના રધાકુંડને રસે ‘બોકળીયા’ ‘ખેતર’ ‘ટેલ્લાવાળા’ ‘કબુતરીયા’ ખેતરમાં ફરીને અમરસીંગને લઈને વિરમ આવતો હતો. આવતા અમરસીંગને જોઈને મોહન બોલી ઉક્ખો- “ચંતા નાં કરતા મુસાને ઘોડે લાવું કયું હે.. અમણ આવ હે.. સંધ પાંહે અમણ પોંચી જાહું”

મુસાનો ઘોડે આવ્યો ત્યારે અમરસીંગ શાસભેર ઓસરીમાં આવીને ઉભા રહ્યા. પશીમાએ ખાટલી ટાળી. અમરસીંગની ચિંતા કરતાં પશીમા બોલી ઉક્ખો- “ચંતા હું કામ કરોશો, ઈ તો મારા વાલા ધ્વારકાધીશને દરશને જ્યો હે. મન એકવાર કે તો ક મા ધ્વારકાં જાહું. ઈમ કરો પાંચ દ્વાર કાવરીયા લૈ આલી આવો ઈ હારુ હ.”

પશીમાની વાતને ઓસરીમાં ઉપસ્થિત બધા સ્ત્રી પુરુષોએ સમર્થન આપ્યું. સાંકળયંદ શેઠ બોલી ઉક્ખા- “હાચી વાત હ, લો મારી પંડના પાંસ કાવરીયા ઈન આલજો કે જો ક ઈમાંથી એક કાવરી મારા વાલાને હે..” સાંકળયંદે પાંચ કાવરી બંગેના બિસામાંથી કાઢીને અમરસીંગના હથમાં મૂકી અને બોલી રહ્યા- “કે જો ક ચાર કાવરી ઈ ખરચીમાં

વાપરે..”

પશીમા બોલ્યા- “પાંડી લાઉં?”

જડપભેર મોટા ઝગ્લે પાણીયારે પહોંચીને પાણીનો લોટો ભરી અમરસીંગના હથમાં આપ્યો. કરણ મુંગો મુંગો આ દશ્ય જોતો હતો. તેના મનમાં એક જ વિચાર ચાલતો હતો. “જરૂર મોટાભૈન કો’ક અણાધર હળવો જોયે” તેણે સવિતાને હળવેથી કહ્યું- “બૈ તન કંય કે’તા’તા.”

સવિતાએ કરણને હળવેથી કહ્યું “હા એકવાર કે’તા’તા ક, દ્વારકાવાળા મારા આંગણે પધારવાના હ”

“હસું કેસ.. એવું હોય તો આપણાં ધન ભાગય ઉગડી જ્યા હમજો” કરણ મનોમન દ્વારકાધીશને પ્રાણામ કરતો મનમાં બોલી રહ્યો હતો. “હે દ્વારકાધીશ મારા કાળિયા અમારા આંગણે પધારો.”

સવિતા ઊઠીને ધરમાં ગઈ. પશીમા સવિતાની પાછળ પાછળ ધરમાં ગયા. તેમણે સવિતાને કહ્યું- “ઓલી પતરાની કટઈ જૈસ ઈ પેટી કોઈ ઉપરથી ઉતાર”

સવિતાએ કટાઈ ગયેલી પતરાની જૂની પેટી ઉતારી તેની ઉપરથઈ બારણાની પાછળ પડેલા કટકથી ધૂળ ખંખેરતાં કહ્યું- “મારી લેં આમાં હું હ નર ગાભા.. તારું પૈણાનું પાંનેતર અન માંડ, લાખનો હેનાની ચીપો વગરના બે પાટલા બસ. પશીમા બોલી ઊઠ્યા, “બોલ મા ચૂપ મર! તન હું ખબર પડ.”

પશીમાએ પેટી ખોલી ધીમે ધીમે એક પછીએ કપડાના ગાભા ખંખેર્યા. પાનેતરને બહાર કાઢ્યું. જુનો હથ સીલાઈ કરેલા કબજો બહાર કાઢી કબજાની ગરી ખોલી. ધીમે રહી કબજાની પીઠના ભાગના ધેરા ઉકેલવા માંડ્યા. સોનાની શેર હળવેથી ખેંચી કાઢી.

સવિતા મરક મરક હસતી બોલી ઊઠી- “મારી ખાસી વેંત જેવડી હ નૈ.”

પશીમા સોનાની શેર લઈને બહાર આવી અમરસીંગ હથમાં આપતાં બોલ્યા- “લો વિજયનાં બાપ ઊઠો, સાંકળયંદ શેઠ આના ઉપર ચેટલા કાવડીયા આવહે” પશીમાએ હળવેથી કહ્યું. અમરસીંગો સાંકળયંદ શેઠને સોનાની શેર આપી. હથેલીમાં જવજન કરતાં શેઠ વિચાર કરતા બોલી ઊઠ્યા- “ખાસ્સી પાંચ તોલાની હ પાંચ વીહુ કાવડીયા આવ હેં”

અમરસીંગનાા ચહેરા ઉપર હાસ્ય ફેલાયું. પશીમા સામું અમરસીંગ જોઈ જ રહ્યા. પશીમા બોલી રહ્યાં હતાં “હેંગે હટ કરો મુસાનો ઘોડો વાટ જોવ હ.” અમરસીંગ અને સાંકળયંદ ઊભા થયા. શેઠની પાછળ પાછળ અમરસીંગ શેઠને ધેર પહોંચ્યા. અમરસીંગને હસતાં હસતાં ધરના પટારામાંથી પાંચ વીસું કાવડીયા ગણી આપ્યા. આંગણે આવીને ઘોડાની લગામ પકડી ઘોડાના પેંગડામાં જમણો પગ મૂકી કૂદકો મારી બેસતાં અમરસીંગો ઘોડાની લગામ ખેંચી. ઘોડો હણાહણ્યો તે બોલી રહ્યા “હારું તાણ વિજયની મા મું જઉ હું” “જ્ય દ્વારકાવાળા.”

ઓસરીમાં ઊભાં રહેલાં આભાલ-વૃધ્ય, સ્ત્રી-પુરણોએ પ્રતિઉત્તર

આખ્યો- “ઈ જ્ય દ્વારકાવણા” બધાના ચહેરા ઉપર આનંદનું હાસ્ય પ્રસરી ગયું.

દૂર દૂર દોડતાં ઘોડાના અભલા સંભળાઈ રહ્યા. તેની ધૂળ દૂર દૂર સુધી દેખાઈ રહી. જીવનો જાગતો સૂરજ દેવ સોણે કળાએ ખીલી રહ્યો હતો. તેના પ્રકાશની ઉષ્મા પૃથ્વી ઉપરના જીવોને પ્રોત્સાહન આપી રહી હતી.

અમરસીંગે ઘોડો દોડાવ્યો. ડંક્પૂર, શીમળજ, બેડા, વેત્રાવતીના કિનારા સુધી જતાં જતાં સંધ દેખાયો, દિવસનો ત્રીજો પ્રહર યાલતો હતો. વેત્રાવતીને કિનારે વડા છાંયડા નીચે સંધનો પડાવ હતો. કેટલાક સ્નાન કરતા હતા. તો વળી કેટલાક ઉપવસ્ત્ર પાથરીને આરામ કરતા હતા. સંધની સ્ત્રીઓ સરોવરમાં વસ્ત્રો ઘોવામાં મળ્યન હતી. તો કેટલીક સ્ત્રીઓ, યુવતીઓ ભીના વાળને જટકોળી, વાળ સૂક્કવી રહી હતી. પાંચ-સાત પથ્થરો ગોઠવી ચૂલ્લા બનાવી લાકડાંથી સળગાવી હંડલીમાં ખીચડી ચદ્વામાં મળ્યન હતી. બે-ત્રણ ચૂલ્લા ઉપર કલાડમાં બાજરાના રોટલા શેકાઈ રહ્યા હતા. શેકાતા રોટલાની સુગંધ ચોતરફ ફેલાઈ રહી હતી. અમરસીંગને આળતા જોઈને વડા નીચે સ્નાન કરી ઉપવસ્ત્ર વિના ઊભા રહેલા વિજયે રોટલા બનાવતી ગંગાને કહ્યું “ગંગા! બાપુ આયા.”

વિજયના ચહેરા ઉપર આનંદની રેખા ખેંચાઈ ગઈ જ્યારે ગંગા રોટલા શેકતાં શેકતાં ઊભી થઈને દૂર દૂર દેખાતા અમરસીંગને અપલક જોઈ રહી. ગંગાએ હળવેથી વિજયને કહ્યું- “બાપુને હું ઉત્તર દેહું મં નાંતી

કેતી ક બાપુને વાત કરીએ, બીજી ને પણ ચંતા તો નાં કર.”

“ઈ મારો વાલો ઉત્તર દે હે. ગંગા આમન્ આંમ ચેટલાં વરખાં જ્યાં માલમ હી.” વિજયે હરિમિલનની વાકુળતા વ્યક્ત કરતાં કહ્યું. ગંગા, ઘોડો થોભતાં જ અમરસીંગ અને ગંગાની દૃષ્ટિ મળતાં જ ઘોડ પાસે દોડતી આવીને સારીનો છેડે માથે મુકી લાજ કાઢી ઊભી રહી. વિજય છાતી પર હાથ પ્રસારતો અમરસીંગ પાસે આવીને ઊભો “બાપુ આવો” વિજય હસ્તે ચહેરે આવકાર આખ્યો. સંઘના કેટલાક આરામ કરતા સ્ત્રી-પુરુષો એકથા થઈ ગયા.

ઘોડ ઉપરથી નીચે ઊંચાતાં ઘોડને વડા નીચે ઘોરી જતાં અમરસીંગ કહી રહ્યા- “ભૈલા જવાના બે શબ્દ કયા હોત તો આમ લાંબું નાં થવું પડત. બે પાંસ કાવડીયા આપત ન.”

વિજય નિરૂત્તર રહ્યો. ગંગાએ લાજનો છેડે પકડતાં હળવેથી કહ્યું- “બાપુ મન થૈયું હંગામ હારોડ તી..”

“હુંકું કેંકું બેટા... પણ તારી મા... કરણા... પ્રતાપ... સવિતા... ચેટલી ચંતા કર હ....” અમરસીંગે હકીકત કહી.

“બાપું વરખેથી મન નોતું માનતું રાતી ઊંઘ ન આવ દ’ડ ચેન નાં પડ મારો હરિ મળ્યાની વેળા આવી પોંચીતી.” વિજયે મનનો ઊભરો શલવતાં કહ્યું.

“”મું ચાં જાંણ તો નહીં. દીકરા જન્મથી તન ઓળખું હું. ગંગ હંધુય વરાવા આવત આના જેવો રૂડે અવસર નાં મલ” અમરસીંગે

ગામની ભાવના વ્યક્ત કરી.

વિજયને ભેટી, ગંગાને માથે હથ મૂકી ગળગળા થઈ ગયેલા અમરસીંગ વડલા નીચે વિજયે પાથરેલા વસ્ત્રમાં બેઠા. સંઘનાં સ્ત્રી પુરુષો તેમને ઘેરીને ગોઠવાઈ ગયાં. સંઘનો વયોવૃધ્ધ પુરુષ બોલી ઉઠ્યો- “ઈ દરખાર ચંતા નાં કરતા મારો કણિયો હન્ હંભાર રાખ હો”

“ઈ તો મું હમજુ હું ચેટલા દા'ડ પાંચાય” અમરસીંગે વૃધ્ધ પુરુષને કહ્યું.

“અગિયારશ થૈ ન તીજી અગિયારશ પસી પાંસમા-હાતમા દા'ડ ધ્વારકાં પાંચાય.” વયોવૃધ્ધ પુરુષે આંગળીના વેગ ગણતાં કહ્યું. પૂરા તૌણ વીધા ન્ બીજું ફાડ વીહું થાય.

અમરસીંગ વિચાર કરતા થઈ ગયા. દીકરા અને ગંગા સામું નિશાસ નાંખતાં બોલી ઉઠ્યા- “ઓ મારો બાપ.. હમજો તો હરં અમે ધૈર થા.”

“બાપું ધ્વારકાવાળો હંધાની હંભાર કરવાવાળો સી” વિજયે પૂરી શ્રદ્ધાથી વાત કરી અને જમણા હથની મૂકી ખોલી હથમાં રહેલી તુલસીને પ્રણામ કર્યા. અમરસીંગ અને ચોતરફ હજર સ્ત્રીપુરુષો, ગંગાએ પણ તુલસીને ભાવભર્યા પ્રણામ કર્યા. અમરસીંગ ભાવપૂર્વક પ્રણામ કરતાં ગદગદીત થઈ ગયા. તેમની આંખોમાં જળજળીયાં આવી ગયાં. ત્યાં જ ગંગા બોલી ઉઠી- “બાપુ હરિનો કરી પરસાદ લેતા જાઓ”

કોઈ આનાકાની કર્યા વિના અમરસીંગે મૌન ધારણ કર્યું.

ગંગાએ બનાવેલા રોટલો છાબીમાં મૂકી અને કુલરીમાં છાશ કાઢી. શ્રીહરિના નામે ટુકડો રોટલો અને કોરીયામાં છાશ કાઢી દીપ સળગાવી ભોગ ધરાવ્યો. વિજયે વડલાની ડાળો સ્ત્રોતા ફેંટાને ખૂલ્લો કરી નીચે પાથર્યો. અમરસીંગ બેસ્યા અને ગંગાએ ભાવનાં ભોજન પીરસ્યાં. ભોગ ધરાવેલ પ્રસારીનો ટુકડો રોટલો અને કોરિયાની છાશ કુલરીમાં રેતી.

અમરસીંગ ભાવનાં ભોજન આરોગ્યાં. થોડો સમય બેસી કેરે બાંધેલા હજુરિયાના છેડાની ગાંઠ છોડી. તેમણો પાંચ વીહું કાવરીયા ગંગાના હથમાં મૂકતાં કહ્યું “બેટા! લો તમતમાર શ્રીહરિ દરશન કરી આવી પુંગાજો. અમે ઓલા ચાતક જેમ વાટ જોહું.”

“બાપા આટલા બધા..” વિજય દિગ્ભૂટ થઈ ગયો. બાપુને આગ્રહ કરી ચાર વીસું કાવરીયા પાછા આપતાં કહી રહ્યો- “બાપું! ચંતા નાં કરો એક વીહું બૌ થૈ જ્યા.” ગળગળાસ્વરે બોલતાં તેની આંખમાં ચોધાર આંસુ વહી રહ્યાં. પિતા-પૂત્રનો પ્રેમ નીખળતા યાત્રાળુઓની આંખો ભીની થઈ ગઈ. ગંગાએ બાપુના ચરણસ્પર્શ કર્યા. વિજય પિતાના ચરણોમાં પડતાં જ અમરસીંગ તેને ઊભો કર્યા તેને ભેટી પડ્યા. ધોડ ઉપર સવાર થતા અમરસીંગે ઘોડાની લગામ ખેંચી ને બોલી ઉઠ્યા- “ઈ તાણ જ્ય ધ્વારકાધીશ” મારો વાલો રખોપું કર.”

વિજય, ગંગા અને યાત્રાળુઓ વંદન કરતાં ‘જ્ય ધ્વારકાધીશ’ બોલી રહ્યાં. જંગલમાં ચોતરફ જ્યથોષ ફેલાઈ ગયો.

દ્વારકાધીશનાં દર્શન

વેત્રાવતીને કાંઠે ઘેઘુર બે વડલાંની છાંયમાં પડાવ હતો. સૂરજ આથમી ચૂક્યો હતો. સંધ્યાની લાલીમા નદીના પ્રવાહમાં અદ્ભૂત સૌંદર્ય ફેલાવી રહી હતી. સમગ્ર પ્રકૃતિનું કેશરી પ્રકાશમાં રમ્ય દેખાતી હતી. સળગતા ચૂલ્લા જિયડી-રોટલા બનાવતી સ્ત્રીઓ ચાર-પાંચ-સાતના સમુહમાં વાતો કરતા વૃધ્ધ, યુવક, સ્ત્રીઓ અને યુવતીઓ વિસામો ખાઈ રહ્યા હતા. પોષમાસની ઠંડી ધીમે ધીમે જામી રહી હતી. મંદ મંદ પવન ધૂજારી પેદ કરતો હતો. કેટલાક વૃધ્ધ ચૂલાની જવાળામાં હુંક મેળવા પ્રયાસ કરતા હતા. બોડાણો બે વૃધ્ધોની પાસે બેસી હરિદર્શન મહિમાની વાતો સાંભળતો હતો. પલાસ પણ્ણોની પતરાળીઓમાં પાંચ સાતના સમુહમાં ગોઠવાયેલા યાત્રાળુઓને સ્ત્રીઓ ચાર-પાંચ ગરમાગરમ રોટલા મૂક્યે ઉપર ગોળ, કુલડીમાં છાશ આપી રહી હતી. યાત્રાળું રૂચિ પ્રમાણે

ખાઈને ઉપવસ્ત્રથી ધોયેલા હાથ લુંછી હેઠે ઉપર હાથ પ્રસારી રહ્યા હતા.

અંતમાં સ્ત્રીઓ, યુવાનોએ વાળું કરી વાસણ સાફ કરવા માંગ્યા. મોરી રાત સુધી યાત્રાના મહિમાની વાતો ચાલતી રહી. વૃધ્ધોએ યાત્રાના અનુભવો વ્યક્ત કરતા રહ્યો. ગંગા-વિજય ભાવપૂર્વક સાંભળતા રહ્યા. રાત વધતી ગઈ. ઠંડી વધતી ગઈ. ચૂલ્લામાં લાકડાં સળગતાં રહ્યાં ચોપાસ વૃધ્ધો હુંક મેળવતા રહ્યા. રાત્રિના પાછલા પ્રહરમાં ઠંડીનું સામ્રાજ્ય વધતું ગયું. ઉપવસ્ત્રને ઓદી મનને મનાવવા લાગ્યા. ગંગા-વિજય દૂર દૂરથી સૂકાં લાકડાં ચૂલ્લામાં મૂકીને આગને સળગાવતા રહ્યા. વૃધ્ધોને હુંક આપતા રહ્યા. સવાર ઝ્યાં પડી ગઈ ખબર ના પડી. પૂર્વનું આકાશ કેશરી વર્ણનું થવા માંગ્યું હતું. નદીકિનારાનાં વૃક્ષો ઉપર પક્ષીઓનો કલાશ ફેલાઈ રહ્યો હતો. પૂર્વના આકાશ તરફ પક્ષીઓનો સમૂહ ઊરી રહ્યો હતો. વેત્રાવતીને પાર કરી યાત્રાળું રહુના મહાદેવ તરફ ચાલી રહ્યા હતા. વહેલી સવારનો તેજ પવનમાં પાંદડાં જેમ ધુજતા યાત્રાળું ‘હરિ બોલ હરિ બોલ હરિ બોલ હરિ બોલો’ ધૂન ગાતાં ગાતાં આગળ વધી રહ્યા હતા. પંથ દૂર દૂર હતો. હરિ દર્શનની તાલાવેલી હતી. માર્ગ વિકટ હતો. હરિનો સહારો હતો. માર્ગમાં અશક્ત યાત્રાળુને ચાલવામાં લાકડી બનવી. શરદી થઈ હોય તો સુંઠ-ગોળ-ધીની ગોરી બનાવી ખવડાવવી. થાકી ગયેલા યાત્રીની પગથંપી કરવી, સામાન ઊંચકીને ચાલવું, આજકાર્ય ગંગા-વિજયનું હતું. હરિધુન મચાવી, નૃત્ય કરી મંજુરાને મૃદુંગને તાલે કરતાલ વગાડીને આનંદ આપી ચાલ્યા જ કરવું. બસ ચાલ્યા જ કરવું.

એક પછી એક દિવસો પસાર થવા લાગ્યા. પોષ માસની ઠંડી હોય કે મહા માસની કડકડતી ઠંડીમાં પણ શ્રીહરિની શ્રદ્ધાકપરી કસોરીમાં વધુને વધુ વધવા લાગી. ભયાનક જંગલના રસ્તાઓ માત્ર પગદંડી, વિસામાનું સ્વખ દૂર દૂર હોય તો પણ યાત્રાણુના સંઘે સંગમાં રજી બનીને ગંગા-વિજય શ્રીહરિ સ્મરણ કરતાં ચાલતાં જ રહ્યો. ગંગા-વિજયમાં અમિમાન ઓગળી ગયાં હતાં. નમ્રતા વધતી જ ગઈ હતી. જીવન શ્રીહરિને સમર્પણ થઈ ચૂક્યું હતું. હરિ રાખે તેમ રહેવાનું. હરિસ્મરણ સિવાય કોઈ જ બાબતને મહત્વ નહિં આપવાનું. હરિથી વિમુખ કરતી કોઈ જ પ્રવૃત્તિ નહિં કરવી. હરિ સ્મરણ વિમુખ કરતા કોઈ જ વિચાર નહિં કરવા. માત્ર હરિ હરિ નું રટણ જ ગંગા-વિજય કરતાં જ રહ્યાં. ચાત હોય કે દિન હોય. અથ-પગ કામ કરતા હોય તો પણ મન તો શ્રીહરિના જાપ કર્યા જ કરતું હોય.

તારે ગંગા બોલી ઉઠીની “ઈ જે જે જીવ દ્વારકાવાળાને મલવા તડકતા અહે ઈ ઈ હલી નીકળ્યા હી... મારો દ્વારકાવાળો બૌ દયાળું હું.”

વૃધ્ય યાત્રાણું મન આનંદથી ભરાઈ જાતું. તો કોઈ કોઈ યાત્રાણુની તૂટી ગયેલી શ્રદ્ધાના તંતુ પુનઃ શ્રદ્ધાની અડગ દોશીથી બંધાઈ જાત. ચાલવામાં અનેરું પ્રોત્સાહન વધ્યા જ કરતું હતું. દૂર દૂરથી ધજ દેખાતાં દર્શનાર્થીઓ ‘દ્વારકાધીશની જ્ય’ પોકારી ઉઠતા. સંઘમાં નાચી ઉઠતા, તાલીઓના તાલ મળતા, જાંઝને પખાલ વાગતાં મંજુરાને મૃદુંગના

અવાજ તીવ્ર બનતો નાચતા દેડતા ભક્તોમાં ભાવમય શક્તિ ઉભરાઈ ઉઠીની હતી.

દરિયાના પવન ફૂંકાવા લાગ્યા. જાડીને જાંખરાં ગીય બનવા લાગ્યાં. માત્ર એક-બે જ ચાલી શકે તેવી પગદંડી આવવા લાગી. દૂર દૂરથી દરિયો દેખાવા લાગ્યો. દૂર દૂરથી ધોળી ધજાવાણું ઊંચા શિખરવાળું મંદિર દેખાવા લાગ્યું. વહેલી સવારે દરિયાને મળતી ગોમતીની નજીક યાત્રાણુનો આવી પહોંચ્યા. ગોમતીને કિનારે ચીજવસ્તું મૂકીને સ્નાન કરવા લાગ્યા. થાક તો હરિ દર્શનની તાલાવેલીમાં ક્યારનોય ઉતરી ગયો હતો. ચીજવસ્તુ ગોમતીથી દૂર ખૂલ્લી જગામાં મૂકીને ભીને કપડે શ્રીહરિ દ્વાર ખૂલવાની રાહ જોતા ભજનો ગાતા કરતાલ વગાડતા દોલક વગાડતા મંજુરાના તાલે નાચતા હરિધૂનની હેલી મચાવતા ભક્તો અમીટ નજરે હરિ સ્મરણ કરતા મંદિર સમક્ષ ઉભા જ રહ્યા. વૃધ્ય દર્શનાર્થીઓનો પ્રભુ સ્મરણની પ્રેરણા વધવા લાગી. તેઓ પણ નાચતા હતા. હરિધૂન મચાવતા હતા. ગંગા-વિજય કરતાલ વગાડતા હતા. વિજયના એક અથમાં તુલસી હતી. શ્રી દ્વારકાવાળાને અર્પણ કરવા જીવની જેમ શ્રદ્ધાનાં નીર સીંચીને લાયો હતો. દ્વાર ખૂલતાં “જ્ય દ્વારકાધીશ” “જ્ય દ્વારકાધીશ” “જ્ય રણાંડોડ” “જ્ય રણાંડોડ”ના જ્યધોષ ભક્તો કરી રહ્યા હતા. ચહેરા ઉપર પ્રભુની કાલ્યાણતા પ્રસરી રહી હતી. વિજય-ગંગાની બંધ આંખોમાંથી ગંગા-જમના વહો જ જતાં હતાં. નદીઓનાં ઘોડપૂર ઉભરાઈ રહ્યાં હતાં. હરિ મિલનની લગન ભક્તોની દૃષ્ટિ

ઉપરથી જ સમજાઈ જતી હતી. પ્રભુના ચરણમાં દ્વારકાધીશનાં ચરણમાં તુલસી અર્પણ કરતો ભક્ત બોગણો બોલી ઉઠ્યો- “જ્ય દ્વારકાધીશ” ભક્તવૃદ્ધમાં જ્યથોષ પ્રસરી રહ્યો- “જ્ય દ્વારકાધીશ” મંદિરમાં આરતી થવા લાગી. ભક્તવૃદ્ધ એક પઢી એક દર્શન કરી ચાલી જતું હતું. બોગણો અને ગંગા મંદિરના પૂર્વ તરફના ખૂણામાં દિવાલને ટેકવીને દર્શન કરતાં ઊભાં જ રહ્યાં ઊભાં જ રહ્યાં. દર્શન કરવામાં બંન્નેને ભાવસમાધિ લાગી ગઈ. સમય ક્યાં પસાર થયો ખબર જ ના રહી. મંદિર બંધ થવાના સમયે પૂજારીએ ભૂમ મારી “જ્ય દ્વારકાધીશ” “જ્ય દ્વારકાધીશ” મંદિર બંધ થશે. ગંગા-વિજય ભાવસમાધિમાંથી મુક્ત થયા. તેમણે બંધ આંખો ખોલી. શ્રીહરિના ચરણોમાં સાથ્યાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી બંન્ને હરિલક્તે દૂર દૂર પોતપોતાના કાર્યમાં મળ સંઘના યાત્રીઓને મળવા ગયા. મનની શાંત અવસ્થા હતી. હરિ મળ્યાનો આનંદ હતો. જીવનનો ધન્ય દિવસ હતો. દ્રશ્યા તરફના ગોમતીનું સમુદ્ર સાથે મિલન થતું હતું. ગોમતીનો શાંત પ્રવાહ નવવધુ જેમ દરિયાને મળતો હતો. દરિયાનાં મોંઝ ધુધવતાં ધુધવતાં દૂર દૂર સુધી નદીનાં પ્રવાહને પાછો વાળતાં હનાં. સાગર અને નદીના મિલન સ્થળે સંઘનો પગવ હતો. ચૂલ્હા ગોઠવાઈ ગયા હતા. બપોરનો સમય હતો. યાત્રાણુઓ ઝીચડી અને રોટલા બનાવવામાં મળ હતા. ગંગા અને વિજય અકળ મૌન ધારણ કરી. યોગ્ય લાગે તે કામ કરતાં હતાં. વિજય દૂર દૂરની જાગીમાંથી સૂક્ષ્મ લાકડા વીડી લાવી ચૂલ્હો સણગાવવામાં મળ હતો. ગંગા પોટલી ખોલીને ચોખા-દળ હંડલીમાં

સાફ કરી ધોઈને જરૂરી પાણી નાંખી હંડલી ચૂલ્હા ઉપર મુકી જરૂરી મીકું હળદર નાંખી તેજ આગને સળગાવા ચૂલ્હમાં લાકડાને સંકોરા લાગી. મધ્યાહ્ન માથે આવ્યો હતો. હરિ દર્શનની ભવ્ય શાંતિ યાત્રાણું અનુભવી રહ્યા હતા. મૌનનું સામાજ્ય હતું. ચહેરા હસતા હતા. આંખો હરિદર્શનની જાંખી અનુભવી રહી હતી. મનોમન ગંગા-વિજય હરિ હરિ જ્ય દ્વારકાધીશ જ્ય દ્વારકાધીશ, જ્ય રણાંદોડ, જ્ય રણાંદોડ ના જાપ ચાલું હતા. ધેધુર લીંબાના વૃક્ષની છાંયમાં યાત્રાણું પાંચ પાંચના વર્તુળમાં ઝીચડી-ધાશ-રોટલા-ગોળ મરચાણનું મધ્યાહ્નનું ભોજન આરોગ્યવા બેઠા હતા. બાજુમાં બેઠેલા યાત્રાણુંને વિજય પૂછી રહ્યો “મગનદ્યદ્ય આ તમારી કેટલામી જાતરા.”

યાત્રાણુએ કહ્યું - “દીકા ઈ મન હંભરહ તાં હુધી બીજમી જાતરા અહે”

“હું વાત કરો હે હંભરીન્ ધન ધન થૈ જ્યાં” ઝીચડી પીરસતી ગંગાએ કહ્યું.

“દીકરી જવાનીમાં પચી તીંડ વરહનો અહું ન અમારા ગામમાં ઈ લુણાવાગનો સંધ આયો ઈની હર મી હેંગી નેકર્યો” વૃધ્યપુરષે હકીકિત કરી.

“ગામ વારા મારા વાલા મન મનાવા આયા, મા તો માથાં પછાડી રોવા લાગી પણ મી ની માંન્યો તી ની માંન્યો. સંધ હારી હારી હેડવા લાગ્યો. ફૂટી પૈંડ નૈ ને જાતરા હેડ્યો. માથે હજુરિયો અતો. મન

મારા કાળિયા હંભારયજ કર હંભારયા જ કર મં હેઠ્યો. જાતરાવાળા હસતાં હસતાં હંગાથે ભજન ગાતા ધુન મચાવતા અતા મું પણ ધુનમાં હવ ગાંડો થૈ નાસતો અતા” વૃધ્ય યાત્રાળુએ જીવનની પહેલી જાતરાની શરૂઆતના દિવસની વાત સાંભળવામાં બધા હળવે હળવે જમતા હતા. કુલરીમાં રેડયેલી છાશના ઘૂંટ વિજય ભરતો હતો. ગંગા દૂર બીજા યાત્રાળુને જમણા પીરસતી ઘઘની હકીકત સાંભળતી હતી. ગંગા હળવેથી બોલી ઉઠી- “દાદ અમાર પણ તમ જેવું થ્યું”

“હારી વાત હ બૈ જીવ જ આકળવીકળ હોય મન તુંધી તુંધી કહેતું હોય અન્દ આપણા દબાઈન ચેટલું દબાઈયે. જો ભયા મન ન જ ગમ ઈ કરવું ઈમાં જ જીવ ન શાંતી મલ.. દબાઈ દબાઈન મન ન મારવામાં મજા નૈ હાં” વૃધ્ય યાત્રાળુએ અંગત વાત કરતાં કહું.

વિજયને ઘઘની વાતમાં રસ પડ્યો. તે બોલી રહ્યો - “દાદ તમને કોઈ દ્વારકાવાળાનો અનુભવ થીયોહ.”

દાદ ઠવકા થૈ ને બોલી રહ્યા એમની આંખોમાં જળજળિયાં આણી ગયાં ગળ ગળા સ્વરમાં કહેતા હતા “બોગણા એકવાર મારા વાલાનો અણસાર થીયો તો હં છ વરહ પેંલાં ઈ આખા મલકમાં દકાળ પડ્યો તો ઈ માંણાહ માંણાહ ઘેરમાં પેણી રંધેલું નાહી જાય. ખાવા બેણા હોય ન ચાંકથી કોઈને કોઈ આવી પૂંગ હામતી છાબડીનો રોટલો ખીચડી લૈન નાડ ઈની પાછળ બીજા બે તૈણ પડ એક ઈના હાથમાંથી ઝુંટવતો બીજો ઈના હાથમાંથી ઈ દકાળીયાના જીવતાં જગતાં ભૂત હીયો કાઢતાં

હોય. લીલું તખલુંય ના જોવા મળ. જાડ હુંદા થૈ જ્યાં તાં તો વળી પાડી.. પાડી તો બે બે ઘઉંથી બૈરાં ભરી લાવ.. આખો દા'ડે પાડી ભરવામાંથી પાર નૈ આવ. શેઠીયા ગામ છોરીન નાહી જ્યા'તા. નદીયું હુંકી ભઠ થૈ જૈતી પાડી છાંટો ચાંથી હોય.. એક દન ગામવારાન ક્રીધું નદીમાં ઊડવો કરીયે ભલુ થવાનું અહે તો પાડી થદે.. ન એક દા'ડ ગામના તૈણ ચાર જવાનીયા હારી મું જ્યો. નદીમાં ખાડો ખોદ્યો ને ચાર-પાંચ આથે પાડી જ પાડી ગામના ટોળે ટોળા ભેગાં થૈ જ્યાં.. તાંજ ધામા.. ગામમાં અતુંય હું ઢોરો મરી જ્યાંતાં ખોરડાં બારણાં વગર ભેતોવાળા અતાં. ઈ પાંડીની તો શાંતી, મારગમાં આઠ દષ પોલીસવાળા ધાંનનાં ગાલ્લાં લૈન નેકર્યા. હી હંધુ ટોળં તાં પોચી જ્યું”

“પસી હું થીયું” વિજયે વાતનો દોર ચાલું રખતાં કહું.

ગામ આખું કગરી પડ્યું “થોડા ધાણાં આલો” સપઈએ બંદૂકની નાળ બતાઈ.

“હું વાત કરો હોં” વિજય ચમક્યો

“મું વચી પડ્યો સપઈએ ભડકો કર્યો.”

“હું વાત કરો હોં” વિજય ગભરાઈને કહું.

“મારો વાલો વચી અતો” મગનદ્યાદાએ ગળગળા થૈ કહું.

વિજયએ કહું “એટલે”

એટલે એમ કી ભડકો કર્યો પણ ભડકો મારી સાતીમાં ના થીયો મારા ગળામાં લટકતા મારા વાલાની ‘હરિ’ની તુલસીમાળા જોઈ

ભડકો ઊંચો થયો. મું બચી જ્યો. સપઈ ભળી જ્યો. ગાલાંના બળદને હંકતો ગાડવાળો નેચ ઉતરી જ્યો. માર હંમી જોઈ જ રયો “ભગત હો... મન પગે લાગતાં કે રયો...”

વિજય મગનદાધના જીવનમાં બનેલ બનાવ સાંભળી ગળગળો થઈ ગયો. ગંગાની આંખમાં ઝણઝણિયાં આવી ગયાં. ગંગા કહી રહી-“દાઘ મારા વાલાએ બચાવ્યા.”

“હચી વાત હ બેટી ગાડવાળો મન પગે પડી કે ઈ હંધુ ગાંનું તમારા ગાંભનું લૈ જાંય” ગાડવાળાએ કહ્યું.

મીં ગાડવાળાન કીધું ભૈ તમારું નોમહું ધાંન તો ઈમ નાં લૈએ... “હુલું વરહ આવ સે ઈટલ દોહું ધાન આલી હું મારા ભૈ.”

ગાડવાળાએ કહ્યું મારું નોમ જોણવું હ. મારું નામ હ “જગુશા-જગત શેઠ. મારો દીકરો હ. જઉ હ ખંભાત વાંદી વાંદી વીંદી ગાડાં આવહ- ઈ તમન ગમ તાં ધાંન આલજો હાં”

ગામવાળાએ જગુશાની જ્ય બોલાવી ઈ વીહ વીહ દ'ડ ધાંન રંધાયાં. ધેર ધેર ચૂલા જણાયા. જગુશા અને સપઈન હેતે જમાડવામાં આવ્યો. ભૂખ્યાં વરુ જેમ ધરપત વગર જૈન જાં વેલું રંધાયું તાં ખાવા મંડી પડ્યા...

વિજય બોગણો હરિની લીલા સાંભળી ગદ્ગાઈત થઈ ગયો. ગંગા હરિ સ્મરણ કરતાં મલકાઈ ગઈ.

. મોડી સાંજે ગંગા-વિજય દ્વારકાના બજારમાં પડા તુલસીમાળા

મંજુરા અને હેલક ખરીદ કરવા ગયાં. ચંદન ગોપીયંદન દ્વારકાધીશની મોટી માળા ખરીદી લાવ્યાં સાથે ત્રણ મણ ચોખા, ત્રણ મણ બાજરી, ગોળ, ધી, મરયું, હળદર, મીઠું ખરીદીને એક મજુર સાથે સંઘમાં લાવી મુક્યું. સંઘના યાનિકો આ ચીજવસ્તુ જોઈને આશ્રયમાં પડી ગયા. એક સ્ત્રી બોલી ઉઠી “હરિ હરિ” આ હું કરીયું. તમ તો અમારાં દીકરા દીકરી જેવાં હો. ધરે એટલી સેવા કરીહ તમ” ગદગાઈત થઈ ગયેલી સ્ત્રીને કહેતાં ગંગા બોલી- “ચંચીમા ઈ અમારી જાતરાનાં ફળ મારોવાલો દ્યાણું હ. તમારી સેવા કરવા મલી ન મારા આતમ દ્વારકાધીશનાં દર્શન થીયાં” જોડે ઉભેલાં વાલીમા ગંગાને જોઈ રહ્યાં.

દૂર ઉભો ઉભો વિજય મરક મરક હસતો હસતો વાલીમાને બે હથ જોડી બોલી રહ્યો હતો “વાલીમા હંધા સંઘવાળા દ્યાણું હ. માવતર જેવા હ અમન ચેટ ચેટલાં હંભાર્યા. નદીયું પાર કરતી કીધું-“બોગણા હંભારજે બેટા. પેલા લાકડી પાણીમાં નાંખ ચાં ખાડો હ ચાં ટેકરી માલમ પડ. ન એકવાર લાકડી મેલી તો તળીયાનો તાગ નો મલ મારા વાલાએ મેર કરી બચી જ્યા નદીયુનું પાણી ધમધોકાર વહી જાય. ધોગપૂર જેમ.”

સાંજની આરતીનો સમય થયો. દ્વારકાધીશનાં દર્શને આખ્યા દ્વારકા ગામના લોકો દર્શને આવતાં હોય છે. ભગવાન પાસે જીવનમાં સતત હરિ રહે તેવી કૃપા મેળવવા ગાતા હોય છે. “રસભીના રય રણાંશોડ, વસો મારા હંદ્યમાં.”

તો આરતી ટાડો “ઓ ઈશ્વર ભજ્યે તને” ગાઈને કાલાવાળા કરતા હોય છે. આનંદ ઘેલા ભક્તો જીવનમાં દ્વારકાધીશની કૃપા મેળવી ભીની આંખે આજીજી કરતાં ગાતા હોય છે. “આજે મારે દિવાળી થઈ આજ હરિ મુખ જોવા ને, આજ દિવાળી કાલ દિવાળી હરિ મહ્યાની આશ રે, આરતી ઉતારું મારા અલબેલાની હેયે હરખનાંમાંય.”

હશિદેલા ભક્તોભવ વિભોર બની ભાવમય અવસ્થામાં જીવનનાં અસ્તિત્વ ભુલી જઈને અહ્મને ઓગળીને રણાછોડ રાયનાં કાલાવાળા કરતાં હોય છે. હરિનું પ્રાગટ્ય-દર્શન ત્યારે જ થાય છે જ્યારે મનુષ્ય અહ્મ ત્યજીને સમગ્ર જીવન સમર્પણ કરી તીવ્ર અભિષ્યાપૂર્વક હરિ માટે તડપતો હોય છે. રોમરોમ હરિને પોકારતા હોય છે. મનુષ્યની બુધ્યિ હરી જાય છે, મન તુંધી તુંધી પોકારે ત્યારે હરિદર્શન થાય છે. આ એક એવી અવસ્થા છે કે મનુષ્યનો મન નાત, જાત, સ્ત્રી, પુરુષ જીવો માત્રમાં આત્મામાં હરિને જુઓ છે. જ્યાં મારું-તારું હેતું નથી. વિશ્વનું કલ્યાણ ઈચ્છાનો હોય છે. વેર-જેરનાં વાડા ઓગળી ગયા હોય છે. મનુષ્યની આ આવીભौતિક અવસ્થા છે. પર પર સહસ્ત્રાર વિધિને મનુષ્ય હરિ શરણે હોય છે. હરિ ઈચ્છે તેમ જ કરતો હોય છે. હરિ તેનો સ્વીકાર કરીને તેનું સંચાલન કરતો હોય છે. આ ભક્તને આધીન્દ્ર હરિ હોય છે. ભક્તના દુઃખે દુઃખી હોય છે. જેમ મીરાં-નરસિંહના જીવન સાથે વણાયેલા હતા. આવો ભક્ત દુઃખમાં સુખ અનુભવે છે. સુખ ને વહેંયે છે. હરિનામનો વેપાર કરે છે. બોગણો અને ગંગાની આ અવસ્થા હતી. ના દેહનું ભાન, ના મારું-

તારું, ના વેર-જેરનો ભાવ, ના સ્ત્રી-પુરુષ, પશુ-પક્ષીના ભેદભાવ દુઃખને જોઈને ઓગળી જતાં. બન્ને હદ્યની ભાવ અવસ્થામાં પણોંચી ગયાં હતાં. હરિએ એમનો સ્વીકાર કર્યો હતો. ભौતિક સુખ-દુઃખને સહજ અનુભવતાં બંન્ને હરિની કૃપા સમજતાં હતાં. તે હરહંમેશ પ્રભુને પ્રાર્થના “હે હરિ એવું દુઃખ આપો કે અમે તમને ખૂબ ખૂબ યાદ કરીએ.”

બીજા દોઢ માસે ચૈત્રી આઠમે ઊંપુરમાં આવ્યા ત્યારે ગામ લોકોમાં આનંદની હેલી ઊછળી. સંધનું સ્વાગત સરબરા થઈ. ગોમતી ઘાટે સ્નાનાદી કીયાથી પરવાર્યા પછી ભક્તોને ભોજન જમાડવામાં આવ્યું. યુવાનો, યુવતીઓ, સ્ત્રીઓ, પુરુષો યાત્રાળુંની સેવામાં મળ બન્યાં. પગચંપી થવા લાગી. મોરી ચાતે હરિ ભજનની હેલી મંગાઈ. ઊંકનાથ મંદિરમાં ગવાતાં ભજનોમાં બોગણો-ગંગા સોણે કળાએ ખીલી ઊંકયાં. “હરિ હરિ તે વનનો મોરલો ગિરધારી રે...” “આજ મારે દિવાળી થઈ હરિ મુખ જોવા ને” “વર્જ વખલું રે ગોકુળ નહીં આવું” ભજન પૂરાં થયાં. પ્રાર્થના ચાલી “ઓ ઈશ્વર ભજ્યે તને...” ગ્રામવાસી વિખેરાયાં. પશીમા કે અમરસીંગને જ્યાં નહીં. બોગણો વાકુળ થયો. કરણને પૂછ્યું - “કરણ મા-બાપુ?”

“દુઃખાણી પૂનમે...” કરણનો કંઠ ઝંધાયો.

“હું થીયું?” ગંગા બોલી ઊઠી.

સાંકળયંદ શેઠ બોલી ઊઠ્યા - “ગંગાબાઈ, તમે જ્યાં ને તમારા વના તડપતાં તડપતાં...”

રડનો રડતો કરણ બોલી રહ્યો- “હા જૈ બેઉ હારે હરિશરણ થીયાં.”

ગંગા-બોડાણો ગળગળા સ્વરે છૂટી પોકે રીતી ઉઠ્યાં- “હરિ હરિ... આ હું હુંજું?”

ચંચળ અને મગનદાદાએ ગંગા-બોડાણાના શીર પર ખથ ફેરવતાં બોલી ઉઠ્યાં- “જેવી હરિની ઈચ્છા. હરિ કરે તે ખરું.”

ગંગા-બોડાણો શૂન્યમનસ્ક ભાવે અવિરત દૃષ્ટિથી નીછાળી રહ્યાં. ચોધાર આંસું ચાર આંખોમાંથી ઉભરાઈ રહ્યાં હતાં. સંઘના યાત્રિકો દુઃખ બનાવથી વ્યગ હતાં. વહેલી સવારે વિદ્યય લેતા સંઘના યાત્રિકો દુઃખ ચહેરે બોડાણા-ગંગાને મળીને આશ્વાસન આપી વિદ્યય થતાં હતાં. વાલીમા તો બોલી ઉઠ્યાં- “દીકરી સુખ દુઃખ હરખાં ગણવાં.. ઈ મનેખના ભવમાં વણાઈ જ્યાં હોય શેં.. હરિ નામ ઈજ હાચું.”

વિજય ભૂતકાળમાં સરી પડતાં વિચારી રહ્યો “બાપુ કેવા હતા જે નક્કી કરે ઈ કર્યા વના રે નૈ. સેતરમાં કૂવો ખોદવામાં જાત તોડી નાંખી” નાનોભાઈ લખો કહેતો “મોટાભાઈ તો કોમનો રાકસસ કેવાય. કાંમના કરેં તો ગમ જ નૈ હાં.” એક દિવસ પ્રતાપને તાવ આવ્યો ત્યારે અમરસીંગ કોઈને કહ્યા વિના એકલા ખભે બેંધારી ઊમરેઠ દિવસ ઉગતા પહેલા વૈદ્યને ત્યાં લઈ ગયા હતા. દંડીઝિને આશ્રમે વહેલી સવારે પહોંચી જાય તો એકલા જાતે જ આંગણું ચોખ્યું કરી નાંખતા. પાકટ ઊમરે નીજા પ્રહરમાં ઊંઘ ઊરી જાય તો ચૂપ ચાપ નાવણિયામાં સ્નાન

કરી. લીંબડા નીચે બેઠા બેઠા હરિ સ્મરણ કર્યા કરતા. બીજા વર્ષે નવરાત્રિના દિવસોમાં બાજરીનો પાક કાપવામાં મોટું થયું હતું તો ઘાતરું લઈને રાત્રિના નીજા પ્રહરમાં હરણીઓ નીકળે ત્યાં સુધી બાજરીની ઓળ વાઢતા રહ્યા. વિજયે નોરતાના ગરબા ગવાતા બંધ થયા અને બાપુને ઘેર ના જોતાં ખેતરમાં ગયો તો પાસે આવીને ઊભા રહેલા વિજયને કહેતા હતા “બેટા આંમ અંધારે અંધારે નાં અવાય... તું તાર હુંઈ જા મું વાઢું હું કા ઈટલું કામ કરવું મટ્યું”

નવી પરણીને આવેલી ગંગાને ખ્યાલ પણ નહિ ને લાજ કાઢવાની રહી ગયેલી. ઘરકામમાં મશશુલ ગંગા ઓસરી, ઓરડો અને ચોકવાળીને ગાય-બળદને ઘાસ નીરતી હતી ત્યાં જ ગંગાની નજર અમરસીંગ પર પડતાં શરમાઈ ગઈ અને લાજ કાઢીને દોડી ગઈ ત્યારે બોલી ઉઠ્યા હતા, “ગંગાબાઈ તું તો મારી જલ્દિ જેવી દીકરી કેવાય મન મૂકીને કાંમ કરીયે ઈ તો હરિ ભક્તિ-જપ કરતાંય હરિને વ્યાલું હોય હાં” બોકડીયાવાળા ખેતરમાં કૂવાને થારે કપડાં ધોતી પશીમાને અદ્ભૂત પ્રેમ કરતા હતા. તેનો સાક્ષી વિજય બંન્નેની વાતો સાંભળતો. મક્કાઈના ખેતરમાં પાકા તોડા ભાગી રહ્યો હતો. “પશી... તું ને પસાની ઊંમરે પણ જવાં જેવી ભાલું હું ઈ પાંસ મણાની ખહલાની ઘાંડરી ઘડે મૂકૃતી હોય તેમ એક એલકારે માથે ચાડાવું હુંન.. સરસગટ. ગાડાની વાટ જોયા વેન્યા ઘેર ડેંડી જાય હ. તાણ તારું રૂપ જવાનીની ડેડ બદલઈ જાય હ હાં.”

વરસો સુધી અગિયારશને પૂનમના ઉપવાસ કરતા અમરસીંગના

દિવસ ગયા વગર ચંદ્રમાની કળા ઉપર જ કઢી દેતા કે “વિજય આજ અગિયારશ થઈ... પૂનમ થઈ.”

દિવસે કે ચોધાયિંદું બદલાય તો સૂરજના બદલતા પ્રકાશને પ્રાકૃતિક વાતાવરણની થતી મન ઉપરની અસરથી તુરંત કહેતા “ઈ કાળ ચોધાયિંદું બેંટું વિજય, ધારણા ખમ, હાયવીને કાંમ કર.”

એક દિવસ એવું બન્યું. સવિતા બપોરનું ભાત લઈને ખેતર જવા નીકળી તો બાપુ બોલ્યા- “બુન નાં જતાં કુની વાટ ઘરનાં કામ કરો કાળ બેંટ્યું હ..” સવિતાએ બાપુની વાત હસી કાઢી તે હસતાં હસતાં બોલી ઊઠી- “બાપુ.. ઈ... દન ઊગ ન ચોધાયિંદું તો બેંખવાનું.. કાય હું કરી લે મું તો આ હેઠી” “નાં નાં બુન આજ તારા હટુ હરં નહિ ચાંક કાંક થહે”

એવું જ બન્યું. સવિતા ગોમતીથી થોડે દૂર પગદંડી ઊતરીને ખોડીબારે પહોંચે ત્યાં ઠેસ વાગતાં નીચે પડી ભાત પરનું દૂર અને સવિતાનો પગ ધુંટણમાંથી ઊતરી ગયો. ઝોડંગાતી રડતી રડતી સવિતા ખેતરમાં પહોંચેથી તો વિજયને ખબર પડી કે બાપુના ના કહેવા ઉપર સવિતા ભાત લઈને નીકળી હતી. વિજય મૂંગો મૂંગો કેટલોય સમય ઓટલી ઉપર બેસી રહ્યો. તેની નજર સમક્ષ પશીમા દેખાવા લાગ્યાં. ચોકમાં મૂકેલા ઘોણ્યામાં કરણને છિંયકો નાંખતાં હતાં. સાંજનો સમય હતો. વિજય-પ્રતાપ લંગડી રમતા હતા. પશીમા વિજયને કહેતાં હતાં “વિજય આંમ આવ લેં હેંચકો

નાંખ મું સોખા-ઘલ લૈ આવું.”

વિજય હેંચકો નાંખતો રહ્યો ને પશીમાની ચીસ સંભળાઈ. વિજય દોડતો ઘરમાં ગયો. પશીમા બરારી ઊક્યા- “પાંખણ નાં આવતો બેટા કાળમુખો કેરી જ્યો.” વિજય જુઝે છે ને પશીમા ભયાનક સાપના મોદામાંથી પકડી ઊભાં થૈ બહાર આવ્યાએ બારણાના ખૂણામાંથી ઘતરડું કાઢી જોરથી હથના પંજા ઉપરની નશ કાપી નાંખી લોહિ નીકળવા લાગ્યું. નીકળતા લોહી સાથે પશીમા સાપને વિંઝીને ફેંકી દીધો. વિજય રડતો જ રહ્યો રડતો જ રહ્યો. રડતા વિજયના અવાજે ફળીયાના લોક ભેગાં થઈ ગયાં. જોયું તો પશીમા સાપ સાથે દોરી રહ્યાં હતાં. કરણનમાએ પશીમાની પાછળ દોરી સાપને ફેંકી દેતી પશીને પકડી પારી અને બેભાન થવા લાગેલી પશીને થપથપાવતાં ઊંચકી ઘરનાં ચોકમાં સુવારી. ગામ લોકો ભેગા થઈ ગયા. ગારુડીને બોલાવામાં આવ્યો. મોરી રાતે સાપનું ઝેર ઊતરી જતાં પશીમાનું માથું ખોળામાં મૂકીને બેસી રહેલી સવિતા અને પશીમાને જોણીમાં સૂવારી ઊમરેઠ વૈધને ત્યાં લઈ જવા નીકળ્યા. પરોઠ થતાં વૈધની દ્વા કરાવીને ધેર આવી પહોંચ્યા. દ્વારકા જવા નીકળેલા વિજયને મળવા અમરસીંગ કેવા ઘોડેસવાર થઈને આવી પહોંચ્યા હતા. પાસે હતી તેટલી કાવણીયા આપતાં કેટલું પ્રેમથી બોલતા હતા. છેવટે વિદ્યય થતાં કેવા ગળગળા થઈ ગયા હતા. તે દશ્ય વિજયની આંખો સમક્ષ તરવરવા લાગ્યું. વિજય ને લાગ્યું કે બા-બાપુની યાદમાંથી બહાર નહીં નીકળી શકશે એટલે વિજયે નિર્ણય કર્યો કે કરણ ફળીયા

વચ્ચે ધરમાં જ રહે અને ગંગા-વિજયે ખૂબ ઓછુ ઘેર રહેવું. દિવસોના દિવસો જવા લાગ્યા. વર્ષ પૂર્ણ થવા આવ્યું.

બોડાણાની ૮૨ મા વર્ષ ૬૦મી યાત્રા

બીજી વર્ષે ૧૨૧૧માં ખંભાતના સંઘ સાથે ગંગાબાઈ-વિજય દ્વારકા જવા નીકળ્યા. તે પહેલાં મહા માસમાં કરણ-પ્રતાપનાં લગ્ન લેવાયાં. સાંકળયંદ શેઠને ત્યાં વિજયે લગ્ન અંગેની ઉપાડ કરી જમણવાર માટેનું સીધું. જરૂરી ચીજવસ્તું, પાનેતર, ચૂડી, કિરીયા હેર લાવ્યા. ગંગાબાઈએ સોનાના દાળીના પ્રતાપ-કરણની પત્તીને દેજ દીવા ચંગાવ્યા. બંન્નેના વરધોડા નીકળ્યા. આનંદ ઉત્સવ મનાવાયો. સમસ્ત ગામમાં જમણવાર કરવામાં આવ્યો. પ્રતાપ-કરણ પરણીને આવ્યા ત્યારે ગંગાબાઈએ ઓવારણાં લીધાં. પ્રસંગ પૂર્ણ થયે દીવાની અને કરણની વિદ્યય લેતાં વિજય બોલી ઊઠ્યો, “કરણ આ ધર ખેતર તને સૌંપું હું ઈ મારે ને તારી ભાલીએ હરિશરણ સ્વીકારેલું હે તું તારી ખેતી હંભાર જે અન ઊંનાથની પૂંજી કરજે. અમે દ્વારકા જાહું” ગંગા-વિજય બીજી વાર

દ્વારકા જવા નીકળ્યાં. ખંભાતનો સંધ હતો. જગત શેઠ ઊંકપુર આવ્યા હતા. સંધની પૂરી સરબરા કરવામાં આવી. જોઈનું સીધું લઈને ઊંકપુરથી સંધ દ્વારકા જવા નીકળ્યો ત્યારે સાંજની ખીચડી-કરી ખવડવતાં સાંકળયંદ શેઠ સંધવાળાને કહ્યું- “ઈ જગતબૈ અમારી મૂરી તમન હોંપીએ સીયે ઈમન હંભાર જો હો” જગતશેઠ વિજય-ગંગા તરફ દૃષ્ટિ કરતાં કહ્યું- “સાંકળયંદ શેઠ એમ ચમ બોલ્યા, તમારી મૂરી ઈ અમારી પણ મૂરી હ જેવાં ચેવાં તમારા રાધા-કિશન જેવાં દેખાય હ.” સંધવાળા ગંગા-વિજયને જોઈ જ રહ્યા. કેટલાક બોલી ઉઠ્યા “હાચી વાત હો રાધા-કિશન જ હી”

ખંભાતના જગતશેઠ એકવીસ વાર દ્વારકા દર્શન અર્થે સંધ લઈને ઊંકપુર રોકાઈને ગંગા-વિજયને સાથે લઈને જતા હતા. ઉનાળાનો આકરો તાપ ભૂખ-તરસ તો વેઠવાનાં સાથે બાળી નાંખે એવી લૂ હોય પગમાં ફોલ્ખા પડી ગયા હોય તો પણ રણાંદળ દર્શનના તરસ્યાં-તડપતા ગંગાબાઈ-વિજય અડગ શ્રદ્ધાથી સંધ સાથે દ્વારકા જતાં હતાં. દ્વારકાધીશનાં દર્શન કરી ધન્ય ધન્ય બની જતાં. તેમની આંખોમાં કરુણાનાં અશ્રુ ઉભરાઈ આવતાં હતાં. માર્ગમાં ક્યારેક સ્વપ્રમાં દ્વારકાધીશનાં દર્શન થતાં ક્યારેક એ સ્વખની જાંખી આખો દિવસ રહ્યા કરતી હતી. ભાવમય વિચારોમાં આખો દિવસ ચાલ્યા કરતાં ગંગાબાઈ અને વિજય બોગણાને શરીરનું કોઈપણ ભાન પણ રહેનું નહીં. બોગણો ક્યારે હરિ જાપ કરતો કરતો ટોકર ખાઈને પડી જતો. તો ગંગાબાઈ તેને ઉભી

કરીને ખંભાનો ટેકો આપતી સાથે ચાલતી હતી. બંન્નેને ભૂખ જેવું કંઈ હતું જ નહીં. દેહની તુરિયા અવસ્થા આવી ગઈ હતી. તાળવામાંથી એક એવો રસ જરતો કે બંન્ને તે ધુંટ પીતાં પીતાં ભૂખનું સમન કરતાં આનંદમાં ઈશ્વર દર્શનની કરુણાભરી આંખો, ચાલ્યા જ કરતાં. બસ ચાલ્યા જ કરતાં. જ્યાં જ્યાં નજર પડતી ત્યાં દ્વારકાધીશનું સ્મરણ થઈ આવતું હતું. જગુણાના વારસ જગતશેઠ એક દિવસ માર્ગમાં ચાલતાં ચાલતાં ગંગાબાઈને પૂછતા હતા “ગંગાબાઈ... આ ભગત તો ખરા સેં.. કંઈ બીજી વાત્યાં ને ન બસ હરિ હરિ આ હું વેવલા વદ્યા કરશે.”

ગંગાબાઈ જગતશેઠને કહેતા “ઈ મારા દ્વારકાધીશ હ. ઈ નો મારગ મારો મારગ હ ભયા આ ભવ મારો વાલો નાં મલ તો કંય ને આવતા ભવ ઈ અમૈ હંથી જનમીને પાસાં તમ હારે સંધમાં દ્વારકા જાહું.. હરિ હરિ જપ હું ભવોભવ આંમ જાહે તો હું થયું.. ઈ મારા વાલીઝની મરજ ભયા.”

ગંગાબાઈના શબ્દોએ જગતશેઠને પીગળાવી દીધો. ગંગાબાઈનું પારખું કરતો જગત ગળગળો થૈ બોલી ઉઠ્યો- “મારાં બુન તમ હાસાં ભગત હો, ભગત જરૂર મારો વાલો એક દી તમન મલહી”

જગત શેઠની આંખમાં જળજળિયાં આવી ગયાં. દ્વારકા પહોંચ્યા ત્યારે જગતે આ શું જોયું? બોગણો દ્વારકાધીશ જેવો દેખાતો હતો અને ગંગા રકમણી હોય તેમ તેજોમય દેખાતી હતી. ગંગા-વિજયના ચરણોમાં પગો લાગતો જગત કહી રહ્યો “ઈ જાતરા ફળી મારા મન કાળિયો મલી

જ્યો. અવ દ્વારકા મંદિરમાં જવાની હું જરૂર.”

ગંગાબાઈ-વિજય જગત શેઠને કહેતા હતા. “શેઠ તમારું મન મારા વાલમાં ભળી જું. ઈ... તમ જીં જોવો તાં મારો શામળો દેખા હો” એવું જ થયું જગતશેઠ દ્વારકા ગયા તો ભગવાન દ્વારકાધીશનાં દર્શન કરતાં. થોડીવાર વિજય બોગણો દેખાય તો થોડીવારમાં ગંગા અને પાછાં હસતાં હસતાં દ્વારકાધીશનાં દર્શન થવા લાગ્યાં. મોરી રાતે ગોમતી ઘાટે ખૂલ્લા મેદાનમાં પડાવ નોંધી ખીચડી ખાઈને બધા સૂતા હતા ત્યારે દરિયાનો મંદમંદ પવન અપૂર્વ શાંતી અર્પતો હતો. ગંગાબાઈ-વિજય કહેતા હતા- “હે બોગણા ભગત તમ ચાણની લેંદ લાગી.”

ઈ તો ગંગાન ખબર હ.. પણ એક વાર ગંગાન સિંહ ફાડી ખાતો હતો તાણ મી ઈન બચાવા દોડી જ્યો.. સિંહ ન માર્યો ગંગા પણ મારવા લાગી.. તાણ મન ગંગામાં કંક જુદુ જ દેખાયું.. બધા ભેગા થૈ ગયા. સિંહ નાખી જ્યો, બીજા દ્વારા આ હું.. અમારા દંડીઝિના શરીર પર લાકડીઓના શોળ અન તૈણ દ્વંત પણ પડી ગયેલા.. “બસ ઈ દ્વારથી મું ગંગા ઓતપ્રોત થઈ જ્યાં ન હરિ સમરણની લેંદ લાગી.” જગત શેઠ આશ્રયમાં પડી ગયા. જરૂર બોગણામાં મારા વાલાનો પ્રવેશ થયો અહે.

સાઈઠમી યાત્રા કરવા ગયેલા બોગણાની ઉમર બ્યાસી વર્ષની હતી. સંવત ૧૨૧૧માં દ્વારકાધીશના દર્શને જતા સંધ સાથે જતા વિજય બોગણાનું શરીર જર્જર થઈ ગયું હતું. દેહમાં કોઈ હામ રહી ન હતી. કુશ શરીર માંડ માંડ ચાલતું હતું. તેનું હરિ સમરણ હરિ મિલનની અવસ્થાએ

હતું. રાત-દિવસ સતત તન-મન હરિ સમરણ કરતું હતું ના દેહનું ભાન, માત્ર ગંગાબાઈ વિજય બોગણાનું ધ્યાન રાખતી હતી. જગત શેઠના પુત્ર લક્ષ્મીયંદ ખંભાતથી યાત્રાએ જવા સંધ લઈને ઉક્કૂર આવ્યા હતા. ઉક્કૂરમાં વર્ષોથી આવતા સંધમાં હવે લોકોને નહિવત્ શ્રદ્ધા રહી હતી. વૃધ્યો અને યુવાનો વર્ષોથી આવતા સંધની આગતા-સ્વાગતા કરવી પડે તે પરંપરા મુજબ સેવા કરવાં અને વહેલી સવારે ગંગાબાઈ-બોગણાને સંધ સાથે વિદ્યા આપવી. પ્રતાપ અને કરણનો પુત્ર અછતસિંહ અને મંગલસિંહ ગંગાબાઈ અને બોગણાની સેવા ચાકરી કરતા. માંડ માંડ જેતરમાં કામ કરતા વિજય બોગણા અને ગંગાબાઈનું ખૂબ પ્રેમપૂર્વક સેવા ચાકરી કરતા હરિદર્શન અને સમરણાં દિવસો પસાર કરતા બોગણા અને ગંગાબાઈને લખા પરમારના વંશજ પ્રતાપ અને તેના પુત્ર અછતનો તેમજ જમુના, રેવાં પુત્રનો પ્રેમ અદ્ભુત હતો.

લખા પરમારની વિદ્યા પદ્ધી સંધ સાથે જતાં ગંગાબાઈની અનેવ વિજય બોગણોની સાથે પ્રતાપ અને કરણ પણ દ્વારકા જવા નીકળ્યા. વિજયે ખૂબ મનાંથી પણ પ્રતાપ-કરણ માન્યા નહિ. “હરિનો માર કાઢો સેં હોં.. કાચા પોચાનું કામ ને માંડીવાળ ભૈ ઘેર રૈ ન રણાંડ રણાંડ કરજે.. હાચું કે હું.. માંડી વાડ જતરા આવાનું” તેમ છતાં કરણ-પ્રતાપ ભાઈ-ભાભી સાથે ખંભાતના સંધમાં દ્વારકાધીશનાં દર્શને આવ્યા. બોગણા ચાતે સૂતાં સૂતાં પણ હરિ નામ જાપ જપતો હતો. ગંગાબાઈની પણ સ્થિતિ એવી જ હતી.

હરિનામ જપતા વિજયે કહ્યું- “ભૈ કરણ આંય આવ...”

કરણ વિજયની પાસે આવ્યો તે બોલ્યો- “બોલો મોટા ભૈ હું કોશો.”

“ભૈ કરણ.. તું ન પ્રતાપ હંપીન રેંજો મારું ન તારી ભાભીનું નકી ને હોંં.. જો પાસો તારી ભાભી ન ના કે'તો.. મન કંઈ કંઈ દેખાય હ.. મુ જાતરા કરીને ઘેર આવું હું ન મન કોક મારી નાંખ હ.. ન.. ગંગા પણ મરી જાય હ” વિજય વાત કરતાં કરતાં હંફ્ટો હતો. તેની આંખોમાં આંસુ હતાં. “એવું ના હોય હરિભગત ન કોની હારે વેર હોય” પ્રતાપ બોલી ઉઠ્યો.

“ઈ હાચી વાત હ.. ઈ નાં થાય” કરણ ગદગદીત કંઠે બોલ્યો “સપનું ઈ સપનું હોય..”

“એવું નૈ ભૈ.. મન.. મારો વાલો દ્વારકાધીશ.. રણાંધોડરાય દરોજ કેશ.. તું ઘૈડ્યો થૈ જ્યો.. મન તારી હારે લેં તો જા.. હચું કૌંઠું હું..”

મીં પણ ગઈ રાતે સપનામાં મારા વાલો આયો તાણ કયું “મું પણ ઘૈડ્યો થૈ જો હું અવ ચ્યમ કરી તારં દરશન કરવા આવું હેડ મારી હારે મારા વાલા રણાંધોડ” થોડી શાંતી જાળવી શાસ હેઠો પડતાં રાહતનો દમ લેતાં બોગણો બોલી ઉઠ્યો- “આ ફેરા તો મારા વાલાનાં દર્શન કરતાં કે દેવાનો હું મારા વાલા મારી લાજ તારી લાજ હ તું મારી આરે હેડ..”

પ્રતાપ-કરણ અને ગંગાબાઈ તેમજ જગત શેઠના અને નંદશેઠ

વિજય બોગણાની ૮૨ વર્ષે ૬૦ મી યાત્રાની કપરી કસોરી સાંભળી ભયાનક આકંદ કરતાં રડી પડ્યાં. કલણામયી ભક્તની મૃત્યુ સમયની કુશ અવસ્થામાં અમર દેહને ખેંચીને ચાલતા હંફ્ટા-હંફ્ટા ભગતની અતૂટ શ્રદ્ધા હરિદર્શનના તંતુએ બંધાયેલી હતી. પાર્થિવ જગતના લોકોને ક્યાં ખબર કે ભક્ત અને ભગવાન એક હોય છે. ભક્તના દુઃખે ભગવાન દુઃખી હોય છે. તે હંમેશ ભક્તની ચિંતા કરતા કરતા હોય છે. મોડી રાત સુધી વાતો કરતા. કરણ-પ્રતાપ, ગંગાબાઈ, જગતશેઠ સૂઈ ગયાં ત્યારે ઊંઘ હરામ થઈ હોય તેમ બોગણો વિજય પડ્યાં ફેરવતાં ફેરવતાં સૂઈ ગયો. તેના હોઠ હરિનામના જાપ “જય રણાંધોડ” જપતા હતા. શરીરથી મન અને આત્મા છૂટી પડી ગયા હતા. શરીર જપ જપતું હતું તો મન છૂટું પડીને હરિ ચરણો દ્વારકા ગયું હતું. આત્મા પાછો હરિદર્શન કરી અચેતન શરીરમાં પ્રવેશી ચૂક્યો હતો. બોગણો જગૃત થયો ત્યારે કોઈ અગમ્ય શક્તિ સ્ફૂર્તિ તેનામાં અવતરીને ચૈત્ય શક્તિ સંચાર કરતી હતી. વહેલી સવારે “જય રણાંધોડ”, “જય રણાંધોડ” જપતો બોગણો સ્નાન કરી રહ્યો હતો ત્યારે ગંગાબાઈ જગતશેઠ, નંદશેઠ, પ્રતાપ, કરણ જાગ્યા ત્યારે આશ્રયમાં પડી ગયાં. યુવાનને શરમાવે તેવી સ્ફૂર્તિ ચેતના વિજય બોગણામાં પ્રગટી હતી.

દ્વારકામાં પ્રવેશી ચૂકેલા સંઘનો પડાવ હરહંમેશ મુજબ ગોમતી સાગરના સંગમે હતો. ખીચડી કઢી રંધાઈ ગઈ હતી. ભક્તો મોડી સાંજના સાયન દર્શન કરવા ગયા. ભક્ત બોગણાએ દ્વારકાધીશને પ્રાર્થના

કરી “હે! મારા દ્વારકાધીશ, ભક્તોના રક્ષક, મારા રણાધોડરાય, કૃપા કરો, હું હવે ઘરડો થૈ જ્યો હું.. હેંગતું નથી હેંફ ચડ હ.. ઈ ઉંકપૂર ચાં ન ચાં દ્વારકા નૈ અવાય અવ મારાથી તારા શરણમાં દર્શન કરવા. કંક કર મારા વાલા મારી હાર હેં” આ શું? વીજળીના ચમકારા સાથે વાદળો ગર્જવાનો અવાજ થવા લાગ્યો. મંદિરના ઘંટ આપો આપ વાગવા લાગ્યા. મંદિરની મૂર્તિમાંથી તેજ પ્રકાશો બધા ભક્તોને આંજી દીધા. કેટલાક ભક્તો જીવ બચાવા ભાગી ગયા. દોડાદોડ થઈ ગઈ. વિજ્યે ભગવાનને પ્રગટ થતા જોયા તે કહી રહ્યા હતા “હે! બોગણા! તું મને અહીંથી લઈ જા હું આવીશ.”

“પણ મારા વાલા યમ કરી લૈ જો ઉં” બોગણાએ રડતાં રડતાં કહ્યું “હવે જ્યારે આવું ત્યારે ગાડું લૈ ને આવજે હું તેમાં બેસી જઈશ” દ્વારકાધીશ ભક્તના શીર ઉપર હાથ પ્રસારતાં કહ્યું- ભક્ત બોગણો બોલી ઊક્યો- “હ હ મારા વાલા ગાડું તો હ.. પણ રજાના સિપાઈ અને આ તોતીંગ દરવાજા તાળાં માર્યા હોય તો હુ કરું.”

દ્વારકાધીશ અંતર્ધાન થઈ ગયા. દ્વારકાના લોકોને અનુભવ હતો કે ભગવાનનો કોઈ ભક્ત જો આવી જાય તો આવું જ બને છે. લોકો દ્રોગતા દ્રોગતા આવ્યા તો.. વર્ષોથી ઉંકપૂરમાંથી આવતો બોગણો જોયો. બોગણાને જોઈને કેટલાક તો કહી રહ્યો- “તોખ જંપ હવે ઘરડો થઈ ગયો. જોજે પાછો સીધો રે જે” અદ્ભુત ઘટના ઘરી પણ એવી જ ભક્ત બોગણો દ્વારકાથી ઉંકપૂર સાઈઠમી યાત્રા કરીન આવ્યો ત્યારે ઉંકપૂરનું

પ્રાકૃતિક-માનવીય વાતાવરણ વિશિષ્ટ હતું. ભક્ત બોગણાં અને ગંગાબાઈને લોકો, બાળકો, સ્ત્રીવર્ગ, યુવાનો વગેરે ખૂબ ભાવપૂર્વક પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરતા. વળી કેટલીક સ્ત્રીઓ, વૃધ્યો, બોગણાને દંડવત્ પ્રણામ કરતા હતા. ઉંકપૂરની ઘરતી ઉપર જીવતા માનવો, પશુ-પક્ષીનું પરિવર્તન અદ્ભુત હતું. ગંગાબાઈને આવતી જોઈને ગાય-બેંસ ભાંભરતી તો વળી પક્ષીઓ તેની આસપાસ વહ્યા જ કરતી. મધુર મધુર મંદ મંદ પવન ક્યારે ફેરમ ફેલાવ્યા જ કરતો. ક્યારેક ખેતરમાં જતાં બોગણો-ગંગાબાઈને વૃક્ષો-પ્રકૃતિ આવકારતી હોય તેમ પવનગતિએ જોલ્યા જ કરતી હતી. હરિશકની હેલી ઉંકપૂરમાં ચાલ્યા જ કરતી હતી. ફળીયે ફળીયે તોરણ બંધાતાં, તુલસી ક્યારાં લીંપાતા હતા. ક્યારેક બપોરના તો ક્યારે ખેતરેથી કામ પરવારી સાંજનું વાળું કર્યા પછી મોરી વાર સુધી ભજન ચાલતાં. બોગણો-ગંગાબાઈ ભજનમાં ઉપસ્થિત ભક્તવૃંદને તીર્થયાત્રાના અનુભવો કહેતા. તો વળી હરિશ્ચનું ગાતાં ગાતાં ગદગદિત થઈ ઉઠતાં.

વહેલી સવારે ભાદરવી પૂનમે ખંભાતથી સંધ ઉંકપૂરમાં આવી પહોંચ્યો. સંધનું સ્વાગત સરભરા ભાવપૂર્વક કરવામાં આવ્યું. ગોમતીના પાણીને ગરમ કરી જ્ઞાન કરાયું. વૃધ્ય, સ્ત્રી, પુરુષોને ઉંકપૂરની સ્ત્રીઓ, પુરુષો પગચંપી કરવા લાગ્યાં. ગંગાબાઈ-બોગણો ભાવથી ગદગદીત થઈને વંદન કરતાં હતાં. ઉંકપૂરના મંદિરે સાંજનું જમણ ખીચડી-કઢી ગંગાબાઈએ અને બોગણાએ જ બનાવતાં પ્રતાપ-કરણ અને તેની પત્ની

જમના અને ધીવાને કહું- “ઈ જમના-ધીવા હંધાં આગાં રેંજો આજ તો મારા વાલીગના ભગતોને જતી જ ભોજન રંધી જમાડીશું. ગંગાએ ચૂલો સળગાવ્યો. બોગણાએ લાકડાં મૂકીને ચૂલાની આગને તેજ પ્રગટાવી. ગંગાએ ચોખા અને ઘણ ભેગા કરીને સૂલા ઉપર મૂકેલા તપેલામાંથી ગરમ પાણી લઈને મસળી મસળીને ત્રણ વાર ધોયાને ચોખા-ઘણનો મેલ દૂર કર્યો. જાણો દેહ અને અંતરનો મેલ દૂર કરતા હોય તેમ દૂર દૂસ્થી જોઈ રહેલા યાત્રાણું અને પ્રતાપ-કરણા, ગામના વિરમ, સીતા, દેવો, અમથો, કેશવ, જ્યંતી, કનું જોઈ રહ્યાં. પંચાસીયું વટાવી ગયેલા વૃધ્ય સાંકળયંદ્શોઠ અને જ્યોત્સના સીતેરમામાં પ્રવેશેલા મંગળદસ અને કલણાશંકરનો દેહંત થઈ ચૂક્યો હતો. ચંદ્રકાન્ત સેવકનો જગો અને ઉમિયાશંકર સેવકની કાવેરી કેશવ સાઈઠમા વર્ષે પણ ઉંકપૂરના મંદિરમાં ભાવપૂર્વક ગંગા-બોગણાની અદ્વિતીય ભક્તિ-સેવાને નીછણી રહ્યાં હતાં. અજાર કુશ શરીરમાં આટલી સ્કુર્ટિં અને શક્તિ જ્યાંથી આવતી તે તો કોઈ જ જાણતું ન હતું. ચઢી ગયેલી ખીચડીને ઊતારી. બીજા તપેલામાં છાશ નાંખી ચણાના લોટને પલાણી છાશમાં ભેળવતાં ગંગા કહેતી હતી “ઈ કલ્પના, વિદ્યા જો તો છાશમાં લોટને એવો ઓગળીને નાંખું હું ક મન-શરીર ઓગળીને આત્મામાં ઓતપોત થૈ જાય.” બોગણો મરક મરક હસતાં હસતાં એક ચ્યવડામાં તેલ નાંખી. ચૂલાના સળગતા અંગારા બહાર કાઢી ચ્યવડાને અંગારા ઉપર મૂકી તપાવી રહ્યો હતો. તેલની વરણ નીકળતાં તેમાં રાઈ-મેથી જીરુ અને સૂકાં આખાં મરયાં અને મીઠો

લીંબડો નાંખી તેજ ધુમાડો નીકળતાં ચ્યવડાને કપડાથી પકડી કદીમાં નાંખી વધાર કરતાં ધીંકાઈંક થવા લાગી. તો બોગણો બોલી ઊઠ્યો- “ઈ આખા ગાંમનો રોગ-ધોગ આ છેક હારે જતો રથો. મારા વાલ ભક્તો તમ તમાર લેંથી ખીચડી-કદી ખાજો હો” બોગણા કદીમાં હળદર મીઠું અને વધેલો મીઠો લીંબડો નાંખી હસતો હતો. ગંગાબાઈ ઊભી થઈને ચ્યવડાથી કદીને બરાબર ગોળગોળ હલાવી રહી હતી.

યાત્રાણુંને સંધ્યા સમયે મંદિરના ચોકમાં આરતી કરીને જમાડતાં ગંગાબાઈ અને બોગણો ખાખરાનાં સૂકાં પાનની પતરણીમાં ખીચડી-કદી હોંસે-હોંસે હસતાં હસતાં પીરસતાં કહેતાં હતાં- “ઈ તમ તમારે હરિ નાંમ લૈ હરિ પરસાદ ખાવ.. મોરી ચાત હુંધી ધમ ધમાવી હરિ રસ પીરસજો મારા વાલ...”

બોગણો કોઈ અગમ વાણી બોલતો હોય તેમ કદીને ખાખરાના બનાવેલા પડીયામાં પીરસતાં હસતાં હસતાં કહેતો હતો- “ઈ.. ભગતો કદી મીં જતી બનાવી હ.. ઈ ત્યાસીમા વરહની એકસંહમી જાતરા કરવા આવાનો હું.. ઈ મારો વાલો કર ઈમ કરીશ.. બરાબર ખીસડીમાં કદી નાંખી રહ રહ કરીન આરોગજો.. ભૈ.. મારી બુન..”

બોગણાની અંતરની અગમવાણીને સાંભળતાં યાત્રાણુંઓ ઘેબી અવાજથી અંત:મુખ થઈ વિચારતા હતાં. “જરૂર કંઈ નવું થવાનું હ” વહેલી સવારે ભાઈરવી પૂનમે આવેલા સંધ દ્વારકા તરફ જવા નીકળ્યો. બોગણો સંઘને ભાવપૂર્વક વિદ્યય આપતો હતો. ગંગાબાઈ હર્ષનાં આંસું

સાથે યાન્ત્રિકોને ગદગદીત થઈને વંદન કરી રહ્યાં હતાં. પ્રતાપ, કરણ, દીવા, જમની, રેવા, મંગળ અને અજીત સંઘને વંદન કરતાં કરતાં ગામને પાદરથી દૂર દૂર સીમળજના સીમાડા સુધી મૂકીને વિદ્યય કરી આવ્યાં. વિદ્યય લેતાં સંઘના વૃધ્ય યાત્રાણુંમાંથી જગતશેઠ અને તેમના પૂત્ર અમીરચંદે પૂછ્યુંય ખરું કે “ઈ બોગણા યમ નહીં આવાનું દ્વારકાધીશનાં દર્શન.. ધૈરા થૈજ એટલે પત્યું...”

“ઈ નાં નાં મારા શોઠ.. અમીરચંદને કેઝો.. તમ તમાર હેડતા થાં મું એકલો ગાડું લૈન આવી પુંગું શું” બોગણાએ કહું.

બપોરની વેળા થવા આવી. કરણ-પ્રતાપ, દીવા, જમના, રેવા, મંગળ, અજીત, વિદ્યા, કેશવ, મોહન, કદ્યના, કેશવ, કાવેરી, વિરમ, દેવો, કેશવ, જ્યંતી અને કનું સાથે મધ્યાહનનું બોજન લેતાં ભાવપૂર્વક બોગણો પીરસતાં કહેતો હતો- “ઈ તમ તમાર લેંરથી ખાઓ, ભારી હવાદવાળી કદી બની હ, ખીસડીની વાત જ નાં કરતાં ગંગા બનાવ ઈટલ હમજહુ ક મૈસાગરના મેળ જવાનું મન થાય.” બધા હસતાં હસતાં ખીચડી કદી ખાતાં કહેતાં હતા- “ધદ્ય! યમ દ્વારકા નહીં જવું.”

“જવું હ ન.. થાય.. આ રાગ રૈ ન જાંઓ..” બોગણાનો અવાજ અંદરથી નીકળતો અવાજ હતો.

“અમૈ યમ.. રાગ રૈ” કરણના પૂત્ર મંગલે વેધક નજરે જોતાં કહું.

“અજજુ તું નાં નો હ નાં નો” બોગણાએ સહેજ પણ મંગળ

ઉપર નજર નાંખી નહીં. પ્રતાપ અને કરણ આશ્રયમાં પડી ગયા. દીવા તો બોલી ઉદ્દી- “ધદ્ય ખોટું તો નહીં લાજ્યું ન.”

“નાં નાં ભગત ન માંઠ હું ન હલું હું” ગંગાબાઈએ હસતાં હસતાં કહું. નીચે બેસીને માંડ માંડ ઊભી થયેતી ગંગાબાઈ વાંકીવાંકી ચાલતી હતી. બોગણો ઢીંચણને ટેકે એક હથ રાખી બીજા હથમાં કદીની હંડલી લઈને મૂકેલા ચ્યાતાથી વારેવારે હલાવતો હલાવતો ભાવથી કદી પીરસી રહ્યો હતો. કરણ સામે આવી નીચે બેક્ઝો. બોગણાએ હંડલીને મૂકી અને સામે બેસતાં લમણો હથ મૂકી કરણ સામું જોઈને કહી રહ્યો હતો- “કરણ.”

“હું ધદ્ય” કરણ બોગણા સામું જોઈને બોલી રહ્યો.

“જો તું અને પરતાપ હંપીને રેઝો બૌ ધ’ાથી હરખી કરેલું ગાડું લૈન દ્વારકાં જઉં હું. ગંગા આવવાની નહીં. બે બળદ ન નીરીને પાંછી પીવાની આયો હું. જોડું એટલી વાર. પાસું હંભર ખરાખરીનો જંગ હ મું નાં આવું તો હમજ જે ઓલી ગોમતીમાં સમાધિ લીધી હ. અન આવું તો.. હંધા ન કૈસું હંભરો સમો પાકે જે થવાનું હોય ઈ થવાનું હ. લડવાએ તૈયાર રેવાં પડ.”

“હું વાત કરો હો ધદ્ય.” કરણ એકદમ ખાતાં ખાતાં ઊભો થયો. પ્રતાપનો કદીનો આભળુકો અધુરો રહ્યો. અજીત, મંગલ ઊભા થઈ ગયા. અજીત બોલી ઉક્ખો- “ધદ્ય હું થવાનું હ.”

“થવાનું તો કંય નૈ પણ...”

“એટલ...” મંગળ વિચાર કરતાં બોલ્યો.

“એટલ એમ..ક... મું મારા વાલાન લૈન આવું તો...”

ઓષ્ઠે..હો..હો...પ્રતાપ, કરણ, અજીત, રેવા, દીવા, જમના..
એક સાથે બોલી ઉછ્યાં.. “મારા વાલા ન ફૂલડે વધાવીશું, વરઘોડે
કાઢીશું.. ઈ વાજે ગાજે પદ્ધરાવશું.. ભજનની હેલ્યુ હેલ્યુ.. મારા ઐ..”
બોગણા અને ગંગા પ્રેમનું ભોજન જમવા બેઠ્યાં. દીવા અને જમના
પીરસી રહ્યાં હતાં. કરણ મંગળને બોલાવતાં કહ્યું- “બેટા તારે ઘઘને
મૂકવા આવાનું હ”

પ્રતાપ અજીતને કહી રહ્યો હતો- “બેટા અજીત તું અન રેવા
બધાં ભજન ગાતાં ગાતાં, મંજુરાં વગાડતાં ગાડાની પાછળ હેઠીશું...”

બોગણો રામાયણકાળમાં શાપીત શ્રીકંઠ અને સામેત ખ્રાબણો
બળદનો અવતાર ભોગવી રહ્યા હતો તે બળદ બોગણાને ત્યાં પાપના
નીવારણ માટે આવી પહોંચ્યા હતા. કણીયુગમાં ભગવાનનો રથ તેમને
ખેચવાનો હતો તે બોગણો બરાબર જાણતો થયો હતો. વારેવારે બોગણો
બંને બળદના કાનમાં ફૂક મારીને બળદને જોડીને ગાડું હંકતો હતો.
બોગણા પરિવાર બોગણાના ગાડ સાથે ચાલતો હતો. ગંગાબાઈ બોગણાના
ગાડમાં બેસી ગયેલાં હતાં. બોગણાએ ગાડને સુંદર શાણગાર્દું હતું.
આસોપાલવના તોરણ બાંધ્યાં હતાં. ગાડમાં રણાધોડજને બેસાડવા વર્ષોથી
અમરસીંગ-પશીમાએ સાચવી રાખેલી રેશમ ભરત ભરેલી ગોદ્દી, પાથરી
હતી. ગાડમાં મંડપ બનાવીને નવી નકરો ગંગાબાઈની પરણ્યાનું પાનેતર

ગોદ્દીના ગાદી ઉપર પાથર્યુ હતું. પશીમાની આ ઉમરેઠની પરણ્યાની
પાનેતરની સારીનો માફો બનાવ્યો હતો. “ભગવાનને છાંયડો રહે ને”
બોગણો કરતાલ વગાડતો ભજન ગાતો હરિના જપ જપતો બળદને
હંકારતો હતો. ભૂખે મરી ગયેલા ઊંમરમાં ઘરડ થઈ ગયેલા બંને બળદ
વર્ષોથી બોગણા પાસે હતા. કોઈ સંકેત હોય તેમ સામાન્ય જીવના
આયુષ્ય કરતાં બંને બળદ પશુયોનીમાં પણ દીર્ઘ જીવી રહ્યા હતા.
બોગણો વર્ષોથી કહેતો “આ બે બળદ મારા પ્રભુને ઊંકપૂરમાં લાવવા
જીવે સેં.”

એવુ જ બન્યું. બોગણો હરખાતો હરખાતો ઊંકપૂરની ગાડું
હંકતો નીકળ્યો ત્યારે બંને બળદને હંકતાં ડયકારતો કહેતો હતો- “ઈ
તમતમાર હેંડો મારા ઐ.. તમેય તમારો ભવ સુધારો.. ઈ ઊંકપૂરમાં
રણાધોડજને પદ્ધરાવી ભવના ફેરા ભાંગો.”

બંને બળદ તેજ ગતીમાં દોડતા-દોડતા વેત્રાવતી વટાવી સાણંગપૂર
પંથક તરફ દોડવા લાગ્યા. દ્વારકા તરફના માર્ગ સંધને મળતાં જગતશેઠ
અને અમીથંડ કહેતા હતા- “ઈ ભગત ચમ આફરા ગાડુ લૈ.”

મનમાં ભેદ રાખતાં હસતાં હસતાં બોગણો બોલી ઉછ્યો- “હું
કરું હેડ તું નહીં ગંગા તો હવ વૈશી થૈ જર્દ. વાંકી વરી જૈ.”

“અવ હું કરહોં” જગતશેઠ કહ્યું.

“જાં લગ જવ રે તાં હુંધી દવારકં જાતરાનું ઝજુ ફેરીશ.”

જગતશેઠ પણ વિચારતાં કહ્યું- “મારી પણ આ જાતરા છેલ્લી

હ. અમીયંદ ન કહું હ ઈ તું તાર જાતરા જતો રે જે ટેક ના રાખતો મારા વાલા.”

“ઈ હું ક્રીધું શેઠ.. જો લગ જાતરા થાવ તો લગ ટેક તો રાખવી રૈ નક માંણાહની જત ભારી આળાડ.. ભગવાન ન તો ભૂલી જાય..”

“હાચી વાત હ પણ વાંણીયા ભૈના ધંધા વેવારીયા એટલ હું થાય” જગતશેઠે હળવેથી કહું મારગ કાપતાં કાપતાં બાપોરની ગરભી, ચાનીની ઠંડી, ક્યારે તોફાની પવન.. ક્યારે તેજ ઠંડી વગડો વટાવતાં જંગલી જાનવરોનો સામનો કરતાં ક્યારે જંગલમાં રોકાઈને તો ક્યારે ગામને પાદર.. કે ગામમાં ભાવિકોનાં ભાવભર્યા ભોજન આરોગી ને ક્યારેક દુઃખ વેદીને દિવસના દિવસ ચાલતાં રહી સંધ આગળ વધવા જ લાગ્યો. વધવા જ લાગ્યો. સંધની સાથે ગાડું લૈ ને ચાલતો બોગણો ભક્તોને બેસવાનો આગ્રહ કરતાં, ભક્તો ગાડામાં બેસી જતાં પરંતુ ગાડામાં ગોઠવેલી રેશમી ગોદરી, પાનેતરનું આશન જોઈને વિચાર કરતા “ભગતને આ હું દ્ધારો કરવાની જરૂર પડી.” કેટલાક વિચારતા- “અસે આપણા હું ઈ ભગત હી મનમાં આવ ઈ કર.”

અમીયંદ તો એકવાર વહેલી સવારે જૂનાગઢ વટાવતાં ગાડ સાથે ચાલતાં કહું- “ભગત... શું ક્યાં નવો વચાર હ...”

બોગણાએ અમીયંદ સામું જોઈને પૂછ્યું- “હું કાં શો.”

“ઈ કૌ હું ક હું દ્વારકાંવાળાન લેવા નેંકર્યા હોય ઈમ ગાડું શાણગાર્યુ હ.”

“હાચી વાત હ મનમાં.. મારા ધીલમાં મારો આતમ કેસ.. ક મારો વાલો મારી હારે જરૂર આવ હી.”

“હું વાત કરો હોં” અમીયંદ ચકરાવમાં પડી ગયો. તે બોલી ઊઠ્યો- “ભગત ભારે કરી.. દ્વારકામાં રોકકળાટ થૈ જાય... અને ઉક્પૂરમાં આનંદ મંગળ.. ઈ ભજનની હેલ્યું... વાલાનો વરથોડો અને પદ્ધરામણી.”

બોગણો ગળગળો થઈ ગયો. તેની આંખોમાંથી આંસુની ગંગા-જમના ઊભરાતી હતી. દ્વારકા આવ્યા ત્યારે તો વહેતાં આંસુથી ભગવાન દ્વારકાધીશને બેસાડવા ગોઠવેલી રેશમી ગોદરી એક ગોદરી ઉપર ગંગાબાઈનું પાનેતર પલળી ગયું હતું. આંસું સૂકાઈને આંખો સૂકું વેરાન રણ બની ગઈ હતી. સૂકી આંખોનો લાલ રંગ રણમાં આથમતી સંધ્યા જેવો લાલ લાલ જણાતો હતો. દ્વારકાના દરિયા તરફથી આવાં શીતળ પવન કંઈક ઠંડક પ્રસારતો હતો. ઊંચે ઊંચે દેખાતી દ્વારકાધીશની ધજાનાં દર્શન કરતો બોગણો ચિંતારી ઊઠ્યો- “ઈ રણાંડ્રાયની જય” “દ્વારકાધીશની જય” અમીયંદ અને સંધના બધા જ યાત્રાળુંઓ “રણાંડ્રાયની જય” “દ્વારકાધીશની જય” પોકારી ઊઠ્યા. પુનઃ ગોમતી અને દરિયાના સંગમ સ્થાને બોગણો અને સંધ આવી પહોંચ્યા ત્યારે વર્ષોથી આવતા બોગણાને જોઈને દ્વારકાના વેપારીઓ હસતાં હસતાં હકેતા હતા- “ભગત કેમ છો... એ “જય દ્વારકાધીશ” કેમ ગાડું લઈને જાતરાએ, ઘરથ થઈ ગયા એટલ, ગંગાબાઈ ક્યાં છે?”

જેમ જેમ બોગણો આગળ આગળ બજાર વચ્ચેથી ગાંનું લઈને
જતો હતો ત્યારે વેપારીઓ દ્વારકાવાસી આ જ પૂછ્ઠા

“કેમ ભગત જ્ય દ્વારકાધીશ”

“ગાંનું લઈને જાતરાએ?”

મરક મરક હસતો બોગણો “જ્ય રણાંડો”, “જ્ય રણાંડો”,
“જ્ય રણાંડો” નો પ્રતિઉત્તર આપતો ખડખડાટ હસતો હસતો ગાંનું
હંકારનો ડ્યકારા બોલાવતો ચાલ્યો જતો હતો.

દ્વારકાવાસીઓ-વેપારીઓ હસતાં હસતાં કહેતાં હતા-

“ભગતનું ચસકી ગયું છે”

“ભગત હવે નહીં આવે”

“છેલ્લી જાતરા લાગે છે.”

“ગંગાબાઈ સ્વર્ગ સીધાવ્યાં”

મોરી સાંજે આસો સુદ બીજે દ્વારકાધીશનાં દર્શન કરતાં ભક્ત બોગણો
અને યાત્રાણુંઓ કોઈકની ચેતના બોગણામાં જોતા હતા. બોગણો નીરખી
નીરખીને દ્વારકાધીશનાં દર્શન કરતો હતો. વારેવારે દ્વાર તરફ તો વારેવારે
સીપાઈઓ તરફ જોતો હતો. દર્શન કરવા આવેલા સ્થાનિક દર્શનાર્થીઓએ
બોગણાને આ રીતે વર્તતાં જોઈને કહેતા હતા- “ભગતનું ચસકી ગયુંછે.
ગેશી મરી ગઈ લાગે છે.”

બોગણો સરવા કાનથી સાંભળતાં ક્યારેક મરક મરક હસતો
ક્યારે ખડખડાટ હસતો હતો. એક વખત ખડખડાટ હસતા બોગણા

વારેવારે સિપાઈ તરફ જોતાં સિપાઈ ધમકાવતાં બોલી ઊક્યો- “એ
ગેશા દર્શન કર્યા. ચાલ્યો જા..ન..કર.. જોયા જેવી થશે. તંડ પડ્શો.”

“ઓય દંગવાળી ના જોઈ હોય તો.. મારો વાલો જોયે સે.. તે
તોતો તારું પુરું કરે શેં” બોગણો હસતાં હસતાં વારેવારે લાલ લુગીથી
ચહેરાનો પ્રસ્વેદ લુંછતાં બોલી ઊક્યો. બાજુમાં ઊભેલા અમીયંદ શેઠે
સિપાઈને ઈશારો કર્યો- “ગાંડે છે.”

“હું ગંગા મરી ગઈ એટલે” સિપાઈ ધમકાવતો હોય તેમ દ્યા
ખાતો હોય તેમ બોલી ઊક્યો.

“હું ઉંકપૂરનો બોગણો સેં.” અમીયંદે કહ્યું.

“હું..હું.. બોગણાને કોણ નથી ઓળખતુ. આખું દ્વારકા, આખો
પંથક બોગણાને ઓળખેસે..” સિપાઈએ બોગણાની ઘ્યાનિને વખાણતાં
કહ્યું.

અમીયંદ કહી રહ્યો- “પણ હુ થાય દુઃખ એવું હોય.. ચસકી
પણ જાય.”

સિપાઈ અને અમીયંદની વાતો સાંભળતાં બીજા દર્શનાર્થીઓ
પણ કહેતા- “જેવી દ્વારકાધીશની ઈચ્છા” દ્વાર બંધ થયાં. ભક્તો
પોતપોતાનાં સ્થળે બજારની ખરીદી કરી નીકળવા લાગ્યા.

અમીયંદ અને બોગણો બજાર વચ્ચેથી દર્શન કરી નીકળતા
હતા. ઠેર ઠેર બોગણાને જોતા વેપારીઓ હસતા મુખે બોગણાને વધાવતા
કહેતા હતા-

“એ આવો બોગણા.”

“એ પધારો પાવન કરો”

“બોગણા ગંગા ક્યાં ગયાં?”

“બોગણા ગંગા મજામાં ને?”

ભક્તની આટલી ફોરમ જોઈને અમીચંદ દંગ થઈ ગયો. હજાર જોજન દૂર દૂર ભક્તની ફોરમ મહેકતી હોય તે તો અમીચંદ પહેલીવાર જોઈ શક્યો.

સંધના પડવ પાસે અમીચંદ બોગણો પણેયવા ગાડના ધૂંસરે બાંધેલા બળદને ઘાસનીરીને સ્નાન કરી દર્શન કરવા ગયેલા બોગણાએ ગાડ સાથે લાવેલ સુંદીયાના પૂળા અને મગફળીનું-મગનુંકડલ સંકોરી બંને બળદના ચહેરા બન્ને પીઠ ઉપર હથ પ્રસારતાં ભાવભર્યા અંસુંધે બોગણો બોલતો હતો- “ઈ તમ તમારે અડધી રાત હુંધી ખાધા જ કરો.. પસી.. મારાવાલાને પધરાયા પસી ધૂંટ પાણીયે નૈ મલ હમજ્યા. દોર્યા જ કરવું પડ હેં દોર્યા જ કરવું પડું ડંકપૂર આવ તાં હુંધી.”

આજ બોગણો અમીચંદ અને બીજા યાત્રાણુંઓ સાથે જમવા બેઠા. ખીચડી-કઢી ખાતાં બોગણો કહેતો હતો “હું કઢી થૈ હૈ.. ગંગાએ બનાવી હોય એવી”

અમીચંદ બીજા યાત્રાણુસામે જોઈને કહી રહ્યો “અરેખર બોગણાનું ચસકી ગયું છે.”

“હાચી વાત છે આંનો કાંય ભરોસો નાં રખાય” બીજા યાત્રાણું કહી રહ્યા હતા. મોરી ચાત સુધી ભજન કરતા બધા યાત્રાણું ઘસઘસાટ

ક્યારે ઊંઘી ગયા તે કોઈને ખબર ના રહી. બોગણો મધ્યરાત્રિએ ગાડને બળદ જોરી ગાડમાં બેસી દ્વારકાધીશના મંદિરના દ્વારે પણેંચ્યો. બળદગાંદું ત્યાં ઊભું રાખ્યું. મંદિરના ૧૦૮ પગથિયાં ચઢતાં હંજી ગયેલો બોગણો બોલી રહ્યો- “એ મારા વાલા અવ હું થાઈએ?”

બોગણો જેમ જેમ દ્વાર પાસે ગયો તેમ તેમ તેનામાં સ્ફૂર્તિ આવી. દ્વાર પાસેના સિપાઈ ઘસઘસાટ નસકોરાં બોલાવતા ઊંઘતા હતા. બોગણો તોતીંગ દરવાજા પાસે આવ્યો. તેણે સહેજ દરવાજાને ધક્કો માર્યો. ચમત્કાર થયો હોય તેમ દ્વાર ખુલ્લી ગયાં. બોગણો દ્વારકાધીશની મૂર્તિ સમક્ષ પડેલા રેશમી પડ્ય ખોલીને દ્વારકાધીશને પગે લાગી “જ્ય દ્વારકાધીશ”નો જ્ય બોલાવી મૂર્તિને ગાડમાં ગોઠવી. ગાંદું હંકારવા લાગ્યો. ગાંદું હંકારતાં બોગણો વેરવળો માર્ગ ચાલવા લાગ્યો. ચાત્રિનો ચોથો પ્રહર પ્રસાર થઈ રહ્યો હતો. વારે વારે મૂર્તિના દર્શન કરતો બોગણો પ્રાર્થના કરતો હતો. “હંરિ મારા વાલા રણાધોડ રય લાજ રાખજે”

બેઉ બળદને હંકારતો ડયકારા બોલાવતો બળદને દોગવતો પોરબંદરના માર્ગને વટાવી વીરપુર તરફ ગીરના જંગલોમાં ગાડને હંકારી રહ્યો હતો. જંગલોમાં દોડતા ગાડને હંકવા બળદને બચકારાનો અવાજ દોડતા બળદના વાગતા ધુધરાનો અવાજ અને સાથે સાથે દૂર દૂર ક્યારેક નજરથી પસાર થતાં હરણાં, મૃગનો અવાજ સંભળાઈ રહ્યો હતો. તો વળી સવારના જાંખા પ્રકાશમાં દશ્યમાન થઈ રહ્યાં હતાં.

ચાંદની રતનો બીજો દિવસ હતો. ચાંદની રતના અજવાળામાં ગર્જના કરતા સિંહ હુમલો કરતા અને બીજી તરફ પલટાઈ જતા હતા. ચિત્તા અને દીપડા બળદના ધૂઘરાના અવાજે ગર્જના કરતા આવતા પણ હુમલો કર્યા વગર જતા રહેતા હતા.

બોગણાનું ગાડું જંગલોમાં દોડું દોડું ગાંડલ વીરપુર તરફ જવા લાગ્યું. બળદને હંકવાના ડયકાર, ગાડના પૈડનો ખળખળ અવાજ, બળદના ધૂઘરાનો અવાજ તેમજ બળદનાં ખરીઓનો અવાજ સંભળાઈ રહ્યો હતો.

સવાર થતું હતું. ઉગતા સૂરજની લાલીમા પૂર્વના આકાશને લાલ કરી રહી હતી. પૂર્વનો શિતળ પવન પૃથ્વી પર તેજગતીએ લહેરાઈ રહ્યો હતો. બોગણો તેના ગાડ સાથે અવિરત વિરપુરનો સીમાડો પાર કરી રહ્યા હતા.

દ્વારકામાં દ્વારકાધીશની પૂંજી આરતી કરવા ગયેલા પૂંજારીઓ અને સંશાળ ઊંઘમાંથી જાગી ગયેલા સિપાઈઓ ખૂલ્લા દરવાજા જોઈને ગભરાઈ ગયા. કંઈ અમંગળ થવાના સંકેતથી ધૂલ ઊઠ્યા. પૂંજારીઓ, બ્રાહ્મણો અને સિપાઈઓ મંદિર તરફ દોડ્યા. પૂંજારીઓ અને બ્રાહ્મણો જોઈને આશ્રયમાં પડી ગયા. “મંદિરના ગર્ભગૃહમાં દ્વારકાધીશ નથી.”

શોરબકોર થઈ ગયો. દ્વારકાધીશ નથી. દ્વારકાધીશ નથી.

મંદિરના પગથારમાં “દ્વારકાધીશ નથી”

બજારમાં “દ્વારકાધીશ નથી”

ચોરે ચૌટે “દ્વારકાધીશ નથી”

રરાજમહેલમાં “દ્વારકાધીશ નથી.”

પવનવેગે સમગ્ર દ્વારકા નગરીમાં એક જ વાત ફેલાઈ ગઈ “દ્વારકાધીશ નથી.”

શંકાની સોય, સમગ્ર દ્વારકાની પ્રજાની એક જ વ્યક્તિ તરફ જતી હતી- “બોગણા”

“બોગણો દ્વારકાધીશ લઈ ગયો”

“બોગણો દ્વારકાધીશ લઈ ગયો” બ્રાહ્મણો, પૂજારીઓ, સીપાઈઓ, વેપારીઓ, ફળીયાના સ્ત્રી, પુરુષ, યુવાનો રડવા લાગ્યા બોલવા લાગ્યા- “બોગણો દ્વારકાધીશને લઈ ગયો”

દ્વારકાના બ્રાહ્મણો, દ્વારકાના રાજ લશકર લઈને બોગણાને પકડવા ઘોડેસવાર થઈને દોડવા લાગ્યા. બોગણાનો વધ નક્કી જ.

“બોગણો બદમાશ નીકળ્યો, બોગણો ચોર.”

વીરપુરનો માર્ગ વટાવી ગુજરાત તરફ આણહીલવાડમાં પ્રવેશતાં બોગણાએ સાંજના સમયે દોડતા ઘોડની ઊડતી ધૂળ દૂર દૂર જોઈ. ઊંદર બિલાડીની રમત શરૂ થઈ ગઈ હતી. હમણાં.. હમણાં બોગણો પકડશો જરૂર પકડશો.. તેનો વધ..વધ નક્કી.

“બોગણાને કોણ પકડે છે?” “કોણ પકડે છે?”

ત્યાં જ હાથ વેત દોડતા ઘોડાઓએ ઘેરી લીધેલા લશકર વચ્ચેથી “આસું બન્યું?”

જેવું બોગણાએ આજીજી ભરી નજરે દ્વારકાધીશને અંતઃપ્રાર્થના કરી તેવું જ ગાડું બળદો સાથે આકાશમાં ઊંચે ઉડવા લાગ્યું. તેજ ગતીએ ઉડતા ગાડને શ્રી મહાપ્રભુ દ્વારકાધીશ હંકારતા હતા. ભક્તતો ઘસધસાટ ગાડમાં ઊંઘતો હતો. ઉંકપૂરની સીમમાં સિમળજ ગામે ગાડું લીંબડાના વૃક્ષ નીચે ઉભુ રહ્યું. ભક્ત જાગ્યા અને જોયું તો “સિમળજ આવી ગયું હતું” બોગણો આળશ મરડી બગાસું ખાતો ખાતો પલાસના વૃક્ષોના જંગલને જોઈને બોલી ઉક્ખો- “મારા વાલા તેં ભારી કંહરી કરી તારા ભગતની લાજ રાખી. ભવોભવ તારી ભગતી આપજે મારા વા'લા.”

પલાસનાં વૃક્ષો ઉપર પક્ષીઓ કલરવ કરતાં હતાં. સિમળજની સીમમાં લીંબડાનાં વૃક્ષ નીચે બોગણાનું ગાડું આવીને ઉભુ હતું. બળદ વૃક્ષ નીચે ઉભા ઉભા વાગોળના હતા. બન્ને બળદની આંખોમાંથી સ્નેહઅશ્રુનો પ્રવાહ વહી રહ્યો હતો. કારતકી પૂનમની વહેલી સવાર હતી. વિ. સંવત ૧૨૧૨નું વર્ષનું વર્ષ બેસી ચૂક્યું હતું. બોગણાએ વિચાર કર્યો. મારાવાલાના સમાચાર કેમ કરી આપું. બોગણો ગાડની ધુંસરીથી બળદને છોડી લીંબડાના થડ સાથે બાંધી દ્વારકાધીશને લીમગ નીચે રેશમી ગોઢીમાં જ ગંગાબાઈના પાનેતર પાથરીને, બેસારીને ગામ તરફ દોટ મૂકી. વૃધ્ય બોગણાની આંખોમાં હર્ષાશ્રુ વહેતાં હતાં. દોડતો દોડતો વૃધ્ય-કુશ બોગણો ઢીંચણને સહારે ટેકો દઈ બૂમ બરાગ મારતો હતો- “એય કરણ.. એય પ્રતાપ.. એય જશી.. જમના.. દીવા.. હેડો હેડો મારા વા'લાને વધાવા હેડો..” ઉંકનાથ મંદિર આવતા જોઈને જશી, જમના, દીવા, કરણ,

મંદિરના ઓટલેથી જોઈ રહ્યાં હતાં. દીવા-જમના અને કરણ વિજય બોગણા તરફ દોડ્યાં. વિજય બોગણા ચરણમાં સાખાંગ પ્રણામ કરતાં બોલી ઉક્ખ્યાં- “ઈ ધધ! અમારો ભવ સુધાર્યો. તમ તમારે દ્વારકાવાળા પાંહે જાવ અમે પૂજા પદ્ધરામણીની તૈયારી કરીએ.”

જમના, કરણ, જશી, અને દીવા દૂર દૂર્થી દેખાતા ગાડ તરફ ગયા. ભગવાન દ્વારકાધીશનાં દર્શન કરતાં હર્ષનાં આંસું ચારેયની આંખોમાં વહેવા લાગ્યાં. જશી, દીવા, કરણ અને જમના ઉંકપૂર તરફ દોડતાં પહોંચ્યાં. ગામમાં વાત ફેલાઈ ગઈ “રણધોડજ પધાર્યા”, “દ્વારકાધીશ પધાર્યા” સમગ્ર ઉંકપૂરનાં આબાલ વૃધ્ય સિમળજની સીમ તરફ દોડવા લાગ્યાં. ઉત્સવ-આનંદ ફેલાઈ ગયો. લીંબડાના વૃક્ષની ઘટામાં પોપટ, મેના, પક્ષીઓ કલરવ કરતાં હતાં. પલાસ વૃક્ષ ઉપરથી હજારો પક્ષીઓ લીંબડાના વૃક્ષ ઉપર કેટલાક ગોઠવાઈ ગયાં હતાં. કેટલાંક ઉડ ઉડ કરતાં આજુભાજુના વૃક્ષો ઉપર ગોઠવાઈ કલરવ કરતાં હતાં. કારતકી આકાશ ધોરંભાયું હતું. મંદમંદ પવન પ્રસરી રહ્યો હતો. હળવે હળવે વાદળ અમીણાંટણાં કરતાં હતાં. પ્રકૃતિમાં ચેતના ઉભરાઈ રહી હતી. આજ હરિ મળ્યાની વેળા હતી. ખેતરનાં કામ પડતાં મૂકી હરખઘેલા ખેડુનો દોડતા હતા. વહેલી સવારે સ્નાન કરી પૂજા કરતા વૃધ્ય સ્ત્રી પુરુષો દીપ પ્રાગટ્ય કરતાં કરતાં ઉતાવળે વંદન કરી દોડી રહ્યા હતા. નાવણિયામાં સ્નાન કરવા બેઠેલાં સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકો ઉતાવળે બે-ચાર લોટા આમ તેમ પાણી રેડી જેમતેમ શરીર લુંછી જે મળ્યાં તે કપડાં પહેરી

રણાધોડના દર્શને દોડતા હતા. વૃધ્ય સ્ત્રી-પુરુષ જે માંડ માંડ ચાલતા હતાં તે તેજ ગતીએ ચાલતાં ચાલતાં આવી રહ્યાં હતાં. ક્યારેક જોવા મળતાં સાંકળચેંદ, કરણાશંકર, કલ્પના, ઈન્દુભા ચાલતા ચાલતા સિમળજ તરફ આવતાં હતાં. વિજય બોડાણાનો નાનો ભાઈ કરણા, લખા પરમારનો પ્રતાપ તેમની પત્નીએ પૂંજાની થાળીમાં કંકુ, ચોખા, અભીલ ગુલાલ, સવારે જ ખેતરમાંથી લાવેલા ગુલાબનાં ફૂલો મૂક્કી થાળી સાથે આવી રહ્યાં હતાં.. તો વળીજમના, રેવા ને દીવા હમણાં જ દોહેલી ગાયનાં તાજાં દૂધનાં તાંબાના લોટા ભરી, તાંબાની ગાગરમાં જળ ભરીને સીમળજ ગામની સીમમાં આવી પહોંચ્યાં. ઢોલ, ત્રાંસા, મંજુશા, કરતાલ વગાડતા ઉંકપૂરનાં સ્ત્રી-પુરુષ, યુવાન અને યુવતીએ હરિ હરિ જપ કરતાં “હરિ બોલ હરિ બોલ હરિ હરિ બોલો” “જ્ય રણાધોડ જ્ય રણાધોડ ઉંકપૂરવાળા જ્ય રણાધોડ” “જ્ય દ્વારકાધીશ જ્ય દ્વારકાધીશ જ્ય દ્વારકાધીશ” ના સ્મરણ સાથે નાચતાં ફૂદતાં હતા. કરણા અને જમનીએ ભગવાન દ્વારકાધીશ ભગવાન રણાધોડરાયની જ્ય બોલાવી. હેત ભીનાં બની ભગવાન રણાધોડરાયનું જલ સ્નાન કર્યુ. ભગવાનનું ગાયના દૂધથી સ્નાન કર્યુ. પુનઃ જળથી સ્નાન કરાવી. સ્વચ્છ કપગથી ભગવાનના દેહને લૂંધીને કંકુનું તિલક કરી અક્ષત ચોટાડી. અભીલ ગુલાલનો છંટકાવ કરી પ્રેમભર્યા ભાવે ગુલાલ અર્પણ કર્યા. બોડાણાએ ભગવાનનાં ચરણ અને કપાળમાં ચંદનનું તિલક કરી “રાજા રણાધોડરાયની જ્ય” બોલાવી કરણા અને બોડાણાની ચંદન તિલક કરી પૂંજા કરી. ભગવાનને પુનઃ ગાડમાં બેસાડી.

બે બળદ જોડીને ઉંકપૂર તરફ નાચતાં ફૂદતાં ભજન કીર્તન કરતાં ઉંકપૂર વાસીઓ જવા લાગ્યા. ઉંકપૂરમાં પ્રવેશી બોડાણાના વેર ભગવાન દ્વારકાધીશને બીરાજવામાં આવ્યા. મોડી રાત સુધી ભજન કીર્તન ચાલું જ રહ્યાં. વાયુવેગે વાત ફેલાઈ જતાં આજુભાજુ ગામના ભક્તો દર્શનાર્થે આવવા લાગ્યા. દૂરદૂરથી આવતા ભક્તોએ બોડાણાને કાનમાં કહ્યું “દ્વારકાથી લશકર ઉંકપૂર તરફ આવે હો”

“હું વાત કરે હુ” બોડાણો બોલી ઉછ્યો, ગંગાબાઈ વાત સાંભળતાં છળી ગઈ. ગંગાબાઈએ યુક્તિ વિચારી. બોડાણાને કાનમાં કહ્યું “ગોમતીમાં ભગવાનને સંતારીએ”

બોડાણો બોલ્યો “તું તારે લઈને જ મું હંમે જઉ હું તેમને વધાવા કહેવા કી દ્વારકાધીશ એમની મરજીથી આયા હી.”

સિમળજની સિમમાં આવેલું લશકર ઉંકપૂરમાં પ્રવેશતું હતું. દ્વારકાના રાજાએ લીમડાના વૃક્ષ નીચે પગવ નાંખ્યો હતો. ગુગલી બ્રાહ્મણો અને લશકર ઉંકપૂરમાં આવી પહોંચ્યું. સામે આવતાં બોડાણાને કંઈ પણ પૂછ્યા વિના સૈન્યના સિપાઈએ તલવારનો જનોઈવઠ ઘા કરી નાંખ્યો. બોડાણો “જ્ય રણાધોડ” બૂમ મારતો ઘરતી શરણ પડ્યો. અચાનક થયેલા હુમાલથી બધા ઝાઈ ગયા. ઉંકપૂરવાસીઓ દોડતા મૃત બોડાણાને ઘેરી વળ્યા. રાજાના સૈન્ય સામે ઉંકપૂરની મુઢીભર ગ્રામ્ય ભોળી પ્રજાનું હું ચાલે તે તો લાકડીઓ, કુખાડી, ધારિયાં લઈને આવ્યાં હતા. સામે તલવારો ભાવાથી સજજ સૈનિકો હતાં. અસહ્ય ગ્રામ્યજનો

“ઈશ્વરને ગમ્યું તે ખરું. મારો રણાધોડ્યાય જે કરે તે ખરું” મનમનાવી ચોધાર આંસુએ રહતા હતા. કરણાને પ્રતાપની પત્નીઓ અને પુત્ર અજીત, સાંકળયંદના પૂત્ર વગેરે તેમજ સ્વી પુરુષો બોડાણાના દેહને ઘેર લઈ ગયા. વૃધ્ય ગંગાબાઈ કલ્પાંત કરતાં હતાં છતાં તેમને બોડાણાનો બોલ યાદ આવતા હતા. કરણ-પ્રતાપ બોડાણાની ૬૦ મી જાતરાએ કહેલાં વચન યાદ કરતાં કહેતા હતા “તે હાચું પડ્યું.. તે કે’તા અતા કી સિપાઈઓ એમની હત્યા કરેણે.”

ગંગાબાઈનું ગોમતીના ધારે ચૂંકી કર્મ કરવામાં આવ્યું. બોડાણાના ઘેરથી નીકળેલી સ્મશાનયાત્રામાં ગામના આબાલવૃધ્ય જોગયાં. ગોમતીના ઈસ્વરના આરે બોડાણાનો અભિસંસ્કાર કરતાં કરણ ચોધાર આંસુએ રહ્યો હતો. “ધ્યા! તમે તો તમારો ભવ સુધાર્યો. હરિ શરણ થયા.”

લશકરના સિપાઈ ઘર ઘરની જડતી લેતા હતા. મૂર્તિને શોધવા આકાશ પાતાળ એક કરતા હતા. ગોમતીને કિનારે દ્વારકાથી આવેલી ગુગલી બ્રાહ્મણોએ મૂર્તિ મેળવવા નકોરગ ઉપવાસ શરૂ કર્યા હતા. બાર બાર દિવસ સુધી ચાલેલા ઉપવાસનો અંત લાવવા ભગવાન દ્વારકાધીશે ગંગાને આકાશવાણીમાં કહ્યું “ગંગા! બ્રાહ્મણોને કહે કે તે મૂર્તિ તો ગોમતીમાં છે. તેના વજન જેટલું સોનું આપ. તેમને તો મારી પૂજા કરવી નથી. ભક્તિનો ઝેળ કરી પેટ ભરવું છે. સોનાની લાલચે માની જશો.” ગંગાબાઈ પ્રભુવાણી સાંભળી દંગ થઈ ગયાં. ગંગાબાઈએ બ્રાહ્મણો પાસે જઈને કહ્યું - “મૂર્તિ તો ગોમતીમાં છે કાઢી લો...” બ્રાહ્મણો મૂર્તિને કાઢવા

પુરુષાર્થ કરવા લાગ્યા. ઉપવાસ છોડવા ગંગાબાઈએ કહ્યું - “મૂર્તિ વજન જેટલું સોનું આપીએ તો માની જશો.”

“બ્રાહ્મણો ખુશ થઈ ગયા હ અમારે કબુલ છે. મૂર્તિ બીજી બનાવી લઈશું.”

બ્રાહ્મણોએ મૂર્તિ મળતાં ઉપવાસ છોડ્યા. ગંગાબાઈની મૂર્તિના વજન જેટલું સોનું મળવાની લાલચે ગુગલી બ્રાહ્મણો દ્વારકાધીશને તોળાવા સંમત થયા. ગોમતીના કિનારે પીપળની છંયમાં તુલા લટકાવામાં આવી. એક પલ્લામાં દ્વારકાધીશને બેસાડવામાં આવ્યા. ગંગાબાઈ દૂર દૂર તીભાં હતાં. ગામ લોક ઘરમાં જેટલું સોનું હતું તે લઈને આવ્યા. સ્વીઓ હરખ ઘેલી હતી. વૃધ્યો, યુવાન ટોળેવળી કુતુહલથી શું થાય છે તે જોઈ રહ્યા હતા. દ્વારકાધીશ ગંગાબાઈને નભોવાણીથી કહી રહ્યા હતા “ગંગા તારી સોનાની વાળી પહેલી મૂક.”

ગંગાબાઈએ નાકમાંથી સોનાની સવાવાલની વાળી ગોમતી જળથી સાફ કરી તુલા ઉપર તિલક કરી ભગવાન રણાધોડજને ચાંદલો કરી, અધીલ ગુલાલની પૂજા કરવી તુલાના ખાલી પલ્લામાં ચાંદલો કરી. સોનાની વાળી તુલામાં મૂકી. બ્રાહ્મણો, સિપાઈઓ ઊકપૂરની પ્રજામાં આશ્રયમાં પડી ગઈ. ગંગાની સવા વાલની સોનાની વાળી ભગવાન તોળાઈ ગયા. તેમનું વજન ૧। વાલ સોનું થયું. ગુગલી બ્રાહ્મણોને આ ઘટના મંજુર ના રહી. તેમણે વાંધો તીથાબો. “અમારે રણાધોડજના વજન જેટલું સોનું નથી જોઈતું આ બાઈ જાદુગાર છે,

---

અમારે તો મૂર્તિ જ જોઈએ.”

ગંગાબાઈ બોલી ઉઠ્યાં- “જાવ મૂળમૂર્તિ તો ગાયત્રીકુંડમાં છે. દ્વારકામાં લઈ જાઓ. ગુગલી ખાલિણો ગાયત્રીકુંડમાંથી મૂર્તિ કાઢીને લઈને દ્વારકાના મંદિરમાં પધરાવી. પુનઃ દ્વારકાધીશનો વરઘોડે નીકળ્યો. ભગવાનને ગાડામાં પધરાવી બોગણાને વેર લઈ ગયા. ચોકમાં ગાઉં છોડ્યું. બળદને લીંબડ નીચે બંધાયા. બોગણાના પેલા પગલાં નીચે બેઠેલા બળદે દેહ છોડ્યા. ઓરડામાં દ્વારકાધીશને પધરવામાં આવ્યા. નીત્ય પૂંજા, આરતી, ભાવતો ભોગ, શાણગાર, દર્શાન, સયન, દર્શાન થવા લાગ્યાં. વિ.સં. ૧૨૧૫માં ગંગાબાઈએ દેહત્યાગ કર્યો. વર્ષોના વર્ષો સુધી ૨૦૦ વર્ષ સુધી દ્વારકાધીશ બોગણાના ઘરને પોતાનું વૈકુંઠ બનાવી રહ્યા. બોગણાના વંશજ ધન્ય ધન્ય થઈ ગયા. ઈ.સ. ૧૮૨૪માં પેશા માધવરાયનું શાસન ડંકપૂરમાં ચાલતું હતું. દ્વારકેશની પૂંજા, ભોગ, ખર્ચ પેશવા આપતાય દ્વારકાથી ડંકપૂર આવ્યા ને દ્વારકાધીશને ૨૦૦ વર્ષ થઈ ગયાં હતાં. માધવરાય પેશાએ વહિવટદ્વાર માટે ગોપાલરાવ તાંબેડકર નક્કી કરાયાય સં. ૧૪૨૪માં ડંકપૂરનું નામ ડાકોર બની જતાં દ્વારકાધીશનું મંદિર બનાવ્યું. સં. ૧૪૨૮માં (ઇ.સ. ૧૮૨૮માં) બોગણા પરિવારના વંશજ રામસિંહ બોગણાના હસ્તે દ્વારકાધીશને સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા. રામસિંહ “રણાધોડરાયની જ્ય બોલાવી.”

“જ્ય રણાધોડ, જ્ય રણાધોડ.”

ખંભાતના નંદ શેઠે લક્ષ્મીજી મંદિર બનાવી દ્વિપસિંહ બોગણાના

હસ્તે ત્યાં મૂર્તિ પધરાવી. પૃથ્વી પર જ્યાં શ્રદ્ધા છે. ધીરજ છે ત્યાં દ્વારકાધીશ તેમની ભક્તિ કરતા ભક્તની વધારે આવે છે. ભક્તના દુઃખે દુઃખી ભગવાન દ્વારકાધીશ છે. રણાધોડરાય છે. ભક્ત ભગવાનનો મહિમા વધારે છે તો ભગવાન ભક્તનો મહિમા વધારે છે.

નૂતન મંદિરમાં ડાકોરવાસીઓ ગાતા હતા- “આજ મારે દિવાળી થઈ, આજ હરિ રસ ગાવાને.”

આરતી પૂર્ણ થતાં એક સાથે બોલી ઉઠાતા હતા “રણાધોડરાય ની જ્ય”

“ભક્ત બોગણાની જ્ય”

॥ સમાપ્ત ॥